107. ÉVFOLYAM 1994 DECEMBER 4. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Bonhardt Attila
A magyar hadifoglyok hazaszállítása
az első világháború után

A magyar hadifoglyok
szervezett hazatelepítése
Szovjet-Oroszországból,
1920–1922

Urbán Aladár
Az Országos Honvédelmi Bizottmány
kezdeti tevékenysége dokumentumok
tükrében,
1848. szeptember 30–október 7.

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

107. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1994. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr Balla Tibor százados, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest);
dr. Bonhardt Attila őrnagy, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatóhelyettese (Budapest);
Borosy András, a történelemtudomány doktora, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest);
Heckenast Gusztáv, a történelemtudomány doktora, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársa (Budapest); *Kovács Ágnes,* a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, (Debrecen); *Nagy Domokos Imre* tanár (Budapest); *Négyesi Lajos* főhadnagy, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest); *Szegzárdy-Csengery Klára* szerkesztő (Budapest);
Urbán Aladár, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újkori Egyetemes Történeti Tanszék (Budapest);
dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest);
dr. Zachar József alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs–Budapest).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7, 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22, 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,– Ft, negyedévre: 75,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta Hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1990 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371

HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZASZÁLLÍTÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból 1920–1922

Az első világháború idején mintegy 2 millió osztrák-magyar katona esett orosz fogságba. Annak ellenére, hogy a Szovjet-Oroszországgal kötött hadifogolycsere-egyezmények értelmében a háború alatt kb. 700 ezer ember tért haza Oroszországból, 1918 végén még mindig több mint 1 millió osztrák-magyar hadifogoly tartózkodott az egykori cári birodalom területén. Közülük sokan már sohasem térhettek vissza hazájukba.* A Monarchia összeomlásával és Keleti Hadseregének visszavonásával a szervezett hazatérés lehetősége lezárult egykori polgárai előtt.

A szocialista forradalom az általános szabadság nevében szabadnak nyilvánította ugyan az oroszországi hadifoglyokat és megszüntette őrizetüket, ezzel együtt azonban központi ellátásukat is. Ez az intézkedés súlyos helyzetbe hozta az érintetteket, hiszen egy polgárháború dúlta, gazdaságilag és közigazgatási szempontból összeomlott, hatalmas kiterjedésű országban maguknak kellett gondoskodni megélhetésükről és hazajutásukról. Sokan beálltak a Vörös Hadseregbe, ahol valamilyen ellátást, ruházatot kaptak, és fegyvert, amellyel megvédhették magukat. Titokban abban reménykedtek, hogy alakulatukat Oroszország európai területeire vezénylik, ahonnan szökve, vagy a hadsereg tagjaként, zárt rendben hazajuthatnak. Mások a maguk szakállára vágtak neki a mérhetetlen és veszélyes útnak, hogy elérjék a nyugati határokat. Helyzetüket nehezítette, hogy mivel sem az antant, sem a volt központi hatalmak nem ismerték el a szovjet kormányt, s a forradalom első éveiben az sem kívánt hivatalos kapcsolatot teremteni velük, a Vörös Hadsereg által ellenőrzött területeken nem voltak olyan missziók, amelyek a hazavándorló hadifoglyokat összegyűjtötték, élelmezték és továbbirányították volna. A hazatérők szervezett hazaszállításáról csak 1920-ban indultak meg az érdemi tárgyalások a szovjet kormány és az érdekelt államok képviselői között.

* Józsa Antal több osztrák és szovjet kiadványt, illetve statisztikai forrást összevetve 2 100 000-ben jelöli meg csak az orosz fogságba esett monarchiabeli katonák számát. A hadifogságban kb 8000 osztrák-magyar tiszt és 470 000 katona halt meg. *Józsa Antal:* Háború, hadifogság, forradalom. Bp., 1970. 92-96. o.

A Szovjet-Oroszországgal kötött kölcsönös hadifogolycsere-egyezmény és a magyar hadifoglyok Oroszországból való szervezett hazaszállításának megkezdése, 1920 február–1920 május

1920 elejére, amikor az antant fogságában volt magyarok nagy részének hazatelepítése már befejeződött,[1] az Oroszországban lévő mintegy százezer magyar hazaszállításáról még csak meg sem kezdődtek a tárgyalások. Jungerth Mihály, a Külügyminisztérium hadifogolyügyi osztályának vezetője – az 1920. január 28. és február 6. közt a hadifogoly-kérdésben folytatott bécsi tárgyalásokról szóló jelentésében – az oroszországi magyar hadifoglyok helyzetével kapcsolatban figyelmeztette a Szovjet-Oroszországgal való kapcsolatok felvételétől húzódozó magyar kormányt: „A tényleges állapot az, hogy Szovjet-Oroszországban, Türkesztánban és Szibériában levő hadifoglyaink a vörösök kezében vannak, és ezek sorsára sem az entente, sem a neutrálisok befolyást nem vehetnek, segélyezésük vagy hazaszállításuk tehát teljesen ezek hatalmán kívül esik. Az egyetlen segítők jelenleg csak a vörösök lehetnek."

Jelentésében utalt arra, hogy a németek és az osztrákok már megpróbáltak a szovjet kormánnyal érintkezésbe lépni hadifoglyaik hazaszállítása érdekében. Jungerth Mihály véleménye szerint Magyarországnak is keresnie kell valamilyen módot, hogy e célból a szovjet hatóságokkal kapcsolatot teremtsen.[2]

A javaslat annál is inkább indokolt volt, mivel a moszkvai jelentések szerint igen sok hadifogoly érkezik Szibériából Oroszországba, ahol őket sem ruházni, sem élelmezni nem tudják. Ezért a szovjet hatóságok sürgős hazaszállításukról szeretnének gondoskodni, ami, tekintettel a folyó lengyel-szovjet háborúra, Németországon keresztül volna lehetséges. Egyrészt ezért, másrészt azért, mert a hadifogolycseréről folytatott tárgyalások kitűnő alkalmat jelentettek Szovjet-Oroszország számára a diplomáciai elszigeteltségből való kilépésre, a szovjet Külügyi Népbiztosság azzal az ajánlattal fordult többek közt a magyar kormányhoz, hogy hajlandó a hadifoglyok kölcsönös hazatelepítéséről tárgyalni, abban az esetben, ha a kormány garantálja a Magyarországon levő orosz hadifoglyok hazabocsátását és engedélyezi egy szovjet misszió Budapestre küldését.

A szovjet ajánlattal kapcsolatban a Minisztertanács 1920. március 14-i ülésén gróf Somssich József külügyminiszter kifejtette, hogy véleménye szerint nem szabad elzárkózni az oroszok által ajánlott tárgyalásoktól, amelyek lehetővé tehetik azt, hogy a magyar hadifoglyok Szibériából még 1920-ban orosz költségen legalább az ukrán, vagy a lengyel határig jöjjenek. „Ez – érvelt a külügyminiszter – eltekintve azon áldozatok megmentésétől, akik a további fogság alatt pusztulnának el, kb. 5 milliárd korona megtakarítást jelentene." A továbbiakban ismertette minisztertársaival, hogy a német-szovjet hadifogolycsere-egyezményt már megkötötték,[3] és a jelentések szerint Ausztria ez irányú tárgyalásai is hamarosan befejezést nyernek. „Magyarország ezek után aligha állhat arra az álláspontra, hogy

1 A magyar hadifogoly-hazaszállítás szervezetéről és az antant fogságában levő magyarok hazahozataláról l. bővebben: *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1984., 3. sz., 475–494. o.

2 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Külügyminisztérium (a továbbiakban: Küm.) K. 73. 58. tétel 2311/1920. alapszám, 3166/1920. ikt. szám.

3 A Nemzetközi Vöröskereszt közvetítésével létrejött szovjet-német kölcsönös hadifogolycsere-egyezményt 1920. március 12-én írták alá. OL Küm. K.73. U. a.

az orosz kormány meghatalmazottjának ajánlatát visszautasítsa. Ha a kormány nem akarja magára vállalni azt a morális felelősséget, hogy ezren és ezren pusztuljanak el a további fogságban. Meg kell próbálni a Litvinov által feltárt kapun hazahozni őket." – foglalta össze a Külügyminisztérium álláspontját a kérdésről gróf Somssich.[4]

A Minisztertanács 1920. március 24-i ülésén hozzájárult ahhoz, hogy a volt orosz birodalom területén levő magyar hadifoglyok hazaszállítása céljából a szovjet kormány képviselőivel tárgyalásokat kezdjenek.[5]

A Népbiztosok Tanácsának meghatalmazottja, Maxim Litvitov és a magyar kormány képviselője, Jungerth Mihály külügyminisztériumi osztálytanácsos által vezetett megbeszélések eredményeként 1920. május 29-én megállapodás született a két állam közötti kölcsönös hadifogolycseréről.

Az egyezmény, amelynek előfeltételeként Magyarországnak vállalnia kellett, hogy Oroszország ellen sem a polgárháborúban, sem más országokkal vívott háborújában – itt elsősorban a Lengyelországgal folyó háborúra gondoltak – sem direkt, sem indirekt módon nem vesz részt, így szólt:

„1. *Az orosz hadifoglyok és polgári személyek hazaszállítása Magyarországról*

A m. kir. Kormány kötelezi magát, hogy a még Magyarország területén levő összes, Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna területére való hadifoglyot és polgári személyt visszaengedi hazájukba és ezeket Magyarország határáig szállítja.

Az egykori cári birodalomnak azokat a polgárait, akik nem a mai Szovjet-Oroszország vagy Szovjet-Ukrajna területéről származnak, de oda akarnak menni, a m. kir. Kormány nem akadályozza ebben.

Az orosz hazatérők továbbszállítása érdekében Magyarország Németországgal és Ausztriával kapcsolatba lép.

Annak érdekében, hogy valamennyi hadifogoly és polgári személy a hazatérésről tudomást szerezzen, a m. kir. Kormány ezeket az egész országban közzéteszi.

2. Mindazok a személyek visszatarthatók, akiket súlyos bűntett miatt szabadságvesztésre ítéltek. Büntetésük letöltése után azonban ezeket is el kell engedni.

3. Az orosz hazatérőket a m. kir. Kormány költségén, magyar szállítóeszközökkel a szovjet kormány által kijelölt határátkelő helyre kell szállítani.

4. *A magyar hadifoglyok hazaszállítása Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna európai és turkesztáni területeiről.*

A szovjet kormány kötelezi magát, hogy azokat a magyar hadifoglyokat, akik Magyarország meg nem szállt területén honosak, hazabocsátja és egy határállomásra, illetve egy kikötőbe szállítja. A szovjet kormány az országban kihirdeti, hogy a magyar hadifoglyokat elbocsátják és a határra szállítják.

5. A magyar hadifoglyok szállítása Oroszországban a szovjet kormány költségén történik, szovjet szállítóeszközökkel. Más szállítóvonalak megnyitásáig a magyar hazatérőket – a németekkel együtt – az észt és a finn határra szállítják.

6. A magyar hazatérők ellátása orosz területen a szovjet kormány költségén történik anélkül, hogy erről (a két ország közt – B. A.) elszámolás történne.

4 OL Küm. K.73. 42. tétel, 18.287/1920.

5 OL Küm. K.73. 13. tétel, 11.937/1920.

7. A magyar hadifoglyok és polgári internáltak evakuálása a magyar hadifoglyok szervezetének bevonásával az orosz központi szervek útján történik.

A szovjet kormány gondoskodik arról, hogy olyan fontosabb központokban mint Moszkva, Omszk, Tomszk, Orenburg, Taskent stb. jól működő evakuáló szervezetek állíttassanak fel."[6]

Ez a szerződés nagy jelentőségű volt a magyar hadifoglyok hazaszállításának szempontjából, mert Oroszországból, ahol a legnagyobb számban voltak magyar hadifoglyok, a hazatérés addig spontán, legjobb esetben a központi szervek jóváhagyásával, de nem azok szervezésében folyt. A különböző fogolytáborokból a „maguk szakállára" útnak indulók az élelem, a pénz, a szállítóeszközök hiánya miatt gyakran megállásra, vagy éppen visszafordulásra kényszerültek. Másoknak a polgárháborús viszonyok miatt kellett megszakítaniuk útjukat, nem egyszer kerülve életveszélybe a különböző politikai beállítottságú hadseregek, nacionalista bandák, vagy csak egyszerűen fegyverhez jutott rablócsapatok közt kóborolva. Akik pedig eljutottak a határig, hiába próbálták útjukat a románok által megszállt Bukovinán keresztül folytatni Magyarország felé – gépfegyvertűzzel kergették vissza őket. Mások, akik Lengyelországon keresztül utaztak volna haza, a határon folyó harcok miatt voltak kénytelenek várakozni, minden ellátás nélkül várva a kedvező alkalmat, hogy átcsúszhassanak a frontvonalon, kitéve annak a veszélynek, hogy bármikor visszaszállíthatják őket az ország belsejébe.[7] Éppen a folyó lengyel-szovjet háború miatt volt szükség arra, hogy a magyar hazatérőket ne a rövidebb szárazföldi úton, Lengyelországon át, hanem a balti kikötőkből tengeren, majd Németországon és Ausztrián keresztül, kerülő úton szállítsák haza. Bár az út így hosszabb volt, de mindenképpen kényelmesebb és biztonságosabb. Ezt bizonyítja az is, hogy a lengyel-szovjet háborút 1920 októberében lezáró rigai egyezmény megkötése után sem emelkedett a Lengyelországon át hazatérőknek a háború alatt erősen lecsökkent száma.

A Szovjet-Oroszországban levő hadifoglyok segélyezését és hazatelepítésének gyakorlati lebonyolítását a Nemzetközi Vöröskereszt és a Népszövetség vállalta magára.[8]

6 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Magyar hadifoglyok a két világháborúban c. gyűjtemény (a továbbiakban: Hdf.gy.), a stettini fogadó bizottság iratai (a továbbiakban: Stettin) szn./1920.

Kirchner Sándor: Hadifoglyaink hazaszállítása. HL Tanulmányok, visszaemlékezések gyűjteménye (a továbbiakban: Tgy./2081.)

7 A Szovjet-Oroszországból Galicián és Lengyelországon át történő hazatérésről, s az oda kiküldött magyar fogadó bizottságok munkájáról l. részletesebben: *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. Magyar hadifogolyfogadó bizottságok Lengyelországban és Litvániában. HK 1994., 2. sz., 29–70. o.

8 A Népszövetség Tanácsa 1920. április 11-i ülésén az Oroszországban lévő különböző nemzetiségű hadifoglyok hazaszállításának megszervezésével és lebonyolításával *Fridtjof Nansent,* az ismert sarkkutatót bízta meg. A költségek fedezéséhez a semleges és az antant államok pénzbeli hozzájárulását kérték. 1920. augusztusában *Nansen* egy Londonba összehívott értekezleten tájékozódott arról, hogy az egyes államok milyen áldozatot hajlandók vállalni a hazaszállításhoz szükséges pénz előteremtése érdekében. Az értekezleten Svédország 35 ezer, Norvégia 35 ezer, Dánia 35 ezer, Hollandia 45 ezer, Svájc 48 ezer, Franciaország 115 ezer, Nagy-Britannia 227 ezer, Olaszország 85 ezer fontot, az Amerikai Vöröskereszt pedig 1 millió dollárt ajánlott fel a célra. Ily módon tekintélyes alap gyűlt össze, amelynek egy részét hitelként a hazaszállításban leginkább érintett államok rendelkezésére bocsátották. Így kapott Magyarország is 200 ezer angol fontot 6%-os, öt éven belül – azaz 1926. január 1-jéig – törlesztendő nemzetközi kölcsönként. A hitelezett összeg feletti rendelkezési jogot azonban nem kapták meg a különböző nemzeti kormányok, ezt *Nansen* tartotta fenn magának. Ezekből kívánta fedezni a hadifoglyok Oroszországból való hazaszállításának költségeit, elsősorban a tengeren át való szállításukhoz használt hajók bérét. 1922 júliusáig 280 hajónyi volt hadifogoly kelt át a Balti- és a Fekete-tengeren jó részt a *Nansen*-féle bizottság költségén.

OL Küm. K.73. 40. tétel, szn/1921.

A hadifoglyok átadása általában az észtországi Narvában és Baltischportban (ma: Paladiski), valamint a lettországi Rigában a Nemzetközi Vöröskereszt által fenntartott és vezetett átvevő táborokban történt. Minthogy ezek a táborok a Vöröskereszt irányítása alatt álltak, s magyar küldöttek ott nem tevékenykedtek – amit gyakran panaszoltak hazatérőink –, működésükről nincsenek pontos adataink. Csupán a németországi magyar fogadó állomások anyagában fennmaradt iratok – jobbára a hazatérő hadifoglyokkal felvett jegyzőkönyvek – alapján alkothatunk vázlatos képet e táborok működéséről.

Az átvevő táborok élelmezéséről a Nemzetközi Vöröskereszt berlini központja gondoskodott. A hadifoglyokat átvételük után azonnal megfürdették és fertőtlenítették. Narvában – amelyről általában hatalmas, jól berendezett táborként emlékeznek meg – modern fertőtlenítő központ állt rendelkezésre. Bár akadtak olyanok is, akik úgy nyilatkoztak róla: „A narvai tábor hiányos berendezésű. Az étkezés nincs ellenőrizve, s megtörtént, hogy egyesek többször ettek, míg másoknak nem jutott. A legénység nem helyezhető el teljes mértékben kőépületekben, hanem sátorban éjjeleznek, amely nagyon hűvös, sokan meghűlnek."[9] De az ilyen vélemények a jegyzőkönyvek tanúsága szerint nem voltak jellemzőek. A fogságban töltött évek nélkülözései után a fürdő, „a kitűnő étkezés" és a közeli hazatérés tudata inkább elégedettséggel töltötte el az embereket.

Ugyancsak elégedettek voltak a hazatérők a Nemzetközi Vöröskereszt által 1920 októberében berendezett rigai átvevő táborral, amely „mindenütt a legjobb benyomást" tette. A fogadás, a dezinficiálás és az élelmezés Rigában is a narvaihoz hasonlóan történt. Egy jelentés mindezeken kívül külön kiemelte, hogy „napozásra és játékra nagy, gyepes udvar áll rendelkezésre. Szórakozásra pedig az amerikai ifjak szórakozó termei, ahol zenélhetnek, sakkozhatnak, teázhatnak, táncestélyeket, koncerteket rendezhetnek."[10]

A behajózás előtt igyekeztek a hadifoglyokat Európa megváltozott politikai térképe szerint szétválogatni, ezért 1920 augusztusában egy, a trianoni békeszerződés után Magyarország határait pontosan megjelölő atlaszt küldött a Honvédelmi Minisztérium Narvába „a hazatérő hadifoglyok regisztrálásának lehetővé tétele végett".[11] Később a hazatérők javaslatára magyar újságokkal is ellátták az átvevő táborokat.

OL Küm. K.73. 42. tétel, 1012.a.sz.; 11.278/1920.ikt. sz.

OL Küm. K.73. 56. tétel, 23.120/1923.

OL Küm. 3. tárgyi dosszié, a Min. biz.- a hdf. ügyek intézésére, 1920. november 28. ülésének jegyzőkönyve.

Kirchner Sándor: i. m. 173–174., 194. o. A *Nansen*-féle bizottság a hadifoglyok hazaszállításának megszervezésén és lebonyolításán kívül a még Oroszországban levők segélyezésével is foglalkozott. E célból jött létre 1920 őszén Berlinben az un. Nansen-Hilfe, amelynek a célja az volt, hogy az oroszországi hadifoglyokat ruhaneműk, élelem, gyógyszerek és szeretetadományok küldésével támogassa. A Nansen-Hilfe elnöke maga *Nansen*, helyettese *Wattenwill*, a Nemzetközi Vöröskereszt berlini titkára, tagjai az oroszországi hazaszállításban érdekelt államok: Szovjet-Oroszország, Németország, Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia stb. voltak. Az 1920. és 1922. közt a magyar kormány által a Nansen-Hilfe útján az oroszországi hadifoglyoknak nyújtott kb. 1 millió 800 ezer német márkáról (7,2 millió korona), valamint egyéb segélyekről részletes kimutatások találhatók: OL Küm. K.73. 42. tétel 35.097/1920.; OL Küm. K.73. 3 tárgyi dosszié, Min. biz. a hdf. ügyek intézésére 1922. február 8-i ülésének jegyzőkönyve; OL Küm. K.73. A Jungerth-misszió iratai 755/1922., 996/1922.; OL Küm. K.73. 40. tételsz./1921.

9 HL Hdf.gy. Stettin 32/1920.

10 OL Küm. K.73. a Jungerth-misszió iratai 156/1921.

11 OL Küm. K.73. 13. tétel. Bécsi informálás és tárgyalás, 3., 35. és 39. jelentés.

A magyar hadifoglyokat német sorstársaikkal együtt a Vöröskereszt által bérelt hajókon szállították át a balti kikötőkből Stettinbe, ahonnan vasúton folytatták útjukat Németországon keresztül Ausztria felé.

A magyar hazatérők átszállítása Németországon, a németországi magyar hadifogoly-fogadó bizottságok felállítása, 1920 május–1920 december

Miközben folytak a magyar-szovjet hadifogolycserével kapcsolatos tárgyalások, Jungerth Mihály megbeszéléseket folytatott a német Birodalmi Hadifogolyügyi Hivatal képviselőivel a magyar hazatérőknek Németországon át való szállításáról. A tárgyalások során a német fél hajlandónak mutatkozott arra, hogy a Németországon át utazó magyarok élelmezési és szállítási költségeit megelőlegezze abban az esetben, ha Magyarország 15 millió márkát deponál biztosítékként egy német banknál. E feltételt azért szabta a német kormány, mert nem bízott a volt Monarchia utódállamainak fizetőképességében, s ezért „az egyes nemzeti államokkal semmiféle elszámolásba nem akart belemenni". Ezzel szemben Jungerth Mihály azt javasolta, hogy az elszámolás a két ország közt ne közvetlen úton, hanem a Nemzetközi Vöröskereszt közbeiktatásával történjék. Az elgondolás szerint Németország a magyar hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatos követeléseit a Nemzetközi Vöröskereszttől kérné, amely nemzetközi tekintélyével és súlyával megfelelő biztosítékot nyújtana kiadásai megtérítésére. Magyarország pedig ez utóbbi számlájára helyezne el megfelelő, de a németek által kértnél kisebb összegű letétet.[12] Végül is a német megbízottak elfogadták a javaslatot, amelynek alapján 1920. május 8-án aláírták a magyar hadifoglyok Németországon át történő hazaszállításáról szóló egyezményt, amely így hangzott:

„1. A német kormány hajlandó, amennyiben a német hadifoglyok szállítását nem hátráltatja, a német hadifoglyok oroszországi átvételekor a magyar hadifoglyokat is átvenni, és ezeket a magyar kormány költségén Passauig vagy egy másik, később meghatározandó kilépő állomásig szállítani. Az egyénileg utazók a fenti alapelvek szerinti elbánásban részesülnek.

2. A magyar hazatérők ellátása Németországon való átszállításukkor a Nemzetközi Vöröskereszt útján történik.

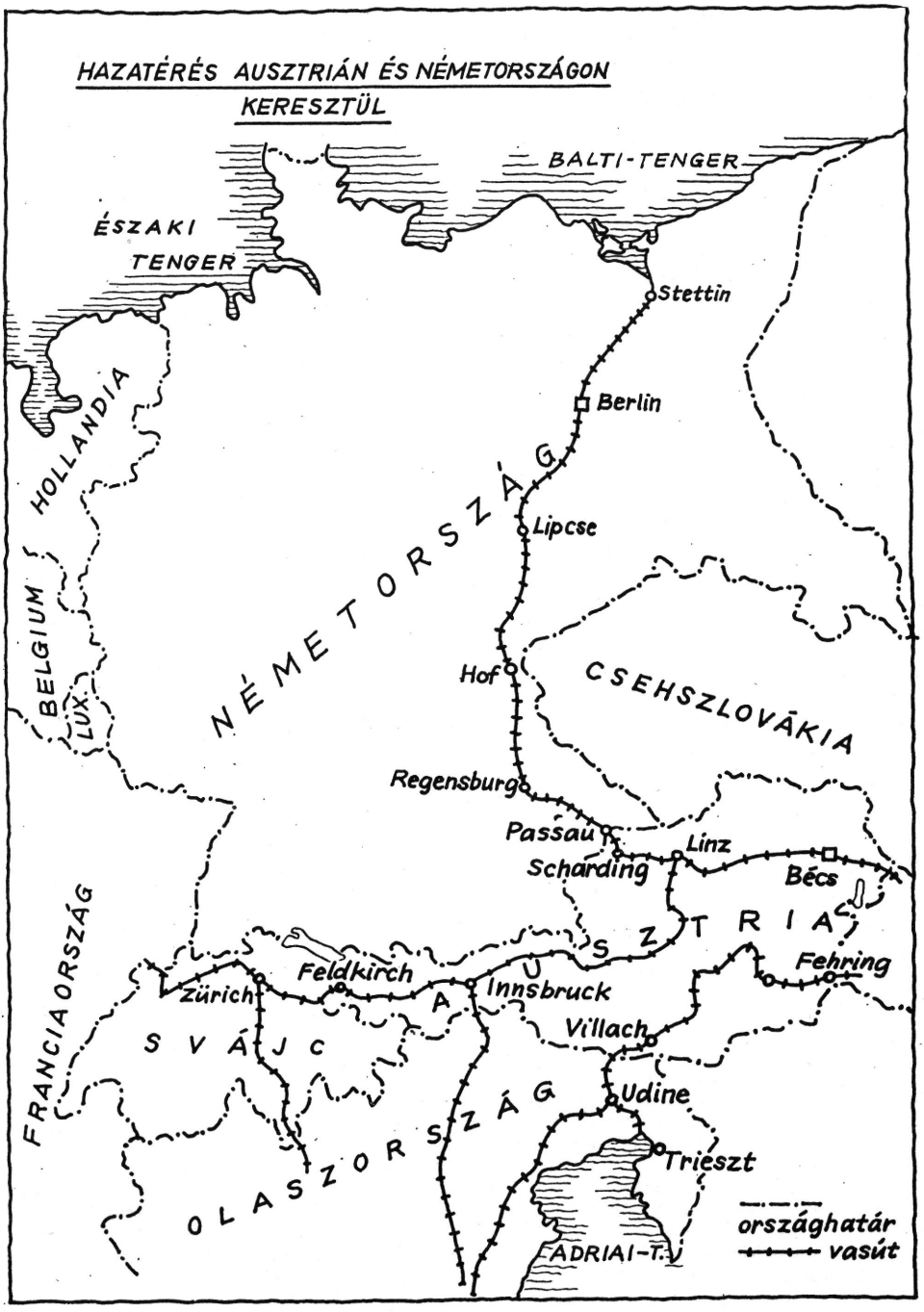
3. A magyar kormány kötelezi magát arra, hogy a magyar hadifoglyok szállításával és ellátásával kapcsolatos költségeket megtéríti a Nemzetközi Vöröskeresztnek.

4. Biztosítékul a német kormány költségeinek fedezésére a m. kir. Kormány a Mendelsohn és társa bankház útján a genfi Pictet és társa banknál egy összeget helyez letétbe a Nemzetközi Vöröskereszt számára.[13]

5. A német kormány által átvett hazatérők ruházatáról a magyar kormány gondoskodik.

12 Uo.

13 A magyar kormány 5 millió márkát helyezett letétbe a magyar hazatérőknek németországi szállítása és élelmezése céljából a Nemzetközi Vöröskereszt javára. OL Küm. K.73. 13. tétel, 15/J., 26/j., 12.234.; 42. tétel, 41.801-sz.

HAZATÉRÉS AUSZTRIÁN ÉS NÉMETORSZÁGON KERESZTÜL
BALTI-TENGER
ÉSZAKI TENGER
Stettin
Berlin
HOLLANDIA
NÉMETORSZÁG
Lipcse
BELGIUM
LUX.
Hof
CSEHSZLOVÁKIA
Regensburg
Passau
Linz
Scharding
Bécs
FRANCIAORSZÁG
AUSZTRIA
Feldkirch
Fehring
Zürich
Innsbruck
SVÁJC
Villach
Udine
OLASZORSZÁG
Trieszt
országhatár
vasút
ADRIAI-T.

6. A m. kir. Kormány kész arra, hogy valamennyi magyar területre lépő német hazatérőt egy, Németország területén kijelölt határátlépő állomásra szállítja, és Magyarországon ellátja térítés ellenében.

7. Ruházatukról a német kormány gondoskodik."[14]

A Honvédelmi Minisztérium 36/hdf.a. osztálya által a megállapodáshoz fűzött magyarázat szerint „a szerződés 2. pontja úgy értelmezendő, hogy a német hatóságok adják az élelmezést, de a Nemzetközi Vöröskereszt téríti meg annak költségeit a német kormánynak (a magyar kormány által – B. A.) a Vöröskeresztnek átutalt letétből".

A német-magyar egyezmény megkötése után, valamint a Szovjet-Oroszországgal folyó és a befejezésükhöz közeledő tárgyalások alapján Bászel Aurél alezredes[15] a Honvédelmi Minisztérium 1920. május 21-én kelt 229/hdf.a. számú parancsára utasította a fedkirchi fogadó állomáson Gunde Géza főhadnagyot,[16] hogy a francia hadifogoly-szállítások befejezése után fogadó állomását helyezze át az osztrák-német határ ausztriai oldalán fekvő Schärdingenbe. Az utasításból kiderül, hogy Schärdingenben június 1-jével egy új osztrák fogadó állomást is felállítanak, míg Passauban a határ német oldalán, ahová Gunde főhadnagynak a Honvédelmi Minisztérium május 16-i parancsa szerint települnie kellett volna, továbbra is működik egy korábban berendezett osztrák fogadóállomás.[17]

Gunde főhadnagy véleménye szerint a feldkirchi fogadó állomást Schärding helyett Passauba kellet volna áthelyezni, „mert a Németország felől jövő kisebb szállítmányok ott rakatnak át." Javaslatát többször is megismételte.[18] Mivel a hadifoglyok szállításáról szóló német-magyar egyezmény nem jelölte meg pontosan, hogy hol történjék az átadás, Gunde főhadnagy felterjesztéseit a minisztérium azzal utasította vissza, hogy „az állomás mindaddig Schärdingenben marad, amíg el nem dől, hogy a hadifoglyok végleges átadására Schärdingenben vagy Passauban kerül sor".[19]

Úgy látszik végül is megszületett a végleges megállapodás, mert 1920. július 6-án Gunde főhadnagy parancsot kapott, hogy a magyar fogadóállomást azonnal helyezze át Schärdingből Passauba.[20]

A magyar hazatérők útját Stettinből Passauig egy 1920. december 22-én Berlinben kiadott rendelkezésből ismerjük, amely a nem birodalmi német hazatérőknek Oroszországból a Nemzetközi Vöröskereszt védnöksége alatt Németországon keresztül történő hazaszállítását szabályozza.

14 HL Hdf.gy. Schärdingi fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Schärding) 261/1920.

15 *Bászel Aurél* alezredes 1919 októbere óta hadifogolyügyi összekötő tisztként működött a Magyar Hadügyminisztérium Bécsi Meghatalmazottja mellett. Feladata a Hadügyminisztérium, valamint a hadifogolyügyekben illetékes osztrák hatóságok és az utódállamok bécsi hadifogolyügyi kirendeltségei közt az összeköttetés fenntartása, továbbá az Ausztria területén működő magyar hadifogolyfogadó bizottságok tevékenységének összehangolása, irányítása volt.

16 *Gunde Géza* főhadnagy, később százados, a Svájc felől – főleg francia fogságból - hazaérkezők fogadására a svájci-osztrák határra kirendelt feldkirchi fogadó bizottság vezetője. A feldkirchi fogadó bizottság tevékenységéről lásd bővebben: *Bonhardt Attila:* A magyar hadifogjok hazaszállítása az első világháború után, HK 1984. 3. sz., 475–494. o.

17 HL Hdf.gy. A feldkirchi fogadóbizottság iratai. (a továbbiakban: Feldkirch) 215., 223/1920., iktatókönyv.

18 HL Hdf.gy. Schärding 222., 233., 268/1920. iktatókönyv.

19 HL Hdf.gy. Schärding 268/1920. iktatókönyv.

20 HL Hdf.gy. Ua., Bécsi katonai misszió, 77/1920. sz. napiparancs.

A rendelet kimondta, hogy a Keleti-tengeren Oroszországból Stettinbe érkező nem birodalmi német hadifoglyok, polgári internáltak és a hozzájuk tartozó gyermekek és asszonyok a Vöröskereszt védnöksége alatt állnak. Továbbításuk az alábbiak szerint történt:

1. valamennyi lengyel hazatérő a Stettin-Krenz,
2. valamennyi csehszlovák és román hazatérő a Stettin-Bodenbach,
3. valamennyi egyéb (osztrák, magyar, jugoszláv stb.) hazatérő a Stettin-Berlin-Lipcse-Hof-Regensburg-Passau útvonalon.

A stettini hatóságok utasítást kaptak, hogy a Bodenbachba és Passauba menő hazatérők irányítása külön szerelvényeken, zárt szállítmányokban történjen. A stettini vasúti igazgatóság a fenti transzporok továbbítására egy külön menetrendet dolgozott ki.

A berlini rendelet kötelezte a határátkelő helyeken tevékenykedő idegen kirendeltségeket, hogy a Stettinben, az ottani vöröskeresztes szervek segítségével név szerint összeállított szállítmányokat átvegye, azaz megtiltotta, hogy a transzport-névsorba bejegyzettek közül bárkinek az átvételét is megtagadják.[21]

A hazatérőknek az úton való élelmezéséről az egyes nagyobb állomásokon felállított élelmezési pontok gondoskodtak. A nagyobb, zárt transzportokban szállításra kerülők az indulás előtt Stettinben, majd Lipcsében és Hofban kaptak enni. Regensburgban teát vagy kávét mértek ki közöttük. Passauban az osztrák irányító állomás gondoskodott saját költségén a hazatérők ellátásáról. Ugyan így jártak el a kisebb csoportokban utazókkal is, avval a különbséggel, hogy mivel ezek nem célforgalmú szerelvényekkel, hanem menetrendszerű vonatokkal indultak Stettinből, s így be kellett utazniuk Berlinbe és csak onnan folytathatták útjukat a határ felé; ezért ők a Berlin-Pankow pályaudvaron felállított élelmező állomáson is kaptak élelmet.[22]

A német hatóságok gondoskodtak a szállítmányok kíséréséről, egyben őrzéséről is. A szállítmánykísérők feladata volt annak megakadályozása, hogy olyan személyek utazzanak a szállítmánnyal, akik neve nem szerepel a transzportlistán, nehogy valaki illetéktelenül a hadifoglyok közé vegyülve ingyen utazhasson és fizetés nélkül jusson ellátáshoz. A kíséret természetesen azt a célt is szolgálta, hogy a baloldali agitátorok ne tudjanak a vonatról menet közben leszállva Németországba bejutni vagy pedig az úton a szállítmány közé keveredve más országba utazni.

Az utasítás felhívta az illetékes hatóságok figyelmét, hogy a folyamatos ellátás és a kísérők szabályszerű leváltása érdekében a szállítmányt a következő állomásnak

21 Erre a kikötésre azért volt szükség, mert gyakran előfordult, hogy olyan hadifoglyok, akik a fogságból orosz feleséggel és gyerekkel tértek haza, a határon kijelentették, hogy házasságuk tulajdonképpen érvénytelen, mert nekik már otthon van feleségük. Ennek következtében az átvevő kirendeltségek megtagadták az orosz asszonyok átvételét, akiknek hazajuttatása problémát okozott a német hatóságoknak.

22 A rendeletben foglaltakat erősítik meg a magyar hazatérők – köztük *Lator Kálmán* százados – feljegyzései, aki németországi útjukról ezt írta a magyar határon a királyhidai fogadó állomás eseménynaplójába: „ ... Négy napi tengeri út után, július 22-én du. 3-kor Stettinben partra szálltunk. A kikötőben katonazenével fogadtak, a német hölgyek virágokat dobáltak minden fogolyra, s még aznap kiváló konzervben, jó kenyérben és sok cigarettában volt részünk. Innen este 7-kor kocsiba téve Berlin-Leipzig-Hof-Regensburgon át Passauba érkeztünk 25-én du. 4-kor. A fenti városokban mindenütt zene fogadott minket és cigarettában részesültünk. Naponta kétszer kiadós leves (kása vagy rizskása) volt, mely mennyiségre bár elég volt, de minőségre a német konyha sajátosságainál fogva legénységünknek nem ízlett. Kenyér egész Németországon keresztül a legminimálisabb volt. A legénységben a németországi fogadtatás igen jó vért szült... " HL Hdf.gy. Királyhida, 1. sz. eseménynapló.

mindig, távirati úton, előre jelezzék. A táviratban a következő adatok szerepeltek: a szállítmány létszáma, indításának helye és ideje.[23]

A szállítás, az ellátás és a kíséret költségeinek elszámolása Németországgal a Stettinben, később Passauban kiállított szállítmányjegyzékek alapján a Nemzetközi Vöröskereszt útján történt.[24]

Passauban Gunde főhadnagy fogadta a hazatérőket és tájékoztatta őket az otthoni viszonyokról. A megszállott területekre valóknak „úgy gazdasági, mint nemzeti szempontból" azt tanácsolta, hogy eredeti illetőségi helyükre térjenek vissza. Ez nézete szerint kétszeres haszonnal járt: „ ... egyrészt a megszállók fizetik a rettenetes szállítási költségeket, másrészt sokkal előnyösebb ránk (Magyarországra – B. A.) nézve, ha jó magyar gondolkodású irredentáknak vannak a megszállt vidéken, minthogy a megszállott területi magyar emberek munka nélkül bolyongjanak Budapesten".[25] A Honvédelmi Minisztérium 1920. július 20-án kelt 3045/36.a. számú leiratában a következő szöveggel hagyta jóvá Gunde főhadnagy javaslatait: „Teljesen méltányolom indoklását, hogy a demarkációs vonalon túl illetékes hazatérőket a megszálló államokba irányítja, mindazonáltal elrendelem, hogy amennyiben a kérdéses hazatérők Magyarországra akarnának jönni, úgy mint magyar hazatérők átveendők".[26]

A passaui osztrák élelmezési állomáson a szokásos nyugták és ellennyugták ellenében átvett ellátmány elfogyasztása, valamint az előírt jegyzékek és jegyzőkönyvek kitöltése után a hazatérők osztrák vagy magyar kórházvonatokon indultak Passauból Bécs felé.[27]

A Honvédelmi Minisztérium 1920. június 29-i, 2720/36.a. számú rendelete értelmében a fogadó állomások előírt kötelességei közé tartozott az úgynevezett eseménynapló vezetése is, „amelybe az érkező szállítmányok rangidősebbjei, illetve az egyes utasok a hazautazás és a fogadtatás alatt észlelt tapasztalataikat és a különleges eseményeket" jegyezték fel.

„Az esetleg előforduló panaszok is – írta elő a parancs – az eseménynaplóba vezetendők. A panasztevő parancsnokok által a szállítmányok ne csak a panaszaikat, hanem azt is jegyezzék be, ha a fogadtatás körül semmi észrevétel sem merült fel, ha a fogadtatással a szállítmány meg volt elégedve."

Az 1920 júliusában a passaui fogadó állomás eseménynaplójába tett bejegyzések szerint a hazatérők általában elégedettek voltak a németországi fogadtatással és ellátással, de nagyon hiányolják, hogy Stettinben nincs magyar kirendeltség, vagy

23 HL Hdf.gy. A passaui fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Passau) 2/1921.

24 1921 márciusában Gunde főhadnagy Passauból arra kérte a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályát, hogy közölje: az elszámolás a Vöröskereszttel a Stettinben, vagy a Passauban kiállított szállítmányjegyzékek alapján történik-e? Egyben javasolta, hogy az elszámolásnál a passaui jegyzék legyen az irányadó, „mert – mint írta – sokan, akik még Stettinben magyarországi illetőségűnek mondták magukat, Passauig meggondolták magukat. így legalább havonta 100 emberrel több terhelné a kincstárat, ha a stettini jegyzék lenne a mérvadó". HL Hdf.gy. Passau 45/1921.

25 HL Hdf.gy. Passau 294/1920.

26 HL Hdf.gy. Passau 312/1920.

27 A hazatérőknek Passauból történő folyamatos hazaszállítása érdekében a Honvédelmi Minisztérium 1–2 kórházvonatot irányított az osztrák-német határra. A Passauban tarózkodó kórházvonatok az indulásig – azaz férőhelyeik betöltéséig – hadifoglolygyűjtő állomásként szerepeltek. A kórházvonatokon szállított hadifoglyokat a szerelvényeken élelmezték. Ezért a Passauba menő kórházvonatokat Budapesten dohányon, valamint ruha- és fehérneműféléken kívül megfelelő mennyiségű élelmiszerrel is ellátták. A kórházvonatok mellett kórházhajók rendszerbe állítását is tervezték, de a tetemes költségek miatt ennek kivitelezésétől elálltak. HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) 103.254/Eln.C-1920.; Hdf.gy. Királyhida 605/1920.

legalább olyan ember, aki magyarul üdvözölné, segítené őket, holott például Románia és Ausztria képviselteti magát a hadifoglyok fogadásánál. Jól összefoglalja a magyar hazatérők érzelmeit az alábbi bejegyzés: „A fogadtatás Stettinben és Passauban igen szép és lelkes volt; de rosszul esett a magyarságnak, hogy a többi nemzetiségek pénzbeli ellátásban és jobb élelmezésben, több kenyérben és cigarettában részesülnek."

Nemcsak a hazatérők sürgették egy stettini magyar kirendeltség felállítását, hanem Forster báró, berlini magyar követ is, aki a Nemzetközi Vöröskereszt megkeresése alapján egy magyar fogadó bizottság kiküldését kérte. Mindezeket figyelembe véve a hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1920. július 3-i ülésén úgy döntöttek, hogy egy magyar fogadó tisztet vezényelnek Stettinben.[28] A választás Ruszkay Gyula alezredesre esett, mellé segítségül Duboka tiszthelyettest rendelték.

Mivel a német kormány nem járult ahhoz hozzá, hogy Stettinben idegen államok hivatalos tiszti fogadóbizottságokat tartsanak fenn, ezért a Honvédelmi Minisztérium szóbeli utasítására Ruszkay alezredes Stettinbe utazásának és ott tartózkodásának teljes inkognitóban kellett történnie. A két kirendelt katonát fiktív személyi adatokkal látták el. Ruszkay alezredes mint külügyi tisztviselő, Duboka tiszthelyettes pedig polgári tisztviselőként szerepelt az útlevélben. Ezen felül minden olyan írást, amelyből rendfokozatukra lehetett volna következtetni, még a határ átlépése előtt megsemmisítettek.[29]

A stettini kirendeltség 1920. augusztus 14-én kezdte meg működését Magyar Hadifogoly-fogadó Bizottság elnevezés alatt. 1920. szeptember 1-jén a magyar kormány berlini képviselője ismételten figyelmeztette Ruszkay alezredes, hogy a német kormány nem tűri idegen tiszti bizottságok működését Stettinben. A hadifoglyok fogadására – a német álláspont szerint – csupán a Nemzetközi Vöröskereszt irányítása alatt működő egyes nemzeti tagozatok képviselőinek van joga. A berlini magyar külképviselet azért nyomatékosan felkérte Ruszkay alezredest, hogy az addig Ungarische Kriegsgefangenen Mission cím helyett levelezésében a Nemzetközi Vöröskereszt titkára megnevezést használja.[30]

A Stettinbe induló fogadó személyzetet a külföldre delegált fogadó bizottságok számára már korábban kiadott és a stettini viszonyokra átdolgozott utasítással látták el,[31] amely szerint:

„A fogadó állomás feladata: a hadifogságból hazatérő magyar katonákat fogadni, hazafias nemzeti szellemben felvilágosítani és őket minden tekintetben segíteni. Elhelyezésük, élelmezésük és mielőbbi továbbszállításuk ügyét szorgalmazni.

Stettinben a német „hazatérés" által felállított átvonuló intézmények gondoskodnak hadifoglyainkról.

A bizottság feladata:

28 OL Küm. K.73. 3. tárgyi dosszié, Min.biz. hdf. ügyek intézésére 1920. július 3-i ülésének jegyzőkönyve; OL Küm. K.73. 42. tétel 18.084/1920., 21.991/1920.; HL Hdf.gy. Magyar Hadifogoly Mentő Mozgalom (a továbbiakban: MHMM.) A-299/1920.

29 HL Hdf.gy. Stettin 13/1920., 53/1920.

30 Uo.

31 HL Hdf.gy. Stettin 2/1920.

a) A visszatérő magyar hadifoglyok fogadása, nyilvántartásba vétele, szükség szerinti segélyezése, esetleges panaszaik felvétele és talán hiányzó útiokmányaik kiállítása.

b) Közbenjárni, hogy a visszatérők a német állomás, illetve tábor részéről jó ellátásban és bánásmódban részesüljenek.

c) Gondoskodni arról, hogy a visszatérők az előírt egészségügyi rendszabályok (fürdő, fertőtlenítés, esetleg a szükséges vesztegzár) után lehetőleg gyorsan és kényelmesen továbbíttassanak.

d) A hazatérők érdekében az idegen hatóságokkal a legjobb egyetértést kell fenntartani.

e) Megakadályozni, hogy a nem kívánatos és idegen elemek (pl. idegen agitátorok) és illetéktelen egyének (pl. Magyarországon fogságban volt oroszok) utazzanak visszatérőként Magyarországra. Előfordult ugyanis, hogy tömegesen érkeztek ilyen elemek be az országba nagy pénzösszegekkel, mely esetek káros volta bővebb magyarázatot nem kíván.

A fogadó tiszt elsősorban saját honfitársairól gondoskodjon, de képviselet hiányában idegen hazatérőkről is.

A kiutalt pénzösszegekkel a legtakarékosabban kell bánni, e pénzekből segélyek kifizetése lehetőleg mellőzendő."

A visszatérők kioktatása a Magyarországon lezajlott eseményekről és az akkori helyzetről – az utasítás szerint – a Buchberger őrnagy által lefektetett alapelvek szerint történt.[32] A politikai bevezető után a kirendeltség kötelessége volt tájékoztatni a hadifoglyokat a leszerelés módjáról, a leszerelő táborban eltöltendő vesztegzár szükségességéről és a leszerelési illetményekről. Egyben figyelmeztették a hazatérőket, hogy a szállítmányokról a leszerelő táborig ne szakadjanak el, mert akkor nemcsak a leszerelési illetményektől esnek el, hanem ingyenes hazajuttatásukat és ellátásukat sem tudják garantálni.

Természetesen a többi fogadó állomáshoz hasonlóan a stettini kirendeltség feladatai közé is tartozott „megakadályozni, hogy felelőtlen elemek veszélyes (kommunista, szocialista) propagandát fejtsenek ki a hazatérők között. A hazatérők közt levő bolsevista eszmékkel fertőzött elemek kipuhatolandók és a szállítmány vezetőjének zárt borítékban átadott névjegyzékek útján közlendők a leszerelő tábor parancsnokával". – szólt a stettini kirendeltség működését szabályozó miniszteri rendelet. Az állomás eleget téve az utasításoknak – hadifoglyok kikérdezése,

32 *Buchberger György* százados később őrnagy a bécsi Ostbahnhofon működő magyar hadifogoly átvonuló osztag parancsnoka. A varsói magyar hazatérés vezetőjének irattárában maradt fenn az a beszéd, amelyet Buchberger György írt a Bécsen átvonuló hadifoglyok részére. A beszédet a Hadügyminisztérium 18.015/eln.55.a.-1919. számú rendelete értelmében az összes külföldön működő magyar fogadó bizottság részére megküldtek, hogy egységesen, ez alapján tájékoztathassák a visszatérőket a magyarországi viszonyokról.

A beszédben Buchberger Károlyit vádolja a Monarchia hadseregének „szétzüllesztésével", hogy „lehetetlen politikájával" lehetővé tette Magyarország nagy részének megszállását, s végül azzal, hogy „életét és vagyonát mentse", átadta hatalmát a kommunistáknak. Ezek szép szavakkal és ígéretekkel elbolondították a népet. Megszüntetvén a magántulajdont és a vallásoktatást áthágtak minden emberi és isteni kapcsolatot. Részletesen ecseteli a munkásság és a parasztság kommün alatti nyomorát, szembeállítva a kommunista vezetők dőzsölésével. Beszámol a proletárdiktatúra alatt a „hazafiak" ellen hozott „terrorintézkedésekről". Végül a kommunista kormányt teszi felelőssé azért, hogy román és cseh csapatok szállták meg az országot, s mindent elhurcoltak. Buchberger beszédében azt bizonygatja, hogy Magyarországon – a külföldi sajtó híresztelléseivel szemben – nincs zsidóüldözés, csupán a kommunistákat vonják felelősségre. Mivel azonban a kommunisták főleg zsidók, ezért tűnik ez zsidóüldözésnek. Végül a beszéd felszólítja a hazatérőket, hogy a kormány vezetése alatt küzdjenek a „rend" és az ezeréves Magyarország helyreállításáért. HL Hdf.gy. A varsói hazatérés vezetője iratai (a továbbiakban: VHV.) 504.

esetleg más államok megbízottaitól kapott jelzések alapján – rendszeresen informálta a politikailag megbízhatatlannak ítélt személyekről a leszerelő táborokat, valamint tájékoztatás céljából a passaui, a bécsi és a királyhidai fogadó állomásokat.[33]

A miniszteri utasítás további pontjai meghatározták, hogy a stettini kirendeltség milyen igazolványokkal lássa el a megfelelő dokumentumokkal nem rendelkező hazatérőket, valamint azt, hogy két hetente és havonta milyen jelentések terjesztendők fel a minisztériumnak az állomás működésével kapcsolatban. Ezek lényegében megegyeztek a Magyarország határain kívül működő más hadifogoly-fogadó állomások részére készült működési utasításokban foglaltakkal.

A fenti rendelet szerint a folyó kiadások fedezésére a stettini fogadó bizottságnak 15 ezer márka előleget utaltak ki. Ebből az összegből fizették ki szükség esetén a segélyeket, valamint az irodai és egyéb szükségletek költségeit. Az előlegről havonta részletes elszámolás kellett a Honvédelmi Minisztérium hadifogolyügyi osztályához felterjeszteni. A fogadó bizottsághoz beosztottak illetményeinek folyósítása – a fennálló rendelet értelmében – a bécsi magyar katonai misszió gazdasági hivatalán keresztül történt.[34]

Az idegen valuták beváltására nézve a 422.439/55.a.-1919. és a 812/hdf.a.-1920. számú honvédelmi miniszteri rendeletek maradtak érvényben, amelyek szerint a hazatérőket figyelmeztetni kell, hogy külföldi pénzeiket lehetőleg vigyék haza, mert arra az országnak nagy szüksége van. Az utasítás e pontja mellé Ruszkay alezredes ceruzával odaírta: „lehetőleg márkát hozzanak". Ez azt jelentette, hogy fel kell hívni a hazatérőket, hogy a magukkal hozott cári, Kerenszkij-féle és szovjet rubelekből Stettinben lehetőleg minél többet váltsanak át a nemzetközi valutaforgalomban értékesebb márkára, amelyért aztán Bécsben az Ostbahnfon, Csóton vagy Budapesten az Országos Hitel Szövetkezetnél magyar koronát kaphatnak.

A hadifoglyok stettini fogadásáról egy 1920. október 18-án kelt jelentésében így számolt be Ruszkay alezredes: A magyar hadifoglyok fogadó bizottsága „esőben, szélben, hidegben sokszor órákig vár a szabadban a hajókra (semmiféle födél nincs). A kihajózás után a hajóorvos az invalidusokat átadja az itteni orvosnak, s akinek szüksége van gyógykezelésre azt lelkiismeretes gyógykezelésben részesítik. A többséget gyalog vezetem be (t. i. Ruszkay alezredes – B. A.) a pár kilométerre levő barakktáborba, pedig a többi nemzet képviselői mind autón mennek át. (Az osztrák hazatérők általában a tizedét képzik a magyaroknak, a teendők ellátására mégis 1 őrnagy, 2 százados, 1 officiális, 2 altiszt, 2 sofőr, 1 személyautó és 2 teherautó áll rendelkezésükre)" – jegyezte meg panaszosan Ruszkay alezredes, majd így folytatta jelentését: „A táborban a magyaroknak egy fél barakk van kiutalva. E fél barakkban történik aztán a hazatérők magyar nyelvű üdvözlése, felvilágosítása, lajstromozása és a szeretetadományok kiosztása."[35]

1920. augusztus 11-én a MOVE által a hadifoglyok megsegélyezésére gyűjtött összegből a Honvédelmi Minisztérium 100 000 koronát (18 195 márkát) utalt át a stettini fogadó bizottságnak szeretetadományok és frissítők beszerzésére. A

33 HL Hdg.gy Stettin 122., 136., 206., 213., 220., 227., 228., 245., 266., 295/1921; Vegyes jelentések: 3/26., 4/15., 32., 40., 5?4., 15., 6/48., 7/14.

34 HL Hdf.gy. Stettin 19/1920.

35 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések, 1/37. o.

kiutaláshoz mellékelt utasításban közölték a minisztérium illetékesei, hogy a fenti összegről teljesen különálló, okmányolt elszámolást kell vezetni, amelyet minden hónapban a berlini külképviselet útján fel kell terjeszteni. Tájékoztatásként közölték még, hogy a MOVE által átutalt pénzből „hadifoglyonként legfeljebb két márkát lehet kiadni." A Berlinbe kiküldött pénz az ottani magyar külképviselet egy bankban helyezte el, ahonnan a stetteni kirendeltség a szükségesnek megfelelő összeget igényelhetett. A miniszteri utasítást figyelembe véve Ruszkay alezredes úgy döntött, hogy a MOVE által küldött adományból egy-egy szappant ajándékoz a hazatérőknek.

A hadifoglyok közti kiosztás céljából a Magyar Vöröskereszt Egylet 80 000 db cigarettát és 5000 pakli dohányt küldött Stettinbe, figyelmeztetve a kirendeltség vezetőjét, hogy takarékossági szempontokból a hadifoglyoknak ott tartózkodásuk alatt legfeljebb 10 db cigaretta osztható ki, mivel az ország szűkös anyagi helyzetére való tekintettel nem lesz mód a dohánykészletet hamarosan kiegészíteni.[36]

Ruszkay alezredes a honvédelmi minisztérium takarékoskodásra intő intencióit messzemenően respektálhatta, mert egy 1921. november 17-én kelt jelentésében arról számolhatott be, hogy az 1920 augusztusában segélyezésre kiutalt 18 159 márkából még 6709 márka 65 pfennig maradvány áll rendelkezésre. „Mindennek dacára – írta büszkén – hazatérőink szeretetadományokban az amerikai Y.M.C.A., az itteni Frauen-Verein, továbbá Stettin városa részéről állandóan részesülnek. Azon intim viszonynál fogva, amely köztem és a város közt fennáll, sikerült a magyar hazatérők részére külön szeretetadományokat (szivart, gyümölcsöt) kieszközölni". Jelentésében megjegyezte, hogy sok ezer márkát tesz ki azoknak az adományoknak az értéke is, amelyekben Stettin városa – az osztrákokhoz hasonlóan – a hazatérő magyarokat részesítette.[37]

A Stettinbe érkező magyar hadifoglyok 1920. október 13-ig a kikötőbeli ünnepélyes fogadtatás – amelyben a Nemzetközi Vöröskereszt és a helybeli jótékonysági egyletek részesítették őket –, valamint Ruszkay alezredes üdvözlő szavai és a szeretetadományok kiosztása után megfelelő étkezésben részesültek. Majd néhány órán belül harmadosztályú személyvagonokban továbbították őket.[38]

Október 13-án azonban a német hatóságok közölték a Vöröskereszt stettini képviselőivel, hogy a szállítmányokat ezentúl csak akkor továbbítják, ha az egy irányba tartók száma eléri a 350 főt. E létszám eléréséig a hazatérőknek Stettinben kell várakozniuk. Az intézkedést azzal indokolták, hogy így egyszerűbb és gazdaságosabb a Németországon áthaladó hadifoglyok élelmezése.

Miután Stettinben megfelelő gyűjtőtábor nem volt, egy padló nélküli, fűtetlen barakkban kellett – esetleg napokig várakozni, amíg a Passau felé tartó 350 magyar, osztrák és jugoszláv hazatérő összegyűlt. Bár minden ember kapott pokrócot és szalmazsákot, azok cseréjére, tisztítására nem volt mód, így a később

36 HL Hdf.gy. MHMM. a_2 333/1920.; 24., 64., 120/1920–1921.

37 Az amerikai Keresztény Ifjak Egyesületétől (Young Men's Christians Assection) minden hazatérő egy szeretetcsomagot kapott, amelyben 10 db cigaretta, csokoládé és kétszersült volt. HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések: 7/24., 8/37. oldal.

38 HL Hdf.gy. A csóti leszerelő tábor iratai (a továbbiakban: Csót), 2. sz. eseménynapló, 1920 szeptemberi bejegyzések.

érkezők az előttük járók használt, eltetvesedett takaróit voltak kénytelenek használni.

Az elhelyezéssel elégedetlenkedő hazatérők hangulatát tovább rontotta, hogy az október 20. körül érkező szállítmányok még a kihajózás alkalmával szokott ünnepélyes fogadtatástól is elestek, mert az előfordult flekktífusz-esetek miatt ideiglenesen beszüntették a hajóállomáson való ünnepségeket. Az óvintézkedések miatt sem a városi fogadóbizottság, sem a zenekar, sem pedig a jótékony nőegylet tagjai – akik csokoládét, kávét, kakaót, cigarettát és képeket szoktak kiosztani a hazatérők közt – nem jelenhettek meg a kikötőben.

A tiltakozások eredményeként a németek megígérték, hogy az éjjelezésre szánt barakkot padlóval és kályhával látják el, valamint, hogy iparkodnak a foglyokat mielőbb elszállítani. Ezenkívül ígéretet tettek arra is, hogy „valamennyi szállítmány és valamennyi ruhanemű dezinficiálva és tetűtlenítve lesz."[39]

Ennek megfelelően bővítették az Odera torkolatában levő szigeten fekvő Swinemündében elhelyezett fertőtlenítő állomás kapacitását. Itt kötöttek ki először az Oroszország felől Stettinbe tartó szállítóhajók, hogy a hazatérőket fertőtlenítsék, és itt helyezték 14 napos vesztegzár alá azoknak a hajóknak az utasait, amelyeken fertőzésgyanús esetek fordultak elő.[40]

1920. december 16-án a magyar-német szerződés értelmében – amely kimondta, hogy a Németországon átvonuló magyar hadifoglyok ellátása a szükséges ruházattal a magyar kormány kötelessége – a Honvédelmi Minisztérium 4183/36.a. számú rendeletével 1000 rend ruhát küldött Stettinbe. A mellékelt utasítás szerint a nagy anyaghiányra való tekintettel a ruhák „csak feltétlen szükség esetén adhatók ki". A kiadott ruhákról külön elszámolást kellett vezetni, amelyben feltüntették az ellátottak nevét, rendfokozatát, csapattestét és illetékességi helyét, illetve mellékelték az általuk adott átvételi elismervényeket. Ezt az elszámolást a többi elszámolástól elkülönítve havonta terjesztették fel a Minisztériumnak.[41] Azonban bármilyen takarékosan bántak is Stettinben a rendelkezésre álló öltönyökkel, 1921 szeptemberében Ruszkay alezredes kénytelen volt azt jelenteni, hogy „a ruhakészletek fogytán vannak. Bakancs, köpeny és fehérnemű, melyekre szükség lenne, sohasem volt." Majd nem tudni, hogy büszkeséggel vagy malíciával, de hozzáfűzte: „Újságokat mi osztunk ki a legnagyobb mennyiségben."[42]

A stettini fogadó állomáshoz, mint a Magyar Vöröskereszt előretolt képviseletéhez 1920 novemberétől gyakran érkeztek Magyarországról olyan levelek, amelyekben az otthon maradottak még fogságban lévő hozzátartozóik sorsa iránt érdeklődtek, vagy arra kérték a képviseletet, hogy juttasson el leveleket, csomagot, esetleg pénzküldeményt Oroszországban levő szeretteikhez.[43] Az állomáson az egyes hadifoglyok felől érdeklődő hirdetményeket a magyar barakkban felállított táblára függesztették ki, és ha valaki tudott a keresett személy hollétéről, és azt jelentette, a kirendeltség értesítette a családot. Azok számára, akiknek oroszországi tartózkodási helye ismert volt, a Vöröskereszt útján Stettinből

39 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések 1/40. old.

40 HL Hdf.gy. Stettin 244/1921.; HL Hdf.gy. Csót, 2. sz. eseménynapló: 1920. szeptember 10–17. közti bejegyzések; HL HM. 13. 037/Eln.C.-1923., Kövér Ibrahim főhadnagy jelentése.

41 HL Hdf.gy. Stettin 61., 69/1920.

42 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések: 7/24. o., 267/1920. sz.

43 HL Hdf.gy. Stettin 74., 75., 81., 87., 126., 145., 225., 316., 323., 344.

továbbítottak megcímzett, de le nem zárt borítékban küldött leveleket. Csomagoknak és pénzküldeményeknek a kézbesítését azonban – tekintettel az oroszországi bizonytalan viszonyokra – nem vállalták.

Ugyancsak novemberben kapta Ruszkay alezredes azt a feladatot a Honvédelmi Minisztériumtól, hogy a német internáló táborokban kutassa fel azokat a magyar állampolgárokat, akik a szovjet Vörös Hadseregben szolgáltak, és a lengyel-szovjet háború idején a lengyelek elől visszavonulva német területre menekültek, ahol internálták őket. Az utasítás előírta, hogy „tudakozódjon, mi a német kormány álláspontja ezen magyarok ügyében, s hogy a magyar kormány közbelépése az ilyen emberek kiszabadítása iránt eredményre vezetne-e, vagy egyáltalán kívánatos lenne-e?"[44] A hazatéréstől tartó volt vöröskatonák megnyugtatására az Igazságügyminisztérium egy átirata leszögezte: „ ... Egymagában az, hogy magyar hadifogolyként belépett a Vörös Hadseregbe – a magyarországi Vörös Hadsereget illetőleg kifejlődött bírói gyakorlat elveinek hasonszerű alkalmazásával – nem állapítja meg felelősségre vonás tárgyát."[45] Mindenesetre a Honvédelmi Minisztérium szükségesnek tartotta, hogy az „ilyen egyénekből álló szállítmányokat" külön bejelentsék és fokozottan ellenőrizzék.[46] A berlini követség, Ruszkay alezredes, valamint Jungerth Mihály közbenjárásának eredményeként 1921 júliusában mintegy 70 volt magyar vöröskatona térhetett haza.[47]

Az 1920 augusztusában felállított stettini kirendeltség fő feladata azonban az Oroszországból jövő hajókon érkező magyar hadifoglyok továbbítása volt. Ezek létszáma havonta 3000–3500 fő körül mozgott, sőt novemberben a Stettinen átutazott tisztek, katonák, asszonyok és gyerekek száma megközelítette a 4500-at.[48]

44 HL Hdf.gy. Stettin 72., 73/1920.

45 Az Igazságügyminisztérium 65.196/1921. I.M.XII. számú átirata a Vörös Hadseregben szolgáltak felelősségre vonásáról. OL Küm. K.73. 42. tétel 88.640/1921., 41.801/1920.

46 HL Hdf.gy. Passau 411/1920.

47 HL Hdf.gy. Passau, iktatókönyv 142/1921.; HL Hdf.gy. Csót, „T" 364/1921. OL Küm. K.73. 42. tétel 53.549/1921.

48 *Kirchner Sándor:* i. m. 194. o.; OL Küm. K73. 3. tárgyi dosszié: A Passaun át hazatért hadifoglyok. 1920 augusztus – 1922 január.

A bécsi magyar hadifogoly-fogadó intézmények átszervezése, hatáskörük további csökkentése,[49]
1920 július–1920 december

Az 1920 júliusában bekövetkezett újabb létszámcsökkentés után Buchberger György őrnagyon kívül csak 3 tiszt és 12 altiszt maradt a bécsi továbbirányító osztag állományában.[50] Az osztag parancsnoka a kis létszámra való tekintettel újra szervezte a szolgálati beosztást.

Schotsch Henrik százados lett az irodavezető, akinek a kötelessége volt minden nap de. 9 és ½2 közt az ostbahnhofi irodában tartózkodni és a továbbirányító osztag írásbeli ügyeit intézni. Ő bonyolította a levelezést, vezette a számadásokat, ellenőrizte a szállítási naplót, a szállítási elismervényeket és az útlevelek kiadását. Minden hónap 5. napján kimutatást terjesztett Buchberger őrnagy elé arról, hogy az előző hónapban hány hazatérő érkezett az Ostbahnhofra kórház- és személyvonatokon Passauból, illetve leopoldau felől, valamint arról, hogy közülük hányan hagyták el a pályaudvart akár személy-, akár kórházvonaton. A kimutatáshoz mellékelnie kellett a menetleveleket, az „Erklärung" átiratait és az állomásfőnök szállítási igazolványait.

Schotsch százados ellenőrzése alatt működött az irodán egy altiszt, aki a nyilvántartásokat és az élelmezési naplót vezette, amelybe a kiadott élelmezési jegyek számát jegyezték be. Schotsch közvetlen alárendeltje volt a küldönc altiszt is, aki egyben a dohány- és ruharaktárt is kezelte.

A szállítmányok fogadására egy-egy tiszt irányításával két pályaudvari ügyeletes csoportot szerveztek, amelyek 24 óránként váltották egymást. Az ügyeletes tiszti szolgálatot Kraft Pál és Perger Jenő főhadnagyok látták el. Az ügyeletes tiszt de. 9 és ½2, valamint du. 4 és ½8 között köteles volt az állomáson tartózkodni. Ha szállítmány érkezett, akkor az ügyeletes tisztnek tekintet nélkül a szolgálati időbeosztásra a szállítmány érkezésénél és indulásánál is jelen kellett lennie. Ha a szállítmány a külállomások valamelyikére érkezett, az ügyeletes tiszt vagy altisztjei vették ott át és kísérték az Ostbahnhofra. Az ügyeletes tisztek állították ki az élelmezési jegyeket, amelyek ellenében – Buchberger őrnagy üdvözlő beszédének meghallgatása után – a hazatérők ellátmányt kaptak a pályaudvari osztrák élelmezési állomáson.[51] Az ügyeletes tiszt gondoskodott a hazatérők

49 A magyar hazatérés szempontjából Bécs fontos állomás volt. 1918 őszén itt haladtak át a nyugati és délnyugati frontról hazatérő csapatok. 1919 tavaszától, amikor Magyarország keleti és északi határait lezárták a román, illetve a csehszlovák csapatok, Bécsen keresztül utaztak mind a keleti, mind az egyéb irányból érkező hazatérők. Mivel 1919-ben és 1920 első felében a zárt szállítmányok mellett nagy számban érkeztek egyénileg utazó volt hadifoglyok, valamennyi bécsi pályaudvaron működtek magyar fogadó közegek. Ezenkívül a leopoldaui fertőtlenítő táborban és a kundratstrassei barakktáborban is volt magyar kirendeltség. Mindezek munkáját az Ostbahnhofon levő magyar átvonuló osztag parancsnoka, Buchberger György őrnagy irányította. Az Ostbahnhof azért játszott kiemelkedő szerepet, mert onnan indultak a vonatok Magyarország felé, így minden hazatérőt oda kellett csoportosítani, akár zárt szállítmánnyal érkezett, akár egyénileg utazott. A hazatérés szervezettebbé válásával az egyénileg érkezők száma jelentősen csökkent, azért nem volt szükség arra, hogy minden pályaudvaron legyen magyar irányító közeg. A bécsi magyar hadifogolyirányító intézmények tevékenységéről lásd részletesebben: *Bonhardt Attila:*A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után (A Magyarország határain túlra kiküldött fogadó bizottságok tevékenysége), kézirat, HL Tgy. 2973.

50 HL Hdf.gy. a Bécsi továbbirányító osztag iratai (a továbbiakban: Bécs) 349/1920.

51 Az élelmezési jegyek kiállításáról így rendelkezett a továbbirányító osztag vezetőjének 1920. október 24-i napiparancsa: „ ... f. hó 25-től kezdve kenyér minden személy részére csakis 250 gr adható ki az eddigi 400 gr helyett. Ha azonban csak kávé adatik ki, úgy 400 gr kenyér vételeztessék.

továbbindulásához szükséges okmányok kiállításáról. Ő indította útnak őket. Az indulásról értesítette Királyhidát, a magyar-osztrák határon levő magyar fogadó állomást. Szükség esetén ő szállásolta el a hazatérőket éjszakára a pályaudvaron lévő barakkban, amelyet azért béreltek, hogy ha a Bécsen átuztazó magyarok kénytelenek az éjszakát az osztrák fővárosban tölteni, legyen hol pihenniük. A Honvédelmi Minisztérium 370/eln.36.b.-1920. számú parancsa szerint a szolgálatban lévő tiszt köteles volt minden szállítmányról egy jelentést kiállítani, amelyben a következő kérdésekre kellett választ adnia:

a) mi a véleménye a szállítmány tagjainak megbízhatóságáról?

b) társadalmi szempontból?

c) a zsidó vallású hadifoglyokról?

d) tud-e megnevezni gyanús személyeket?

A jelentést megbízható személy, lehetőleg tiszt által kellett továbbküldeni zárt borítékban a leszerelő tábor parancsnokának.

Ha 20 főnél nagyobb szállítmány várakozott a következő napi elszállításra, akkor a szolgálatot teljesítő tiszt este, mielőtt elhagyta volna a pályaudvart, köteles volt a szállítmányt szóbelileg (telefonon) a másnap szolgálatba lépő tisztnek átadni. Az ilyen esetekben reggel 7-kor kezdte a szolgálatot, hogy a hazatérőket a reggeli vonattal elindíthassa Királyhidára. Az ügyeletes tiszt esetenként, miután az Ostbahnhofot elhagyta, köteles volt telefonon többször is meggyőződni arról, hogy az ügyeletes ott van-e az irodában. Ha nem sikerült telefonösszeköttetést teremtenie a pályudvarral, személyesen kellett ellenőriznie a szolgálatot.

A két pályaudvari ügyeletes csoportba a tisztek parancsnoksága alatt 3–3 altiszt volt beosztva, aki közül egy a telefonnál ügyelt, egy a szállítmányok fogadásánál teljesített szolgálatot a peronon, a harmadik pedig a pályaudvari barakk rendjére és tisztaságára felügyelt.[52]

Két további altiszt állandó jellegű vonatkísérői szolgálatot látott el. Működésüket azonban állandóan fenyegették a takarékossági szempontokból elrendelt létszámcsökkentések, amelyek ellen Buchberger őrnagy egy 1920. november 23-án kelt jelentésében a következőképpen érvelt: „A létszám eme csökkentése a vonatkísérői szolgálat beszüntetését vonta maga után. A vonatkísérői szolgálatra pedig szükség van, mert a hazatérők nemcsak magyar kórházvonatokon érkeznek Bécsbe (Passauból – B. A.), hanem minden második szállítmány osztrák kórházvonatokon, akiket innen (az Ostbahnhofról, ahol átadták őket a magyar kirendeltségnek – B. A.), ha a létszám 150 fő alatt van, osztrák személyvonatokon küldünk tovább. Ezenkívül állandóan jönnek egyénileg, kisebb csoportokban érkezők (főleg Lengyelország felől – B. A.), akiket innen vonatkísérő nélkül, mivel határátlépésről van szó, nem lehet továbbítani.

Ezen kisebb szállítmányok esetleg várhatnának a legközelebbi Bécsen Magyarország felé áthaladó kórházvonatra, ez azonban 2–3 vagy még több napig is

---

Kávé, főzelék, leves, tekintettel azon körülményre, hogy hús soha fel nem vehető, minden 100 hadifogolynál + 35 adag hozzászámítandó. Pl. ha 250 hadifogoly van jelezve, úgy 337 portió rendelendő meg.

A kórházvonattal érkezők csakis a „Labestationnál" (üdítő állomás) kapnak élelmezést." HL Hdf.gy. Bécs, 17/1920. sz. napiparancs.

52 HL Hdf.gy. Bécs 349/1920.; 3., 4., 11., 13., 17. sz. parancs.

eltarthat. A várakozást Wienben nem tartjuk célszerűnek annál is inkább, mert a rendes étkezést biztosítani nem tudjuk."[53]

E kellemetlen helyzet elé az osztrák hadifogolyügyi hivatalnak az az 1920. októberi döntése állította az osztagparancsnokságok, amely szerint – a hazatérés arányának erős csökkenése miatt – 1921-től megszünteti az Ostbahnhofon működő élelmezési állomást.[54] Így felmerült a veszélye annak, hogy az egyre kisebb létszámú magyar különítménynek nemcsak a hazatérők továbbirányítását kell intéznie, hanem a Bécsben való ellátásukhoz szükséges élelmiszerek beszerzéséről és elkészítéséről is saját hatáskörében kell gondoskodnia.

A Honvédelmi Minisztérium 1920. október 30-án kelt 4302/36A. számú rendeletével Schotsch Henrik századost és Perger Jenő főhadnagyot elvezényelték az ostbahnhofi irányító osztag állományából.[55] S bár Schotsch százados Buchberger őrnagy kérésére 1921. január 31-ig ideiglenesen az osztagnál maradhatott, „az újabb korlátozások következtében" az osztagparancsnok 1920. november 19-én kénytelen volt megszüntetni a leopoldaui állandó kirendeltséget, és az ott szolgálatot teljesítő két altisztet az – elvezénylések következtében meggyengült – ostbahnhofi szolgálat megerősítésére beosztani. Egyben felkérte a leopoldaui osztrák fertőtlenítő tábor parancsnokát, hogy ha magyar nemzetiségű hadifoglyok érkeznek oda, arról telefonon értesítsék az ostbahnhofi továbbirányító osztagot, ahonnan egy altisztet küldenek ki a foglyok átvételére. A magyar hazatérők leopoldaui ellátásával kapcsolatos költségeket pedig ezentúl közvetlenül a bécsi

53 HL Hdf.gy. Bécs 555/1920.,

54 Az osztrák hadifogolyügyi hivatal döntése nyomán felmerült az elszámolás problémája. Ezért 1920. október 21-én az irányító osztag parancsnoka azzal a kéréssel fordult a már Magyarországra bevonult, de valamikor az osztagparancsnokságon szolgált tisztekhez, hogy az osztrák élelmezési állomással való végleges elszámoláshoz nyújtsanak tájékoztatást az alábbi kérdésekben:

„1/a Mi módon történt a hadifoglyok élelmezése 1919. augusztus 20-ig?

b) Milyen jegy alapján lett az élelmiszer a Verköstingungstationtól felvéve?

c) Lett-e erről a parancsnokságon valami kimutatás vezetve?

d) Történt-e 1919. augusztus 20-ig valamilyan elszámolás, vajon honnan ered az a hír, hogy a magyar kormány 60 vagon élelmiszere fejében élelmezte az osztrák Verköstigungstation a visszatérő hadifoglyokat?

e) Vajon az említett időben úgy az osztrák, mint a magyar kórházvonatokkal érkező hadifoglyok is lettek-e élelmezve a Verköstigunstationnál, vagy a Labestellén?

2. Mi módon történt az élelmiszerek átvétele 1919. augusztus 20. és december 1. között , minő jegy alapján, ki állította ki ezen jegyeket, van-e erről valamilyen nyilvántartás az osztagparancsnokságnál, és vajon a kórházvonatokkal érkezők lettek-e élelmezve a Verköstigungstationnál?

3. 1919. december 1-jétől az élelmezés felvétele általában már szabályozva lett, erről kimutatás készült."

HL Hdf.gy. Bécs 515/1920.

Sajnos a kérdésekre beérkezett válaszok – ha egyáltalán voltak ilyenek – nem maradtak fenn. Így csak a kérdések alapján lehet következtetni arra, amit már 1920-ban az Ostbahnhofon dolgozó tisztek sem tudtak pontosan: hogyan történt a hadifoglyok élelmezése Bécsben 1919-ben. A dokumentumok arra utalnak, hogy a magyar kormány bizonyos mennyiségű élelmiszert küldött ki, amelynek fejében az ostbahnhofi élelmezési állomáson a magyar hazatérők ellátást kaptak.

Az osztrák Staatamt für Heerwesen 1919. január 24-én kelt Abt.15. Zl.783. sz. utasítása megtalálható: HL Hdf. gy. Bécs szn.1919. Ez lehetett annak a hírnek az alapja, hogy 60 vagon élelmiszer fejében a magyarok ingyenes ellátást kaptak, de hogy meddig volt elegendő a kiküldött élelmiszer a hazatérők ily módon való élelmezéséhez, és küldtek-e ki Magyarországról újabb élelmiszerszállítmányokat, nem ismerjük. Mint ahogy Buchberger őrnagyhoz hasonlóan azt sem tudjuk, hogy egyáltalan vezettek-e abban az időben valamilyen kimutatást a felvett élelmiszerekről akár az osztagparancsnokságon, akár az élelmezési állomáson. Az osztagparancsnoksággal együtt ugyancsak bizonytalanságban maradunk abban a kérdésben, hogy 1919 decembere előtt a kórházvonatokkal – amelyek általában külön konyhával és élelmiszerkészlettel rendelkeztek – érkezők részesültek-e rendes főtt ételben az élelmezési állomáson, vagy ellátásuk a kórházvonat készletéből történt-e, s az Ostbahnhof csupán forró teát vagy kávét kaptak az ott működő Labestellénél.

55 HL Hdf.gy. Bécs 515/1920.

magyar katonai misszió gazdasági hivatala számolta el a tábor osztrák parancsnokával a megfelelő dokumentumok ellenében.[56]

Mivel a tiszti létszám a parancsnokon kívül két főre csökkent, akikre a hazatérők fogadásán és a szolgálattevő altisztek ellenőrzésén kívül az irodai munka elvégzése is hárult, december 15-vel az ügyeletes tiszti szolgálatot csak a délelőtti órákra korlátozták.[57]

1920 végére a bécsi továbbirányító osztag működési területe, amely egy évvel korábban még magában foglalta csaknem az összes bécsi pályaudvart, valamint a kundratstrassei és a leopoldaui barakktábort, végképp az Ostbahnhofra zsugorodott. Tevékenysége is leegyszerűsödött: 1919-ben és 1920 elején a még minden irányból Bécsbe özönlő és az osztrák fővároson átvonuló magyar hadifoglyok összegyűjtésének, Bécsben való ellátásának, összeírásának, illetőségi helyük szerinti különválasztásának, s végül hazaindításának bonyolult feladatát látta el. 1920 második felétől azonban – az olasz, francia és angol fogságból való hazaszállítások befejezése, valamint a Lengyelország felől történő hazatérésnek erős csökkenése után – jóformán csak a Németország felől érkező, Stettinben és Passauban már illetőségi helyük szerint szétválasztott, transzportokba tömörített, megszámlált, jegyzékbe foglalt és ellenőrzött hazatérők Bécsen keresztül való továbbirányítását intézte. A magyar hadifoglyok nagy része már Passauból az oda kirendelt magyar kórházvonatokon érkezett Bécsbe, ahol csak rövid időre álltak meg, hogy az ott működő osztrák állomáson kávét, teát vételezzenek, így velük nem sok dolga volt az osztagparancsnokságnak. Azokat pedig, akik osztrák kórházvonatokon érkeztek, átvéve a kórházvonat parancsnokától, étkezés után a lehető leggyorsabban továbbították Magyarország felé vagy a menetrendszerű személyvonatokon, vagy ha éppen Bécsben tartózkodott valamelyik magyar kórházvonat, akkor azon.

A magyar hadifoglyok fogadása Ausztria és Németország területén 1921-ben

Passau

1920. december 14-én a német és az osztrák vasúti hatóságok, a két állam hadifogolyügyi hivatalai, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt képviselője által folytatott passaui tanácskozáson megegyeztek abban, hogy 1921. január 1-jétől a hadifoglyokat szállító német vonatok nem Passauig, hanem Linzig szállítják a hazatérőket, és ott adják át őket az osztrák és magyar kórházvonatoknak.

A megállapodás részleteiről Gunde főhadnagy a következőket jelentette: „Az élelmezés mindennek dacára Passauban lesz. A magyar, illetve osztrák kórházvonatok konyha-, raktár-, személyzeti- és parancsnoki kocsija minden egyes szállítmánynál Linzben lekapcsoltatik, és valamilyen tehervonattal Passauba húzatik, ahol a szállítmányt ellátja élelemmel. Ennek megtörténte után a bajor szerelvényhez – amelyben a szállítmány van – csatoltatik, és ezzel megy vissza Linzbe, ahol saját vonatához csatlakozik.

56 HL Hdf.gy. Bécs 564/1920.

57 HL Hdf.gy. Bécs 24. sz. parancs.

Ezen komplikált eljárás a túlterhelt passaui pályaudvar tehermentesítése miatt lesz.

A bajor vonatok itt tartózkodása ideje 3 óra (addig átszállással együtt csak 2 óra volt). Ezen idő alatt az élelmezésnek, a nemzetiség szerinti különválasztásnak be kell fejeződni. A kisebb, 100 embernél nem nagyobb szállítmányok úgy mint eddig Passauban vétetnek át és személyvonaton továbbíttatnak."[58]

1921 februárjában az osztrák Állami Vasúti Hivatal linzi igazgatósága, valamint a schärdingi és wernsteini vasúti hivatalok képviselői a passaui osztrák és magyar hadifogoly-fogadó bizottságok bevonásával értekezletet tartottak. Ezen elhatározták: egy konyhával felszerelt segélyvonatot állítanak fel, hogy a hazatérők máshol való étkeztetésével a túlterhelt passaui állomást némiképpen tehermentesítsék. Mivel a schärdingi pályaudvar hasonlóképpen telített volt, úgy döntöttek, hogy az osztrák kocsikból összeállítandó segélyvonatot a Passau és Schärding között, osztrák területen fekvő wernsteini állomáson helyezik el.[59]

Bécs

Míg Wernsteinben új segélyvonatot helyeztek működésbe, addig az osztrák hadifogolyügyi hivatal 3595/1921. szám alatti átiratában közölte a bécsi magyar hadifogoly-fogadó szervekkel, hogy az ostbahnhofi élelmezési állomást megszünteti. Döntését avval indokolta, hogy az osztrák hazatérők száma, akiket Bécsben központilag kellett élelmezni, nagyon lecsökkent, ezért az élelmezési állomás esedékes felújításával járó költségek nem térülnének meg. Amennyiben azonban a magyar kincstár – Bécsen átutazó hazatérői érdekében – magára vállalná az átalakítással járó kiadások finanszírozását, akkor osztrák részről hajlandók az ostbahnhofi élelmezési állomást tovább működtetni.

Mint a közvetlenül érintett kirendeltség parancsnoka, Buchberger őrnagy az osztrák ajánlat elutasítását javasolta 1921. február 26-án kelt feljegyzésében. Indoklásként rámutatott arra, hogy az utóbbi két hónapban a hazatérők zöme az e célra már előre kirendelt kórházvonatokon – amelyeken élelmezésük biztosítva van – érkezett az Ostbahnhofra, ahol csak frissítő italokat és cigarettát vételeztek az ottani osztrák üdítő állomáson. A nem ezen az úton érkezők száma pedig oly csekély, hogy miattuk nem érdemes fenntartani egy olyan költséges szervezetet mint az osztrák élelmezési állomás.

Mindezek ellenére Buchberger őrnagy fontosnak tartotta, hogy valamilyen étkezési lehetőséget fenntartsanak az Ostbahnhofon azok számára, akik egyenként, kisebb csoportokban vagy osztrák kórházvonatokon érkeznek Bécsbe, s ott kénytelenek hoszabb-rövidebb időt eltölteni. Ezért azt ajánlotta, hogy ezek élelmezését az irányító osztag vegye saját kezelésbe. „Eddigi kimutatásaim szerint – írta jelentésében – havonta 2500–3000 hadifogoly érkezik. Ezekből átlag 800–1000 embernek adott az ostbahnhofi élelmezési állomás élelmet, és pedig circa 800–1000 embernek kenyeret és fekete kávét, 200–250 embernek főtt ételt – főzeléket."

A fenti adatokat alapul véve terjesztette be az irányító osztag parancsnoka a saját kezelésű élelmezési állomás felállításához szükséges anyagok listáját. Eszerint

58 HL Hdf.gy. Passau 466/1920.

59 HL Hdf.gy. Passau 20/1921.

szükséges havonta 1000 kávékonzerv, 200–250 húskonzerv, 250 db egész kenyér (amely 400 grammos darabokra porciózva 2000 adagot jelentett) és 150 kenyér a kórházvonatok számára, továbbá valamilyen főzőalkalmatosság. Tartalékként még 500 adag húskonzervre és 1000 adag kétszersültre tartott igényt.

A szükséges élelmiszerek és eszközök beszerzésére is tett javaslatot Buchberger őrnagy. Véleménye szerint a kávé- és húskonzerveket a bécsi magyar katonai meghatalmazott gazdasági hivatala szerezné be az osztrák fővárosban. A kenyérhez szükséges lisztet és a kétszersültet a Linzbe tartó magyar kórházvonatok hozhatnák magukkal Budapestről. A lisztből a bécsi osztrák katonai sütöde – díjazás ellenében – esetről esetre megfelelő mennyiségű kenyeret sütne az osztagparancsnokság rendelésére.

A konyhai felszereléseket akár Budapesten, akár Bécsben könnyen beszerezhetőnek vélte.

„Véleményem szerint az élelmezésnek saját üzemben való felvétele nagy megtakarítást jelentene a magyar kincstárnak annál is inkább, mert az élelmezést saját hatáskörünkben, létszám szaporítás nélkül végrehajthatnánk." – fejezte be az ostbahnhofi élelmező állomással kapcsolatos fejtegetését Buchberger őrnagy.[60]

Úgy látszik az őrnagy javaslatai feletteseinél helyeslésre találtak, mert egy nem sokkal később kelt jelentéséből már arról értesülhetünk, hogy folynak a tárgyalások az osztrák hadifogolyügyi hivatallal a Budapestről hozott liszt megsütésére vonatkozólag.[61]

1921. március 31-vel az osztrák élelmezési állomás megszüntette működését az Ostbahnhofon. Az ott átvonuló hazatérők élelmezését a bécsi továbbirányító osztag saját kezelésbe vette.[62]

1921. június 13-án Buchberger őrnagy összefoglaló jelentést küldött feletteseinek a hazatérők Bécsbe érkezéséről, ottani fogadtatásukról és továbbindításukról. A jelentés szerint:

„ad 1) A hazatérő hadifoglyok mint zárt szállítmányok magyar, vagy osztrák kórházvonatokkal érkeznek Wien-Hütteldorfra, itt a nem magyarok kiszállnak, a magyarokat mindkét esetben a kórházvonat áthozza az Ostbahnhofra, ahol, a hadifogoly továbbirányító osztag fogadja őket, és az osztrák Vöröskereszt üdítésében részesülnek. Ezután vagy ugyanazon a kórházvonaton, amelyen jöttek, vagy magyar kórházvonattal mennek tovább, (ha addig osztrák kórházvonaton jöttek volna).

ad 2) ezen kívül érkeznek még hadifoglyok a Nord- és Westbahnhofra, kisebb csoportokban, vagy egyenként.

ad 3) Május hónapban pl. 123 hadifogoly érkezett 20–50–13–39–1-es csoportokban. Átlag havonként 100–200 ilyen emberre lehet számítani.

ad 4) A 2. és a 3. pont alatt említettek – ha már nincsenek eleve az Ostbahnhofra irányítva – érdeklődnek a magyar irányító állomás után, és így kerülnek az osztaghoz.

Az 5–80 fős csoportokat az osztrákok jelzik és ezek a hietzingi fertőtlenítő állomásra lesznek irányítva, ahol a Wienben való kiszállástól másnap reggelig

60 HL Hdf.gy. Bécs 74/19201.
61 HL Hdf.gy. Bécs 81/1921.
62 HL Hdf.gy. Bécs 112/1921.

vannak. Fertőtlenítés után közegeink áthozzák őket az Ostbahnhofra, ahonnan személyvonatokkal mennek Magyarországra.

ad 5) Az Ostbahnhofon a (kórházvonatokkal érkezett – B. A.) szállítmányok legfeljebb pár órát maradnak, az egyes utasok pedig az e célra szolgáló barakkokban lesznek elhelyezve. 1–5 emberes csoportok legfeljebb 1 napot maradnak itt, a nagyobb csoportok a következő vonattal 2–3 órai tartózkodás után mennek tovább."[63]

Ez alatt az idő alatt a hazatérők állandó felügyelet alatt állottak. A számukra kijelölt tartózkodási helyet engedély nélkül nem hagyhatták el. „A hadifoglyokkal érintkezésre nem hivatott egyének" – Buchberger őrnagy véleménye szerint – csak Bécsbe érkezésük előtt, a West-, illetve a Nordbahnhofon, vagy pedig a fertőtlenítés alatt, Hietzingben férkőzhettek a hazatérőkhöz, mivel e helyeken magyar képviselő nem volt. Ennek ellenére a továbbirányító osztag parancsnoka nem javasolta, hogy a fent említett helyekre magyar közegeket rendeljenek ki állandó képviselőként. Az osztag létszáma ugyanis erre nem volt elegendő, létszámszaporítást pedig e célra nem tartott szükségesnek, minthogy májusban is csak 123-an érkeztek a zárt szállítmányokon kívül. A kórházvonatokon érkező nagyobb szállítmányoknak padig nem volt módjuk „nem kívánatos emberekkel" érintkezni.

1921. június 3-án Buchberger őrnagy jelentette, hogy az osztrák Vöröskereszt képviselője azzal a kéréssel kereste fel őt, hogy az 1919 ősze óta az Ostbahnhofon átvonult mintegy 50 000 magyarnak kiszolgáltatott frissítőkért – nevezetesen lekváros kenyérért, teáért és cigarettáért – az ott működő osztrák üdítő állomás számára eszközöljön ki 200 000 korona térítést, továbbá havi 20 000 korona támogatást. Az osztrák küldött egyszersmind kijelentette, hogy amennyiben kérésüket nem teljesítik, nem lesz módjukban az üdítő állomást fenntartani, és az június 15-vel beszünteti tevékenységét. A hadifoglyok ügyeit intéző miniszteri bizottság 1921. július 7-i ülésén elismerte a 200 000 koronára vonatkozó osztrák követelés jogosságát, de az osztrák üdítő állomás folytatólagos javadalmazását elvetette és Buchberger őrnagy álláspontját tette magáévá, mely szerint „üdítő italt és kenyeret – mégpedig fejenként 2 dl kávét és 200 gr kenyeret – a továbbirányító osztag élelmezési állomása adjon a már kiutalt készletből a szállítmánynak". Az őrnagy mindenképpen szükségesnek tartotta, hogy a hazatérők Bécsben továbbra is valamilyen üdítésben részesüljenek, „mivel – mint írta – a hadifoglyok néha egy egész napig élelem nélkül maradnak. Ez természetesen azokra vonatkozik, akik osztrák kórházvonatokon érkeznek meg. Továbbá az üdítés fenntartása – vélte Buchberger őrnagy – szükséges nemzeti politikai szempontból is, mert általános a panasz a hazatérők részéről, hogy ők kapták mindenütt a legkevesebbet és a wieni üdítést úgy vették: Na végre, mi is kapunk valamit".[64]

63 HL Hdf.gy. Bécs 181/1921.

64 OL Küm. K73. 3. tárgyi dosszié, min. biz. a hdf-ügyek intézésére 1921. július 7-i ülésének jegyzőkönyve; HL Hdf.gy. Bécs 174/1921.

Nem csak *Buchberger* őrnagy, hanem a stettini kirendeltség vezetője, *Ruszkay Gyula* is szóvá tette, hogy a magyar megbízottak mennyivel kevesebbet tudnak nyújtani hazatérőiknek, mint más nemzetbeli kollégáik. Bizonyítékul felsorolja, hogy Stettinben az utódállamok képviselői mivel támogatják honfitársaikat, amikor ő újságokon és ruhaneműn kívül semmit sem tud adni: *„Ausztria:* Fejenként 20 márkát, 10 cigarettát, kisegítésképpen ruhaneműt. Ezenkívül minden itteni, vagy swinemündei nap után 2 márkát. *Csehszlovákia:* Fejenként 15 márkát és 5 márka értékű cigarettát. *Románia:* Fejenként 1 pakli dohányt, 4 embernek egy húskonzervet, és kisegítésképpen ruhát. *Lengyelország:* Fejenként 20 cigarettát. *Jugoszlávia:* Hosszú ideig nem adtak semmit. Újabban fejenként 10 cigarettát."

A bécsi továbbirányító osztag parancsnoka mindezek figyelembevételével sürgős intézkedéseket kért, mert anélkül a Bécsen átvonuló hadifoglyok üdítésben nem részesülhettek.

Ugyanakkor kérte az irányító osztag munkájának megosztását közte és az osztag állományában maradt egyetlen tiszt; Kraft Pál százados között. Mint indoklásként felhozta: „a vörösvédelmi szolgálat Wienben egyre nagyobb ügykörre terjed ki", aminek ellátása minden idejét lekötötte, s emiatt az újonnan felállított élelmezési állomással, és az üdítő állomás működésének küszöbön álló beindításával járó sok írásbeli munkát elvégezni nem tudja. Ezért javasolta, hogy „az élelmező állomás és az üdítő állomás körüli munkálatok és az elszámolás, továbbá az amerikai visszavándorlók fogadásával járó ügyek Kraft százados hatáskörébe kerüljenek, a felelősség teljes terhe mellett." Elgondolása értelmében a hadifoglyok fogadása, a propaganda és a személyi ügyek vezetése az ő irányítása alatt maradtak volna, és mint parancsnok természetesen Kraft százados munkájához is ő adta volna az irányelveket.[65]

Bár a magyar élelmezési és üdítő állomás működése megindult az Ostbahnhofon,[66] Buchberger őrnagy várakozásával ellentétben ez nem elégítette ki a hazatérőket. 1921. július 28-án kénytelen volt azt jelenteni elöljáróinak, hogy „az összes hadifogoly-szállítmányok arról panaszkodnak, hogy a különböző állomásokon az idegen nemzeti állambeli hazatérők pénzt, ruhát, fehérneműt,dohányt, teát stb. kapnak, és megjegyzik, hogy ők, magyarok nem kapnak semmit. Most pedig – fűzte hozzá Buchberger a visszatérők panaszaihoz – Wienben a Vöröskereszt üdítő állomása is megszűnt, és itt is csak 5–6 db cigarettát kapnak tőlünk. Szükségesnek tartom a figyelmet (ismételten) felhívni, hogy ezek a hazatérőkben azt a benyomást keltik, hogy ővelük bánnak a legmostohábban."[67]

Stettin

Miközben a koppenhágai magyar-szovjet egyezmény értelmében folyt a hadifogolycsere, a két fél között újabb megbeszélések indultak a Magyar Tanácsköztársaság 1920 augusztusában Budapesten perbefogott népbiztosai és az értük Oroszországban visszatartott magyar tisztek kicseréléséről. A tárgyalások eredményeként 1921. július 29-án Rigában egyezményt írtak alá. Ennek értelmében 1921 végéig valamennyi Oroszországban maradt magyar hadifoglyot, köztük az összes túszként visszatartott tisztet hazaszállítják, amennyiben a magyar kormány a szerződésben foglalt magyar kommunistákat szabadon bocsátja és lehetővé teszi számukra, hogy Szovjet-Oroszországba távozzanak.[68]

Ruszkay alezredes pénzt kért, hogy cigarettát vásárolhasson a hazatérőknek, továbbá ruhát – különösen köpenyt, és bakancsot –, amelyre igen nagy szükség lett volna az egyre hűvösebbé váló szeptemberi időjárás miatt. HL Hdf. gy. Stettin 290/1921.

65 HL Hdf.gy. Bécs 170/1921.

66 Ez egy 1921. október 28-án a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának címzett jelentéből derül ki, amely a továbbirányító osztagparancsnokságnak kiutalt élelmiszerekből megmaradt készletekről számol be, és utánpótlás küldését kérte. HL Hdf.gy. Bécs 305/1921.

67 HL Hdf.gy. 221/1921. A panaszokat v.ö. *Ruszkay* ezredes e tárgyban küldött jelentéseivel (64. sz. jegyzet).

68 A túszcserét megelőző, majd az azzal kapcsolatos hosszas és bonyolult tárgyalások, valamint a végrehajtás nehézségeinek bemutatása nem e dolgozat feladata. Ezt megtette *Hunyadi Károly* „A Szovjet-Oroszországban élő magyar hadifoglyok hazatelepítése 1919–1922." c. kandidátusi értekezésében (HL Tgy. 2835.) Az említett mű egyes fejezetei megjelentek: HK 1970. 2. sz., 167–191. o., 1972. 3. sz., 547–556. o., 1975. 4. sz., 721–758. o. és 1976. 2. sz.,

Hosszas tárgyalások után a túszcsere színhelyéül a lett fővárost választották. A megállapodás szerint a magyar kommunisták egyes csoportjait erős őrizet mellett vasúton Csehszlovákián át szállították. Onnan indultak tovább Rigába, ahol kicserélték őket a szintén odaérkezett túsz-tisztekkel, akiket előbb vasúton Stettinbe vittek, onnan pedig a hazatérés szokott vonalán folytatták útjukat Passau felé.

Az első tiszti túszszállítmány 1921. november 2-án du. 2 órakor érkezett meg Rigából Stettinbe. Ruszkay alezredes a szállítmány fogadásáról november 3-án írt jelentésében felvetette, hogy „jó volna, ha lehetne Rigából Stettinig való szállításra fűthető személyszállító vagonokat kieszközölni" a marhaszállító vagonok helyett, amelyeken az első túszszállítmány 360 tisztje tette meg az utat.

Mivel Berlinben november 2-án estére tervezték az első túszok ünnepélyes fogadását, ezért a követség felszólítására a szállítmány már du. 4-kor – most már fűthető személykocsikon – tovább utazott a német főváros felé. A túszok által a Stettinben eltöltött két óráról így emlékezett meg jelentésében Ruszkay: „ E rövid két óra alatt mindent megtettünk, hogy hazatérőink jól érezzék magukat. Szeretetadományokban, virágokban bőven volt részük. Különösen meghatóan gondoskodtak hazatérőinkről Stettin városa és az itteni nőegylet tagjai."[69]A következő túszszállítmány december 6-án érkezett az Odera parti városba, ahol mindössze 3 órát töltött. Mivel ez az idő a ki- és bevagonírozással, az étkezés, a szeretetadományok, a ruhafélék és az újságok kiosztásával telt el, nem maradt idő a beérkezett tisztek létszámának ellenőrzésére. Így nem volt lehetőség az elcsatolt területekre utazók számának megállapítására sem, mert az utódállamok képviselői nem tettek különbséget túsz és nem túsz közt, utólagosan sem sikerült a szállítmányról egy jegyzéket összeállítani.

Ezért Ruszkay alezredes azzal a kéréssel fordult Jungerth Mihályhoz, aki magyar részről a rigai túszcserét irányította, hogy „az ellenőrzés megkönnyítése végett... a jövőben ... a túszszállítmányoknál a szállítmányvezetőnek Karkiss[70] adjon át egy jegyzéket, amelyből az egyes államokba utazó tisztek száma – a rigai elosztás szerint – kivehető lenne. E jegyzék a szállítmány ideérkezésekor azonnal nekem (t.i. Ruszkay – B. A.) lenne átadandó. Az itteni elkallódásokat a jegyzék segítségével könnyen ellenőrizhetnénk. Nevek nem szükségesek, elegendő a létszám is pl. így: A szállítmányban van 124 magyarországi, 1 osztrák, 4 jugoszláv, 52 Csehszlovákiába és 2 Romániába utazott tiszt."[71]

A magyar hadifoglyok és túszok hazaszállítása a nagy távolságok, közlekedéstechnikai és egyéb problémák miatt nem fejeződhetett be a szerződésben megjelölt határidőre, azaz 1921 végére, hanem elhúzódott a következő év augusztusáig. Bár a következő túszszállítmányok[72] stettini

290–307. o. Jelen keretek közt a túszcserével csak mint a külföldre kirendelt hadifogolyátadó állomások ügykörét érintő kérdéssel foglalkozhatunk.

69 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések 8/23. o., 286/1921. szám.

70 *Karkis Kornél* alezredes a Honvédelmi Minisztériumot képviselte Rigában a túszcsere lebonyolításánál.

71 HL Hdf.gy. Stettin 328/1921.

72 A túszszállítmányok létszáma és Csótra érkezésének dátuma:

a száll. sorszáma	dátum	létsz.	elcsatolt területre valók

fogadásáról nem maradt ránk beszámoló valószínűnek látszik, hogy ottani üdvözlésük az első két szállítmányéhoz hasonlóan folyt le, mint ahogy a tengeren érkező „rendes" hazatérők fogadása is az 1920. óta kialakult szokások szerint zajlott.

Passau

Még javában folyt a magyar hadifoglyok Oroszországból való hazaszállítása, amikor 1921. november 22–23-án az osztrák és német vasúti hatóságok és hadifogolyügyi hivatalok, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt képviselői értekezletet tartottak, amelyen részt vett Gunde Géza százados, a passaui magyar fogadó tiszt is. Az értekezleten Rouge ezredes az osztrák hadifogolyügyi hivatal vezetője bejelentette: Tekintettel arra, hogy az osztrák hadifoglyok már csak ritkán érkeznek, a passaui osztrák fogadóállomást feloszlatják.

Az osztrák fogadóállomás feloszlatása egyaránt kellemetlenül érintette a magyar kirendeltséget és a Nemzetközi Vöröskeresztet, mint a Passaun áthaladó nem osztrák és magyar nemzetiségű hazatérők istápolóját. A német kormánnyal kötött szerződés értelmében ugyanis a Németországon átutazó, nem birodalmi német hazatérők élelmezéséről Passauban már az osztrák átvevő állomás gondoskodott.

Az osztrák fogadóállomás megszüntetése esetén szükségessé vált a Passaun áthaladó hadifoglyok ellátásának újraszervezése. Felmerült, hogy Passau helyett Regensburgban – ahol addig csak teát vagy kávét kaptak – élelmezzék a hazatérőket. Ezt azonban a Vöröskereszt megbízottjának javaslatára elvetették, mert egyrészt a hadifoglyok ellátása Regensburgban – tekintettel az ottani nagy drágaságra – túl költséges lett volna, másrészt a szállítmányok Regensburg és Linz között, ahol a legközelebbi élelmezési állomás volt, esetleg 12 órát vagy még többet utaztak volna élelmezés nélkül.

Az osztrák hadifogolyügyi hivatal képviselője látva, hogy a passaui osztrák fogadó állomás megszüntetésével milyen probléma elé állította a Nemzetközi Vöröskeresztet és passaui magyar kollégáját, felajánlotta, hogy bár a passaui osztrák kirendeltséget feloszlatja, a segélyvonatot, amelyhez konyha is tartozott, 1922. február 1-jéig Wernstein állomáson hagyja. Egyben felkérte Gunde századost a passaui magyar fogadóállomás vezetőjét, vállalja, hogy a szállítmányok érkezésekor a segélyvonatot idejében értesíti és Passauba húzatja. Kérte továbbá, hogy díjmentes sürgönnyel értesítse a linzi hadifogoly elosztó és fogadó állomást a transzport odaérkezésének várható idejéről. Gunde százados vállalta a kérés

---

I.	1921. november 6.	360	109
II.	1921. december 12.	197	78
III.	1922. január 15.	136	40
IV.	1922. február 5.	38	12
V.	1922. március 4.	243	57
VI.	1922. március 29.	169	1
VII.	1922. április 15.	231	132
VIII.	1922. július 16.	61	6
IX.	1922. augusztus 10.	131	30
	összesen:	1566	465

Kirchner Sándor: i.m. 242.o.

teljesítését hangsúlyozva, hogy az osztrákok szintén támogatták a magyar hazatérőket, amikor még Passauban nem működött magyar fogadó állomás.

Stoll svájci ezredes a Nemzetközi Vöröskereszt németországi képviselője azzal a kéréssel fordult Gunde százados útján a Honvédelmi Minisztériumhoz, hogy abban az esetben, ha az osztrák segélyvonat szolgáltatásait is megszüntették, engedélyezze, hogy a passaui magyar fogadó állomás minden hazatérőnek – tekintet nélkül nemzetiségére – húskonzervet és kenyeret adhasson ki, miként saját honfitársaiknak. Az elszámolás módozatainak megállapítását a magyar félre bízta.

Gunde százados az értekezletről írott, december 2-án kelt jelentésében már javaslatot is tett a passaui magyar fogadó állomás élelmező állomássá való átalakításáról. Szerinte a „legcélszerűbb volna, ha Pestről felvételeznék (t.i. Gunde százados – B. A.) lisztet és húskonzervet, amellyel minden hónap elsején elszámolnék. Éspedig a saját foglyoknak kiosztott élelmiszerről nyugtával, az idegeneknek kiadott mennyiségről pedig a Nemzetközi Vöröskereszttel közvetlenül pénzzel a Honvédelmi Minisztérium által megállapított árak alapján."[73]

A Honvédelmi Minisztérium reagálása Gunde százados javaslatára – sok más, a hadifogoly-hazaszállítás kérdéseivel foglalkozó irathoz hasonlóan sem a minisztérium levéltárában, sem a passaui fogadó állomás iratai közt nem maradt ránk. Azonban Gunde századosnak a Honvédelmi Minisztérium 52.783/356.a és a m. kir. Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztálya[74] 12.816/hdf. számú rendeletére adott válaszából arra következtethetünk, hogy a minisztérium szerint – ellentétben a fogadó tiszt véleményével – a hadifoglyok ellátásához szükséges élelmiszereket az ausztriai Wernsteinben kell beszerezni, és azt Passauban frissen elkészítve a magyarországi illetékességű hazatérők közt kiosztani.

Az ausztriai, illetve németországi élelmiszer- és árviszonyokat jobban ismerő Gunde százados 1922. január 22-én kelt, s a Felszámoló Hivatal V. főosztályának címzett jelentésében élénken tiltakozott a minisztériumi elképzelések ellen. Rávilágított, hogy „Wernsteinből a hadifoglyok, különösen pedig csakis a csonka-magyarországi hadifoglyok élelmezése lehetetlen. Wersteinben a hús ára jelenleg 700–800 osztrák korona – ez aránylag az itteni (t. i. az ausztriai – B. A.) árakhoz képest olcsó lenne – de viszont az osztrák hatóságok semmi esetre sem engednék meg a kivitelt, de pláne akkor nem, ha csak a magyar hadifoglyokról van szó. A kenyér ára Ausztriában 316 osztrák korona, ez sokkal magasabb mint Passauban, ahol jegy nélkül – ha nem lesz drágább – ma 4 márka 50 pfennigért kapni fontját, tehát 9 márkáért kg-ját. Wernsteinben azonkívül lehetetlen a szükséges mennyiségű kenyeret kapni.

A főzelékeket és a főzéshez szükséges egyéb dolgokat az osztrák élelmező vonat a linzi »Wirtschaftsamt«-tól kapta, ahonnan mi magyarok különösebb engedély nélkül nem kaphatjuk meg.

Ha a húst elhozhatnánk Wernsteinből – esetleg olyan ürügy alatt, hogy a hús a hadifoglyoknak, de nem csak a magyar hadifoglyoknak lesz – akkor még mindig nem értünk el konkrét eredményt, mert itt Passauban nincs, aki elkészítse. Viszont

73 HL Hdf.gy. Passau 248/1921.

74 A volt bécsi magyar katonai meghatalmazott hivatalának elnevezése 1921 júniusától. Az osztály a közös osztrák-magyar katonai ügyek felszámolásával foglalkozott. Vezetője valamennyi Ausztriában tartózkodó magyar katonai személy elöljárója volt.

Wernsteinben elkészíttetni és onnan a kész élelmet idehozni szintén lehetetlen, annál is inkább mivel esetleg csak 5–6 óra múlva érkezik Passauba a szállítmány."

Ha a hazatérőknek szánt élelmiszereket nem hozhatják kizárólag Magyarországról, akkor – Gunde Géza véleménye szerint – a legegyszerűbb az lett volna, ha a kenyeret Passauban szerzik be, a húst pedig konzerv formájában Magyarországról szállítanák a passaui fogadó állomás részére. Itt a konzerveket minden nehézség nélkül fel lehetne melegíteni, és a szállítmány megérkezésekor a hadifoglyoknak kiadni. Jelentésében Gunde százados azonban továbbra is kitartott decemberi javaslata mellett, amely szerint: „a legolcsóbb eljárás mindenesetre az lenne, ha a mind a húskonzerveket, mind a kenyérsütésre alkalmas lisztet Magyarországról szállítanák ide (t.i. Passauba – B. A.)[75].

Gunde százados érvelése meghallgatásra és megértésre találhatott elöljáróinál, mert 1922. február 16-án a Honvédelmi Minisztérium 165/36.a-1922. számú rendeletére örömmel jelenthette, „hogy a magyar és osztrák hadifoglyok Passauban élelmeztetnek." E célból a m. kir. Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztálya 600, az osztrák hadifogolyügyi hivatal pedig 100 húskonzervet bocsátott a passaui magyar fogadó állomás rendelkezésére, amely mennyiség Gunde véleménye szerint „előreláthatólag két hónapig lesz elegendő a hazatérők élelmezésére."

A passaui élelmező állomás működését Gunde százados az alábbiak szerint írta le: „Minden egyes szállítmánynál felmelegíttetek Passauban (egyenlőre ingyen) annyi húskonzervet, ahány fő jegyezve van Stettinből. Minden egyes ember részére süttetek 420 gr kenyérjegy-mentes félfehér kenyeret (a fekete kenyér árusítása csak jegyre történik, egyenlőre darabonként 3,50 márkáért).[76]

A forró konzerveket – folytatta a jelentés – minden ember megkapja, amit a szállítmányparancsnok aláírásával igazol, ... az emberek nagyon meg vannak elégedve, Ilyen kiadós, tápláló étkezést Németország területén nem kaptak sehol.

Az osztrákok részére szintén ugyanezt cselekszem azon különbséggel, hogy minden egyes szállítmány érkezését megsürgönyzöm Linzbe, ahonnan minden egyes alkalommal ideutazik egy tiszt, aki az osztrák hadifoglyokkal elintézi a tennivalókat."[77]

A passaui osztrák fogadó állomás feloszlatása után a Nemzetközi Vöröskereszt átiratban – amely 1922. január 23-án érkezett meg – kérte a passaui magyar kirendeltséget, hogy közölje a Passaun átvonult hadifoglyok számát és nemzetiségi összetételét, hogy a Vöröskeresztnek, mint a hadifoglyok németországi szállításáért felelős szervnek, áttekintése legyen a passaui forgalomról. Egyben érdeklődött, hogy az idegen nemzetbeli átvonulók nem kaphatnának-e a magyarokkal együtt ellátást a kirendeltségen.

Gunde százados 1922. február 16-án kelt válaszában sajnálattal közölte, hogy a Honvédelmi Minisztérium parancsa értelmében nincs abban a helyzetben, hogy idegen nemzetbelieket a magyar készletekből – akár utólagos térítés ellenében is – ellásson. Így a főleg jugoszláviai illetőségű hazatérők semmilyen ellátásban nem részesülhetnek magyar részről, ameddig hazájuk vagy a Nemzetközi Vöröskereszt

75 HL Hdf.gy. Passau 13/1922.

76 Később a bécsi továbbirányító osztag lisztkészletét is átszállították Passauba, hogy abból helyben süssenek kenyeret a beérkező hadifoglyok részére. Mivel a Bécsen átutazó hazatérők élelmezése a hietzingi fertőtlenítő állomáson történt, az Ostbahnhofon nem volt már szükség lisztre. HL Hdf.gy. Bécs 47/1922.

77 HL Hdf.gy. Passau 36/1922.

nem bocsát az osztrák hadifogolyügyi hivatalhoz hasonlóan a magyar élelmező állomás rendelkezésére élelmiszert – főleg húskonzervet – utólagos elszámolás fejében. „Ebben az esetben – írta Gunde százados – a magyar fogadó állomás a más nemzetiségű hazatérőket is szívesen részesíti olyan ellátásban, mint a magyar és az osztrák katonákat."[78]

A Vöröskereszt elfogadta a magyar feltételeket, és 1922. február 20-án Gunde százados már azt jelenthette a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának, hogy „a jövőben nemcsak a magyarok és az osztrákok élelmeztetnek a fogadó állomás által, hanem külön direkt elszámolás ellenében az összes más nemzetiségű hadifoglyok is." A Vöröskereszt ugyanis 300 db húskonzervet és 100 kg lisztet küldött az idegen nemzetbeli hadifoglyok, valamint tejkonzervet és kétszersültet az asszonyok, a gyerekek és a betegek részére.[79]

A hivatalos hadifogoly-hazaszállítások befejezése, az ausztriai és németországi magyar hadifogoly-fogadó szervek feloszlatása, 1922

Passau

Gunde százados azonban nem sokáig istápolhatta a hazatérőket a Vöröskereszt küldeményeiből, mert a német hatóságok 1922. február 21-én letartóztatták. A passaui bíróság ügyészének vádirata szerint letartóztatására az adott okot, hogy Gunde százados, aki 1921 decemberében vagy 1922 januárjában a prágai Eric Szobotha útján megismerkedett Franz Abele volt főhadnaggyal, segítséget nyújtott a két embernek külföldi pénznemek, valuták és kiviteli tilalom alá eső áruk Ausztriából Németországba, illetve Németországból Ausztriába történő kivitelében azaz „síbolásban" , oly módon, hogy ő és tisztiszolgája szolgálatuk teljesítése közben minden vizsgálat nélkül közlekedhettek a két ország között.[80]

A letartóztatott Gunde százados helyére Csongrády-Scharf ezredest rendelték ki Bécsből, hogy ideiglenesen vegye át a passaui fogadóállomás vezetését. Az új parancsnok 1922. március 4-én foglalta el állomás helyét, és még aznap értesítette a Vöröskereszt németországi kirendeltségét, hogy az állomás továbbra is állítja a Gunde százados által elvállalt kötelezettségeket.[81]

Csongrády-Scharf ezredes – miután berendezkedett a passaui fogadó állomáson – 1922. március 7-én, majd március 10-én a következő jelentéssel fordult a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályához, illetve a Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztályához: „Az illető iratokat áttanulmányozva arra a meggyőződésre jutottam, hogy a passaui fogadó állomást fel lehet oszlatni, mert ha a hadifoglyok nagyobb számban (400 ember felett) lesznek szállítva kórházvonatokon utaznak, ha pedig kisebb csoportban lesznek Passaun átirányítva arra az esetre, a Passauban 1921.

78 HL Hdf.gy. Passau 21., 32., 36/1922.
79 HL Hdf.gy. Passau 39/1922.
80 HL Hdf.gy. Passau 75/1922.
81 HL Hdf.gy. Passau 43/1922.

november 22-én megtartott megbeszélésen – a határozat 7. oldalán a »d« pont alatt – világosan meg lett határozva a hadifoglyok élelmezése.[82]

A passaui fogadóállomás konyha és konyhai felszerelések nélkül, és a személyzet teljes hiányában úgyis csak kenyeret és felmelegített konzervet tud a foglyoknak nyújtani, s emiatt a költséges fogadó állomást fenntartani nem érdemes.

Az osztrákok az Öst. Kriegsgefangenen Amt átirata folytán 1-jével a wernsteini fogadó állomást feloszlatták."

Ezekre a tényekre hivatkozva Csongrády-Scharf ezredes azzal a javaslattal fordult elöljáróihoz, hogy „mivel az összes hadifogoly-szállítmányok úgyis Hütteldorf-Hacking állomásra futnak be Bécsbe, ennélfogva ajánlatos volna a Landes Heimkehr-Stelle Hiezingben a (nemzetiség szerinti – B. A.) széjjelosztást és a fertőtlenítést, élelmezést elintézni. Annál is inkább, mert az osztrákoknak erre a célra ma is megvannak a berendezéseik, de hallomás szerint az összes ilyen intézményeket fel akarják oszlatni.

Amennyiben a Honvédelmi Minisztérium a fogadó állomás feloszlatásához hozzájárul – tette hozzá az ezredes – úgy az itt levő készleteket, iratokat stb. hajón küldeném le Bécsbe vagy Pestre." Ellenkező esetben pedig egy idősebb tiszt és egy németül tudó számvivő altiszt kiküldését kérte, hogy ő mielőbb bevonulhasson a bécsi helyőrségbe.[83]

A Honvédelmi Minisztériumban miután nyilván áttanulmányozták Csongrády-Scharf ezredes jelentését a passaui helyzetről, és összevetették az ottani magyar fogadó és élelmező állomás fenntartásával járó költségeket a hazatérők csökkenő számával, úgy döntöttek, hogy a passaui magyar fogadó állomást feloszlatják.

Maga az állomás feloszlatását elrendelő parancs nem maradt ránk, így az állomás megszüntetésének dátumát csak közvetett úton és nem egészen pontosan tudjuk megállapítani. A honvédelmi Minisztérium 36. osztályánál 1922. március 28-án kelt és a Külügyminisztériumhoz címzett átirata a passaui fogadó állomásról úgy beszél, mint amelynek „feloszlatása folyamatba tétetett, s működését rövid időn belül megszünteti."[84] 1922. április 10-én a Honvédelmi Minisztérium 13.205/36. számú rendeletére Csongrády-Scharf ezredes egyidejűleg jelentette a minisztérium 36. osztályának és a stettini fogadó bizottságnak, hogy a passaui fogadó állomás megmaradt élelmiszerkészletét: 487 kg lisztet, 2262 adag húskonzervet és 2000 adag kávé konzervet a 2. sz. német kórházvonattal Stettinbe küldte. Ugyancsak visszaküldte Berlinbe a Vöröskereszt ottani kirendeltsége tulajdonát képező 142 hús- és 186 tejkonzervet, valamint 97 kg kétszersültet, amelyek a Vöröskereszt februári küldeményéből a passaui magyar fogadó állomás raktáraiban még megmaradtak.[85] Tehát április 10-re a passaui állomás felszámolta raktári készleteit és indulásra készen állt. 1922. április 12-i keltezésű átiratban a bécsi irányító osztag avval a kéréssel fordult a stettini fogadó bizottsághoz, hogy „tekintettel a passaui

82 Az említett határozat szövege nem maradt ránk. *Gunde* századosnak az értekezletről 248/1921. sz. alatt küldött jelentéséből pedig úgy látszik, hogy nem sikerült véglegesen megállapodni a hadifoglyok passaui étkeztetéséről. Hiszen ennek következménye volt, hogy magyar élelmező állomást kellett Passauban felállítani. Lehet, hogy *Csongrády-Scharf* ezredes az osztrák megbízott azon kijelentésére gondolt, miszerint a wernsteini osztrák segélyvonat 1922. február 1-jéig állomáshelyén marad és a szállítmányok Passauba érkezésekor oda áthúzatva látja el a hazatérőket a szükséges élelemmel.

83 HL Hdf.gy. 54., 61/1922.

84 A Honvédelmi Minisztérium 4063/eln.36.-1922. sz. átirata (OL Küm. K.73., Jungerth-misszió iratai 847/1922.)

85 HL Hdf.gy. Passau 83/1922.

állomás feloszlatására" a stettini szállítmányok indulásával addig Passauba küldött távirati jelentéseket közvetlenül Bécsbe küldje.[86] A passaui fogadó állomás utolsó meglevő irata 1922. április 14-i dátummal íródott.

Stettin

A passaui állomás feloszlatásával a stettini fogadó bizottság maradt az egyetlen magyar hadifogolyügyi kirendeltség Németország területén. „Ez végzi a szállítmányok regisztrálását és továbbirányítását, mivel ... a Nemzetközi Vöröskereszt a zárt szállítmányokat az orosz határtól a magyar határig szállítja, s így a passaui fogadó szerv feleslegessé vált." – írta a Honvédelmi Minisztérium 36. osztálya a hazatérők németországi fogadásáról 1922. május 16-án egy, a Külügyminisztériumnak címzett átiratban.[87]

Az, hogy a Vöröskereszt még 1922 tavaszán is folytatta a hadifoglyok hazaszállítását Oroszországból, nem utolsó sorban a magyar kormányt a hadifogoly-ügyekben képviselő Jungerth Mihály erélyes fellépésének volt köszönhető. Ugyanis 1922. február 12-én, amikor még javában folyt a tűszként visszatartott tisztek és egyéb magyar hadifoglyok hazaszállítása Oroszországból, Jungerth Mihály azt az értesítést kapta, hogy tekintettel a hazaszállítás befejeztére, a Vöröskereszt rigai képviseletét 1922. március 31-vel megszüntetik. Jungerth Mihály azonnal offenzívát indított a Vöröskereszt határozatának megváltoztatásáért. Többszöri kérésre[88] végül Stoll alezredes a Vöröskereszt németországi képviselője április 23-án közölte, hogy a Vöröskereszt mint addig egyelőre folytatja a foglyok hazaszállítására vonatkozó tevékenységét. „Mindazonáltal – írta Jungerth Mihály egy április 27-én kelt jelentésében – a költségek redukálása céljából az egész apparátus minimumra lett egyszerűsítve. A rigai átvonuló tábor fel lett oszlatva, s a sok irodai- és segédszemélyzet elbocsátva. A foglyok a rigai tábor helyett az orosz határnál Rosittenben (Resnica) lesznek desinficiálva, s Rigába szállítva. Innen német kórházvonat fogja őket Passauba vagy Bécsig szállítani... Az elszámolást a lett, a litván és a német kormánnyal ezután is mint eddig a Nemzetközi Vöröskereszt végzi.[89]

Bécs

Arról a tényről, hogy a német kórházvonatok nemcsak Bécsig, hanem egészen a magyar határig közlekednek, Kraft századosnak, a bécsi irányító osztag beosztott tisztjének 1922. április 5-én a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályához írt jelentéséből tudunk. Ebben arról értesítette az illetékeseket, hogy az osztrákok jelentősen megemelték a vasúti tarifákat. Jelentésében példaként hozta fel, hogy a legutóbbi német kórházvonat szállítási költségei Wien-Hütteldorf és Hegyeshalom között 324 468 osztrák koronára rúgtak, amit az osztrák hatóságok készpénzben követeltek. Ezért kérte, hogy a Honvédelmi Minisztérium legalább 5 millió osztrák koronát utaljon át sürgősen a Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztálya gazdasági hivatalának, vagy – amennyiben az átutalás nehézségbe ütközne – a

86 HL Hdf.gy. Bécs 46/1922.

87 HM 4341/eln.-1922. (OL Küm. K.73., Jungerth-misszió iratai 1066/1922.)

88 OL Küm. K.73. Jungerth-misszió iratai, 776/1922. III. 26., 780/1922. III. 18., 844/1922. IV. 18., 848/1922. IV. 21.

89 OL Küm. K.73. Jungerth-misszió iratai, 857/1922.

Külügyminisztérium utasítsa a bécsi magyar követséget, hogy ezen összeget a saját pénztárából fizesse ki az irányító osztagnak. Kérését a következőképpen indokolta: „Amennyiben pénzfedezet nem lesz a következő zárt szállítmány érkezéséig, annak továbbításáért felelősséget nem vállalok, mert az osztrákok csakis készpénz ellenében továbbítják a zárt szállítmányt. A zárt szállítmányok módja továbbra is csak a kórházvonat lehet, mivel ellenkező esetben a hazatérőket a hietzingi táborba kellene vinni dezinficiálásra és a tábor nincs olyan állapotban, hogy nagyobb számú szállítmányt felvegyen. Eltekintve attól, hogy ez megint pár napot venne igénybe, a dezinficiálás és az élelmezés megint pénzbe kerülne.

Remélem – folytatta a jelentést –, hogy a jövőben is sikerülni fog a német kórházvonatokat egészen Hegyeshalomig irányítani, de ehhez előfeltétel, hogy a fennkért pénzösszeg rendelkezésre álljon."[90]

1922. április 12-én a bécsi irányító osztag a stettini kirendeltséghez fordult azzal a kéréssel, hogy onnan elinduló transzportokról a feloszlatott passaui fogadó állomás helyett közvetlenül Bécsbe küldjön távirati jelentést, amely tartalmazza a hadifoglyok számát azon megjegyzéssel, hogy túszok-e vagy nem, hogy a vonaton élelmezik-e őket és hogy ragálygyanúsak-e.

Ezekre az adatokra azért volt szükség, mert „a fenti fogadóállomás (t. i. a bécsi irányító osztag – B. A.) teljesen a stettini állomásra van utalva a passaui állomás feloszlatása után, s mivel Bécsben az osztrák hadifogoly állomás is feloszlatás alatt van, feltétlenül szükséges, hogy már idejében tudjak gondoskodni (t. i. Kraft százados – B. A.) a szállítmány továbbításáról, illetve annak élelmezéséről, ehhez hozzájön még az a nehézség is, hogy magyar kórházvonat a nagy költség miatt előre láthatólag nem fog jönni."[91]

Ugyanazon a napon, tehát április 12-én Kraft százados annak engedélyezését kérte a Honvédelmi Miniszteriumtól, hogy kivételes esetben kézi bevásárlás útján szerezhessen be kenyeret az átvonuló magyarok számára. Ugyanis az osztag lisztkészletét annak idején Passauba utalták át, és újabb lisztmennyiség kiküldését már nem tartotta célszerűnek, mert a német kórházvonatokon utazó, 400 főnél nagyobb szállítmányokat a szerelvényeken élelmezik, amelyek Bécsig, illetve – ha sikerül elintézni – Hegyeshalomig szállítják a hadifoglyokat, így az Ostbahnhofon ezek élelmezéséről nem kell gondoskodni. Az ennél kisebb szállítmányok pedig, amelyek nem kórházvonatokon tették meg az utat Stettinből Passauig, vagy Linzig, osztrák vonatokra szállva utaztak Bécsig, a hietzingi fertőtlenítő állomásig. Ott az újabb rendelkezések szerint minden olyan hazatérőnek, aki nem kórházvonaton érkezett az osztrák fővárosba, fertőtlenítésen kellett átesnie, ugyanakkor ellátását a táborban – utólagos térítés ellenében – biztosították. Az irányító osztagnak ezek után a rendszertelenül érkező egyéni hazatérők élelmezésével kellett foglalkoznia. Így az Ostbahnhofon 1922 márciusától valóban csak kivételes esetekben került sor élelemosztásra.[92]

Április 29-én érkezett meg Stettinből Ruszkay ezredes válasza, amelyben ígéretet tett arra, hogy a szállítmányok indításáról tájékoztatja az irányító osztagot. Távirata végén közölte, hogy a Honvédelmi Minisztérium 5737/36.-1922. számú rendelete

90 HL Hdf.gy. Bécs 45/1922.
91 HL Hdf.gy. Bécs 46/1922.
92 HL Hdf.gy. Bécs 45–47/1922.

értelmében a továbbirányító osztag parancsnokságán kívül a Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal V. főosztályát – Museum Gasse 7. szám alatt – is értesítenie kell. Ruszkay ezredes felvetette, hogy költség-megtakarítás szempontjából nem lenne-e helyesebb, ha csupán az egyik helyre küldene értesítést. Kraft százados válaszában avval nyugtatta meg a többletkiadások miatt aggódó ezredest, hogy a felszámoló hivatalhoz címzett táviratokat is ő kapja kézhez, mivel a nevezett hivatal V. főosztályánál is ő intézi az összes hadifogoly-ügyeket.[93]

Ez az jelentette, hogy a bécsi magyar katonai meghatalmazott mellett 1919 óta működő hadifogolyügyi csoportot – amelyek feladata a magyar Honvédelmi Minisztérium hadifogoly-ügyekkel foglalkozó osztályai és az osztrák hadifogolyügyi hivatal közötti kapcsolat biztosítása, valamint az Ausztriában működő magyar hadifogoly-fogadó szervek irányítása volt – megszüntették. Sajnos a Básze Aurél alezredes vezette csoport visszavonásának pontos idejét és okait – a bécsi hadifogolyügyi összekötő tiszt és a katonai képviselet iratainak teljes hiánya miatt – nem ismerjük. Csupán következtethetünk arra, hogy egyrészt az 1922-re erősen megcsappant hazatérés – amelynek következménye a külföldön tevékenykedő magyar fogadó szervek feloszlatása, illetve létszámának erős csökkentése volt –, másrészt az osztrák hatóságokkal a magyar hazatérésre vonatkozólag kötött végleges megállapodások után, egy tulajdonképpen csak szervezéssel és irányítással foglalkozó csoport feleslegessé vált. A Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal V. főosztálya amelynek feladata az Ausztriában történő minden magyar vonatkozású katonai esemény – így a hazatérés – irányítása és ellenőrzése volt, azonban nem maradhatott hadifogolyügyi referens nélkül. Ezért döntöttek úgy, hogy a bécsi továbbirányító osztag parancsnoka az Ostbahnhofon folytatott – és egyre csökkenő – gyakorlati tevékenysége mellett, a Felszámoló Hivatal hadifogolyügyi előadója legyen.

Hogy előadói tevékenységét könnyebben végezhesse, a továbbirányító osztag parancsnokságát a Felszámoló Hivatal 1922. évi 26. számú parancsa értelmében 1922. május 22-vel a bécsi magyar katonai képviselet (t. i. az V. főosztály – B. A.) a Museum Gasse 7. szám alatti Gárdapalotában levő épületébe helyezzék.[94]

A hadifogoly-ügyeknek ez a redukált képviselete sem maradt fenn sokáig. Az utolsó túszszállítmány 1922. augusztus 2-i rigai kicserélésével a szervezett hadifogoly-hazaszállítást befejezettnek nyilvánították. A Nemzetközi Vöröskereszt, amely a hazatérők élelmezését és külföldi utaztatását vállalta, július végével eme működését megszüntette, gyűjtőtáborait, kórházvonatait véglegesen feloszlatta.[95]

Mivel nagyobb csoportok további hazatérésére nem lehetett számítani, a külföldön még működő magyar fogadó bizottságokat – Stettinből és Bécsből – 1922. október 1-jével hazarendelték.[96]

93 HL Hdf.gy. Bécs 52/1922.

94 HL Hdf.gy. Bécs 64/1922.

95 OL Küm. K.73. Jungerth-misszó iratai 1214/1922., Küm. K.73. 452. tétel 69.146/1921.a. sz., 93.074/1922. ikt. sz.

96 A hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1922. szeptember 21-i ülésének jegyzőkönyve. (A volt Párttörténeti Archivum 651.f. 2/1922-8-3895./Belügyminisztérium Res.3895.)

A határozat értelmében a stettini fogadóbizottság 1922. október 1-jével valóban hazatért (OL Küm. K.73. 42. tétel 103.068/1922.). A bécsi irányító osztag pénztári naplóját – amelybe az V. főosztály gazdasági hivatalától a továbbirányító osztag részére felvett összegeket, illetve a kiadásokat vezették – csak 1923. február 9-én a januári kiadások elszámolásával zárták le. Hogy 1922 októbere és 1923 januárja közt az osztag tovább folytatta-e működését, vagy csak a felszámolással kapcsolatos ügyeket intézték, nem tudjuk. Bár a hegyeshalmi fogadó állomás iratai közt 1922. november

1922. október 1-jével tehát gyakorlatilag beszüntették tevékenységüket az Ausztriában és Németországban működő magyar hadifogoly-fogadó kirendeltségek utolsó képviselői, amelyek a magyar hazatérés fő irányában a 95 ezernyi olasz, a több, mint 10 ezer angol, francia, szerb hadifogságból, valamint az orosz fogságból Lengyelországon át hazatérő mintegy 12 ezer ember hazasegítése után, 1920 májusa és 1922 augusztusa között – a koppenhágai szerződés értelmében – további 40 ezer Oroszországból visszatérő magyar állampolgár útját biztosították a magyar határig.[97]

Az ausztriai és németországi magyar fogadó szervek nem hadifoglyok fogadásával kapcsolatos tevékenysége

Az Ausztriába és Németországba kirendelt magyar fogadó szervek a hazatérő hadifoglyok és polgári személyek fogadásán kívül más, a magyar kormány számára nagyon is fontos, bár kevésbé emberbaráti feladatokkal is foglalkoztak. Mivel az ezekre vonatkozó dokumentumokat bizalmasan kezelték, így csak elvétve maradt ránk egy-két utalás ezekről a titkos megbizatásokról. Így pl. a villachi fogadó állomás[98] – iktatókönyvének tanúsága szerint – a Hadügyminisztérium alapján fegyvervásárlásra kapott utasítást, ami természetesen tilos volt, és a szomszédos országok legmesszebbmenő tiltakozását váltotta volna ki, ha kiderül. A miniszteri paranccsal kapcsolatban 1919. december 21-én Szekulits Milán százados az alábbiakat jelentette: „Volt osztrák tisztek ajánlkoztak fegyvert szállítani. Módomban volna a fegyvereket vöröskeresztes vonatokon szállítani, amennyiben erre felhatalmazást kapnék. Kérem annak közlését, milyen maximális árat fizethetnék a nekem felajánlott fegyverekért: 95 M. puska, kurtály, szurony, géppuska, 15 M. hegyi ágyú és tarack, gyalogsági lőszer, 7, 8, és 10 cm-es lőszer, látcső, kézigránát, telefondrót és telefonkészülék.

Amennyiben meghatalmazást kapnék, kérem a 60. osztályhoz való áthelyezésemet elrendelni. A szükséges pénzt távirati kérésemre a bécsi meghatalmazott utalná át a villachi Kärtner Bank fiókjának a kontómra. Egyúttal meghatalmazást kérek, hogy az esetleg felmerülő szállítási, utazási és egyéb költségeket (vesztegetés) utólagos elszámolás fejében, külön elszámolás nélkül kifizethessem."[99] Hogy nyélbe ütötték-e a fegyverszállítást, azt nem tudjuk, az viszont tény, hogy 1920. január 6-án Szekulits századost saját kérésére a villachi fogadó állomáson viselt posztjáról leváltották.

Ugyancsak 1919 decemberében a bécsi átvonuló osztag parancsnokát is többször megkeresték a Nemzeti Hadsereg számára szükséges felszerelés, ruházati cikkek és egyéb hadianyagok beszerzése tárgyában. Evvel kapcsolatban Buchberger őrnagy

---

17-i és december 16-i dátummal (4685/1922., 4687/1922.) a bécsi továbbirányító osztag pecsétjével és Buchberger őrnagy aláírásával ellátott menetlevelek találhatók, a bécsi kirendeltség tevékenysége az említett hónapokban már csak minimális lehetett.

97 *Kirchner Sándor* adatai szerint 1920 májusa és 1921 decembere közt 37 646 magyar hadifogoly tért haza Németországon keresztül,

98 A villachi fogadó állomás 1919 augusztusa és decembere közt az Olaszországból érkező hadifogoly-szállítmányokat fogadta az olasz-osztrák határon. Tevékenységéről l. részletesebben: *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. HK 1984. 3. sz., 475–494. o.

99 HL Hdf.gy. Villach, iktatókönyv 196/1919., ikt. irat 205/1919.

egy átiratában kérte, hogy a királyhidai fogadó állomás egyik tisztje az ügyben keresse fel megbeszélés végett. Az átirat végére ismételt figyelmeztetésként ezt írta: „Újból megjegyzem, hogy honvéd seregünk feloszlatásáról van szó, és olyan cikkek beszerzéséről, amit hivatalosan szállítani nem lehet."[100]

Ruszkay ezredes, a stettini megbízott sokkal óvatosabban járt el, amikor a bécsi katonai meghatalmazott gazdasági hivatalához fordult avval a kéréssel, hogy milyen vasúti pótdíjat számolhat fel. Ugyanis, mint írta, „a vezérkar főnöke által egyéb fontos missziókkal is meg vagyok bízva (t. i. Ruszkay – B. A.), többször utaznom kell." Levele végén megnyugtatta a gazdasági hivatal – a várható többletkiadások miatt – nyugtalankodó hivatalnokait: „az elszámolást nem Önöknek, hanem a vezérkar főnökének fogom elküldeni."[101]

Gunde százados, szerencsénkre, kevésbé ügyelt a titkos megbízatások bizalmas kezelésre, és a közönséges iratok közé sorolta azt a levelet, amely fényt derít arra a tevékenységre, amelyet a vezérkar megbízásából a hadifogoly-fogadó tisztek állomáshelyeiken folytattak. A passaui fogadó állomás irattárában 104/1921. szám alatt fekvő, 1921. május 20-án Bécsben kelt, minden hivatalos iktatószámozást nélkülöző levél „Kedves Barátom" megszólítással kezdődik. Tartalma azonban egyáltalán nem barátok közti bensőséges levélváltásra utal. A megszólítást követően ugyanis így folytatódik: „Tekintettel azon körülményre, hogy újabban a vörösök nagyon erősen mozgolódnak – úgy Magyarországon, mint a vörös emigránsok Ausztria területén – Magyarország ellen. Kérlek az alábbi pontok figyelembe vételével nekem a kórházvonatok útján havonta kétszer kimerítő tájékoztatást küldeni:

Felső-Ausztriában, főleg Linzben és annak környékén levő gyárakban – pl. a Steyer fegyvergyárban – a munkásság hangulatáról, annak magatartásáról a kommunizmussal szemben. Ezen információkat légy szíves az ottani tiszti szervezetek, megbízható emberek és újságok alapján beszerezni a legnagyobb óvatossági rendszabályok mellett. Ha módodban áll, terjeszd ki megfigyeléseidet Salzburgra, továbbá Tirolra is, és jelentéseidet foglald össze a következő pontokban:

1. a katonaság kommunista alakulatai, annak szervezése és vezetője,
2. a gyári munkásság állásfoglalása a kommunizmussal szemben, esetleges kommunista alakulatai, annak ereje és fegyverkezése,
3. a gyári munkásság kommunista szervezői, vezetői,
4. a vidéki lakosság (földműves munkásság) hangulata, esetleges szervezkedései a kommunizmus ellen,
5. osztrák ellenforradalmi alakulatok: Frontkämpfer, Orka szervezete, összeállítása, vezetői.

Ezen információk megszerzése, továbbá az esetleges bizalmiak részére szükséges kiadásokra havonta, elszámolás ellenében 500–600 osztrák koronát bocsáthatok rendelkezésedre. Ezen kiadások elszámolását akként gondolom, hogy egyfelől felszámítod mindazon költségeket, amelyeket, amelyek rád hárulnak az által, hogy kávéházakba, összejövetelekre kell járnod, másfelől egy-egy fontosabb hír hozójának néhány 100 korona jutalmat a hír fontossága alapján juttathatsz.

100 HL Hdf.gy. Bécs 232/1919.
101 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések, 1/19. o.

Ezen levelemre írásbeli válaszodat röviden; igen, megteszem, nagyon jó kilátások vannak stb. a levél vétele után azonnal küldd el. Jelentéseidet személyesen is elhozhatod, sőt ezt a módot tartanám a legalkalmasabbnak. Az útiköltséget természetesen felszámíthatod. E levél átvételét mindenesetre nyugtázd és postán küldd meg."[102]

Ez a levél, illetve a benne rejlő utasítás, amelyet küldője, a címzett „mindenkor igaz híve: Paul" írt alá, nem kevesebbre, mint más országok belügyeiről való illegális információszerzésre buzdította a címzettet, vagyis mint a dokumentum elhelyezésből következtetni lehet, Gunde századost. Egy Nyugat-Ausztriára és Bajorországra kiterjedő információs hálózat kiépítésére és finanszírozására tett javaslatot a titokzatos Paul, aki nem lehetetlen, hogy az 1920 márciusi átszervezésével a bécsi magyar követség állományába került sajtó és nyilvántartási (értsd: hírszerző) csoport tagja volt. Ugyanis a Honvédelmi Minisztérium 1921. február 17-én kelt 142/31n.36.a. számú – tehát hivatalos iktatószámmal ellátott – rendeletében már utasította a külföldön működő fogadó állomásokat, hogy minden olyan baloldali szervezkedésről, amelyben magyarok is részt vesznek, vagy valamiképpen Magyarország ellen irányul, küldjenek havonta írásban, rendes szolgálati úton jelentést a 36. osztálynak. A „Paul" által kért jelentések, mint ahogy az az „előzékenyen mellékelt" válaszból is kiderül, kizárólag az osztrák és a bajor forradalmi és ellenforradalmi mozgalmakkal, azok egymással szembeni erőviszonyaival, fegyveres erejével, a hadseregre és a lakosságra gyakorolt befolyásával foglalkoztak. Figyelemre méltó az is, hogy Paul szerint a legjobb az lett volna, ha a jelentéseket személyesen neki adták volna át Bécsben.

A választ, amely a barátok közti levelezésben meglehetősen szokatlan alábbi mondattal kezdődött: „Folyó évi május hó 20-i rendeletére jelentem", Paulnak címezték Bécsbe, és Gunde Géza kézírásával bizonyos „Ruprecht" írta alá. Ez a „Ruprecht" szövegkörnyezetében inkább fedőnévnek, mint régi barátok egymás közt használt becenévnek tűnik.

Valószínűnek látszik, hogy Ruszkay ezredes is hasonló feladatokat látott el a vezérkar megbízásából a hadifoglyok fogadása mellett Stettinben, mint ahogy az 1921 áprilisában a vezérkar nyilvántartó osztálya utasításai alapján Lengyelországba kiküldött öt új fogadó tiszt feladata sem csak a hazatérők istápolása volt.

A magyar hadifoglyok hazahozatala Dél-Oroszországból. Kísérletek a Dél-Oroszországban lévő magyar hadifoglyok hazaszállítására, 1919 szeptember–1920 március

1919 őszén a magyar kormány lépéseket tett, hogy az angolok támogatását élvező Gyenyikin tábornok uralma alatt lévő fekete-tengeri kikötőkben gyülekező mintegy 1200–1500 főre becsült magyar hadifoglyot hazaszállíttassa.[103]

E célból kapcsolatba léptek a Lloyd Triestino hajótársasággal, amely 1919. szeptember 30. óta hajójáratot tartott fenn Batumi és Trieszt közt. Hosszas tárgyalások után olyan megállapodás jött létre a felek közt, amely szerint a Magyar

102 HL Hdf.gy. Passau 104/1921.

103 OL Küm. K.73. 42. tétel, 51.076/1919. a. sz., 4069/1920.ikt. sz.

Hadügyminisztérium 48 000 lírát deponál a társaságnál, és ebből minden Batumiból szállított magyar hadifogolyért 208, minden Konstantinápolyból hozott emberért 160 aranyfrankot fizet, ezen kívül napi 4 aranyfrankot az élelmezésért. A tervek szerint az első hazatérőket az október 30-án induló hajó hozta volna.[104]

A Fekete-tenger kikötőiben levő magyar hadifoglyok felkutatására és hazaszállításának irányítására a Hadügyminisztérium Markovits századost rendelte ki Batuminba. Nevezett el is jutott Konstantinápolyba, ahol az angolok feltartóztatták, s mivel továbbutazását nem engedélyezték, 1920. január 9-én visszatért Bécsbe. A bécsi magyar hadifogolyügyi összekötő tiszt jelentése szerint vele együtt jött vissza Plachetka osztrák és Csertő százados magyar megbízott is, akiknek feladata a Kaukázusban, illetve Turkesztánban élő hadifoglyok regisztrálása, összegyűjtése és fekete-tengeri kikötőkbe való irányítása lett volna, s akiknek továbbutazásához szintén nem járult hozzá a konstantinápolyi angol-francia parancsnokság. Kirchner Sándor ezredes a Hadügyminisztérium hadifogolyügyi osztályának vezetője az angol-francia hatóságok elzárkózásának okát abban látta, hogy „ez időben még minden magyar emberben bolseviket láttak."[105]

Konstantinápolyból történő elutazása előtt Markovits százados – állítólag francia kívánságra – az ott élő Spacholz Henrik személyében egy hadifogolyügyi meghatalmazottat nevezett ki, akinek a hadifoglyok érdekei védelmére és behajózására felhatalmazást adott. A Hadügyminisztérium azonban csak 1920 márciusában – amikor kiderült, hogy egyenlőre más lehetőség nincs a Fekete-tenger környékén lévő magyarok védelmére és hazairányítására – ismerte el ezt a megbízást. Ekkor 105 000 francia frankot utaltak át Spacholz részére, akinek feladatává tették, hogy ebből az összegből a Konstantinápolyba érkező magyar hadifoglyokat a „szükséghez mérten" segélyezze, s hazaszállításukat a trieszti Lloyddal kötött szerződés értelmében elősegítse. Ennek szellemében utasították, hogy „az akadálytalan hazaszállítás érdekében a hajótársaság konstantinápolyi vezérügynökségénél 50 000 francia frankot helyezzen letétbe."[106]

A trieszti magyar fogadó állomás felállítása és működése, 1920 június–1921 december

Amíg csak a Spacholz által egyenként vagy kisebb csoportokban küldött hazatérők érkeztek a Lloyd Triestino hajóival az Adria partjára, nem volt érdemes ott magyar fogadó állomást fenntartani.[107] A trieszti kikötőbe befutó magyarokat az ottani osztrák megbízott vette át, élelmezte és irányította tovább Ausztria felé.[108]

104 OL Küm. K.73. 1. tárgyi dosszié: Jungerth Mihály jelentése a magyar hadifoglyok Batumiból való hazaszállításáról a Lloyddal kötött megállapodásról.

105 OL Küm. 66. tétel, 1058/1920., 2135/1920.; *Kirchner Sándor*: i. m. 64. o.

106 OL Küm. K.73. 66. tétel, 2135/1920.a.sz., 11.560/1920. és 23.500/1920. ikt. szám.

107 1919 márciusa és júniusa közt *Milcenich Arrigó* őrnagy személyében működött ugyan egy magyar megbízott Fiumében, a Hadügyi Népbiztosságtól kapott feladata azonban még nem a tengeren érkező hadifoglyok fogadása, hanem az volt, hogy az olaszországi magyar hadifoglyok levelezése érdekében az olasz főparancsnokságnál interveniáljon „és készítse elő a hazatérő olasz hadifoglyok Fiumén át való szállításának ügyét.". Több, mint két hónapi kint tartózkodását a Hadügyi Népbiztosság 55. osztálya egy, a Külügyi Népbiztosságnak szóló átiratában így összegezte: „Az általa elért eredmény semmi, munkája meddő, csupán a kincstár megterhelést jelenti." Ezért 1919 júniusában a fiumei kirendeltséget a Hadügyi Népbiztosság megszüntette és *Milcenich Arrigót* hazarendelte. OL Küm. K.73. 59. tétel, 50.118/1920., 50.573/1920.

108 *Dr. Uray Vilmos* 1920. április 18-i bejegyzése a csóti leszerelő tábor 1. sz. eseménynaplójába. (HL Hdf.gy. Csót) OL Küm. K.73. 59. tétel, 23.403/1920.

Az 1920 tavaszán a Szibériában lévő hadifoglyok hazahozatala céljából kirendelt bizottság Vlagyivosztokba érkezése után azonban várható volt, hogy hazatérők nagyobb számban is érkeznek Triesztbe.[109]

Az első nagyobb – 600 főnyi – szibériai hadifogolyszállítmány befutását 1920 június végére várták. A hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1920. június 14-i ülésén a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának képviselői bejelentették, hogy a honvédelmi miniszter 2587/hdf.a.-1920. számú rendelete értelmében fogadó bizottságot küldenek Triesztbe, amelynek tagjaiul Szelke Árpád sorhajóhadnagyot és Moran Rudolf századost jelölték ki. Ugyanakkor közölték, hogy a budapesti olasz misszió útján már felkérték az olasz kormányt a trieszti fogadó bizottság felállításához szükséges engedély megküldésére. Egyben kérték a Pénzügyminisztériumot, hogy a fogadó bizottság részére 5000 lírát deponáljon valamelyik trieszti bankban. Az értekezleten a Magyar Vöröskereszt Egylet és a hadifoglyok hozzátartozóinak képviselői szeretetadományokat (dohány, képes lapok), illetve élelmiszerek beszerzésére és az étkezés feljavításának céljaira 166 887 koronát ajánlottak fel a bizottságnak.[110]

A Triesztbe érkező hadifoglyok fogadására kirendelt bizottság 1920. június 21-én indult el a 31. számú kórházvonaton kijelölt helyére. A magyarországi ellenforradalmi rendszer ellen tiltakozó nemzetközi vasúti bojkott miatt azonban csak egy héttel később, június 30-án érkezett meg az adriai kikötővárosba.[111]

A bizottság 1920. július 1-jén kezdte meg munkáját érintkezésbe lépve az összes tekintetbe jövő olasz katonai és polgári hatósággal, valamint az osztrák és csehszlovák fogadó bizottságokkal. A kapcsolatfelvétel során sikerül elintézni, hogy a szállítmányok beérkezésekor szükséges kenyérmennyiséget esetenként a trieszti katonai sütödében süttethessék meg, valamint azt, hogy a helyi rendőrség megígérje; a hazatérők közé befurakodni akaró agitátorokat távol tartja. A magyar hadifoglyok Triesztből való elszállításával kapcsolatban az újonnan felállított fogadó bizottság a következőket jelentette: „A magyar hadifoglyok továbbítását, kik kisebb csoportokban Konstantinápolyból, avagy a csehszlovák szállítmányokkal Szibériából úgyszólván naponta érkeztek, ezideig az itteni osztrák kirendeltség végezte, és az összes felmerült költségeket azonnal készpénzben fedezte. Ezek a költségek a következők: Trieszt–Tarvisio III. oszt. vonaljegy kb. 22 líra, egyszeri élelmezési segély 6 líra, s ha a hadifogoly az elutazásig a hajón nem maradhatna, úgy a hajótársasággal kötött szerződés értelmében, elhelyezés és élelmezés napi 9 líra. Az osztrákoktól a magyar hadifoglyok ügyeit átvéve, az általuk követett eljárást – utólagos jóváhagyás reményében – teljesen magunkévá tesszük. Természetesen ezen intézkedések és illetmények csakis kisebb, nem kórházvonatokkal hazaszállított csoportokra érvényesek."[112]

109 A magyar hadifoglyok Szibériából való hazatelepítéséről lásd részletesebben: *Bonhardt Attila:* Magyar hadifoglyok hazaszállítása Kelet-Szibériából, HK 1985. 3. sz., 578–614. o.

110 HL Hdf.gy. MHMM. A-218., A-299.; OL Küm. K.73. 42. tétel, 16.655/1920.

111 HL Hdf.gy. MHMM. A-299

112 OL Küm. K.73. 59. tétel, 23.403/1920. Hogy a kisebb csoportok továbbításnál követett osztrák módszereket a magyar fogadó bizottság is átvette, bizonyítja Csősz Ferenc hazatérőnek a királyhidai fogadó állomás eseménynaplójába 1921 áprilisában tett bejegyzése: „Triesztben jelentkeztünk a magyar hadifoglyokat fogadó bizottságnál, ahol ebédet, vonatjegyet és két napra való élelmezési költség címén – a magyar kormány jóvoltából – 6 lírát kaptunk fejenként." HL Hdf.gy. Királyhida, 3. sz. eseménynapló.

Az olasz hatóságokkal kötött megállapodás kimondta, hogy a Triesztből való hazaszállítás költségeit a magyar kormánynak kell fedezni.[113] Éppen ezért az Olasz Államvasutak megengedte, hogy nagyobb szállítmányok esetén a magyar kórházvonatok Triesztig jöjjenek, hogy a magyar visszatérők hazaszállítását a Trieszt–Tarvisio–Villach–Graz–Fehring–Szentgotthárd–Inota útvonalon ezekkel végezhessék.[114] A kórházvonatok rendszeres étkezésen kívül cigarettával is ellátták a hazatérőket, sőt a hiányzó ruhaneműek pótlására – 1920 decemberéig – 500 köpenyt, 300 rend polgári ruhát és 200 készlet fehérneműt szállítottak Triesztbe.[115]

A különböző fogadó állomások eseménynaplóinak bejegyzései szerint 1920 novembere és 1921 novembere közt a 7 hajóval érkező szibériai hadifoglyok továbbítása Triesztből – a már nem magyarországi illetékességűek kiválogatása után – így történt.[116]

A dél-oroszországi magyar hadifoglyok *a Dunán való hazaszállításának terve, 1920 április–1921 március*

1920 tavaszán, amikor az antant hatalmak már hozzájárultak, hogy magyar delegáció utazzék Szibériába az ottani magyar hadifoglyok hazahozatalának megszervezésére, a Fekete-tenger partján gyülekező sorstársaik szervezett tömeges hazaszállítására még nem történtek intézkedések.

1920 áprilisában Németország az osztrák hadifogolyügyi hivatalon keresztül javaslatot tett a volt Monarchia utódállamainak, hogy ottani hadifoglyaik hazaszállítása érdekében egy közös missziót küldjenek Dél-Oroszországba. A német elképzelés szerint a hazatérőket a Fekete-tengeren át a romániai Brailába vitték volna, ahonnan folyami hajókon a Dunán folytatták volna útjukat hazáig.[117]

Bár Gyenyikin Fekete-tenger melléki uralmának 1920 március–áprilisi megdöntése miatt a tervezett hadifogolymentő misszió dél-oroszországi kiküldésére nem kerülhetett sor – ugyanis a szovjet kormány nem járult hozzá, hogy területén idegen nemzetek ilyen jellegű bizottságai tevékenykedjenek – a Dunán folyó hazaszállítás gondolatát nem vették el.

Kirchner Sándor ezredes a Honvédelmi Misztérium hadifogoly osztályának vezetője a hadifoglyok hozzátartozóinak egyesületében 1920. október 6-án tartott beszédében arról tájékoztatta hallgatóit, hogy Nansen segítségével[118] sikerült elérni, hogy az addig lezárt orosz-román határt a hazatérés előtt megnyissák, és

113 OL Küm. K.73. 59. tétel, 29.271/1920.

114 OL Küm. K.73. 59. tétel, 30.782/1920., HL HM 130.254/Eln.C.-1920., HL Hdf.gy. Királyhida 605/1920.

115 OL Küm. K.73. 3. tárgyi dosszié, a hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult min. biz. 1921. augusztus 11-i ülésének jegyzőkönyve; HM 4759/36.a.-1920. dec. 9., HL Hdf.gy. Keleti pályudvari fogadó bizottság, szn.

116 *Uhlig Ottó* őrnagy 1920. november 20-i, *Bredl Béla* százados. 1920. december 20-i és *Micknay Béla* százados 1921. január 8-i bejegyzései a szentgotthárdi fogadó állomás eseménynaplójába. (HL Hdf.gy. Szentgotthárd), valamint a Hadifogoly-Újság tudósítása a „Pierre Benoit" nevű hajón érkezett hazatérők trieszti fogadásáról és utazásáról a magyar határig. A Pierre Benoit útijelentése, *Hadifogoly-Újság* 3. évf., 18. sz. 1921. szeptember 25.

117 OL Küm. K.73. 13. tétel, 31/J.

118 *Nansennek* az oroszországi hadifoglyok hazaszállításában játszott szerepéről l. bővebben a 8. számú jegyzetet.

hogy a tervezett dunai hazaszállítás előtt „a Duna vonalak megnyitása elvileg szintén megengedtetett."[119]

Pár nap múlva, október 16-án a Honvédelmi Minisztérium 36/a. osztálya átiratban fordult a Külügyminisztériumhoz, amelyben azt kérte, hogy „ ... a Dél-Oroszországból hazaszállítandó hadifoglyok számára a Duna-út megnyitása iránt a szükséges lépéseket megtenni szíveskedjék". Mivel a Dunán való hazaszállítás megindítására előreláthatólag várni kellett, egyidejűleg utasította konstantinápolyi megbízottját, Spacholz Henriket, hogy a már hónapok óta Odesszában várakozó magyar hadifoglyokat vitesse Konstantinápolyba, és onnan saját hatáskörén belül gondoskodjék Triesztbe juttatásukról.[120]

1920 decemberében Spacholz azzal a javaslattal fordult magyarországi megbízóihoz, hogy a hadifoglyok hazaszállítását Novorosszijszk, Odessza és Rosztov kikötőkből továbbra is Konstantinápolyon és Trieszten keresztül végezzék. Ebben az értelemben foglalt állást a kérdésben az osztrák hadifogolyügyi hivatal is. Magyar részről ezt az elgondolást „mint bizonytalan, sőt kétes, hosszadalmas és sokkal drágább" megoldást elvetették. „A Külügyminisztérium hadifogoly osztálya – mint írták 1920. december 31-én – csakis a Dunán való szállítást pártolja, mert rövidebb és biztonságosabb. A vörös veszedelem miatt onnan (t. i. Dél-Oroszországból) jövő foglyokat Anglia aligha fogja Konstantinápolyba beengedni. Az oroszok Brailáig hozzák őket, onnan meg mi hajón tovább. A zavartalan dunai forgalmat kijárná a Külügyminisztérium. Romániával már tárgyal. Minthogy a terv megvalósulása csak tavaszra várható, addigra a hajózási nehézségek is elmúlnak majd" – hangzott a magyar vélemény a dél-oroszországi hadifoglyok hazatelepítésével kapcsolatban. Ennek megfelelően a hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1920. december 31-i ülésén a következő határozat született: „Nansen felkérendő, irányítsa (a szovjet kormánnyal folyó – B. A.) ez irányú tárgyalásokat úgy, hogy a Duna vétessék igénybe. Ha ez lehetetlen, úgy Spacholz javallatához hozzájárulunk, de a költségeket Nansen viselje."[121]

Míg Nansen megbízottai a szovjet kormánnyal tárgyaltak, Magyarországon tovább szövögették a dunai szállítással kapcsolatos elképzeléseket. A Dunán való hazatérés megindulása esetén Brailába – de ha az lehetséges – a behajózó orosz kikötőbe is szerettek volna magyar fogadó tiszteket küldeni. Mivel kórházhajók nem voltak és a betegszállító hajók felszerelését a nagy költségek miatt nem vállalták, magyar részről egy uszály erre a célra való átalakításával kívánták a szükséges szállítóeszközt megteremteni. A katonai hajózási szállításvezetőség szerint „ezen 250–300 fő, egy kisebb, vontatásra is alkalmas személyhajóval együtt, mindkettőn 350 ember volna elhozható a Braila–Paks útvonalon 6 nap alatt". Paksnál egy fertőtlenítő- és fürdőhajó várta volna a hazatérőket, akiket a fürdés után vonaton szállítottak volna a csóti leszerelő táborba.

1921 márciusára azonban a dunai szállításhoz fűzött reményeket a költségvetési számítások halomra döntötték. Mint kiderült, bérelt folyami hajókon az utazási költség elérné a fejenkénti 100–120 svájci frankot, azaz a 7–9 ezer koronát. Ráadásul az élelmezésről és a szénről a magyar államnak kellett volna

119 HL Hdf.gy. MHMM. A-756/1920.

120 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 33.971/1920. ikt. sz.

121 HL Hdf.gy. MHMM. A-32/1921., OL Küm. k.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 35.125/1920. ikt. sz.

gondoskodnia. Nem lett volna sokkal gazdaságosabb az átalakított uszály használata sem, mivel az átépítési költségek 1 millió korona körül mozogtak volna, és ehhez járultak volna az élelmezéssel és a vontatógőzös bérletével járó kiadások. Ezzel szemben a Konstantinápoly és Trieszt közötti út egy főre számítva, élelmezéssel együtt „csak" 172 francia frankba, azaz 5200 koronába került, amelyhez ha hozzáadták azt a 750 koronát, amit a Trieszt és Csót közti vasúti utazás emésztett fel személyenként, akkor is olcsóbb volt, mint a két előbbi lehetőség. A fentiek alapján az 1921. március 11-én tartott miniszteri értekezlet úgy döntött, hogy a „dunai úttól valószínűleg el kell tekinteni."[122]

Miután a miniszteri bizottság belátta, hogy a saját erejéből nem tudja a fekete-tengeri kikötőkben lévő magyarokat hazahozatni, – a stockholmi magyar követ útján – a szovjet hatóságokkal a dél-oroszországi hadifoglyok hazaszállításáról tárgyaló Nansen segítségét kérte. Válaszában Nansen közölte, hogy a dunai úttól az élelmezési költségeket nagyon megnövelő hosszú szállítási idő miatt el kellett állni, s ezért a tárgyalásokon valamelyik fekete-tengeri kikötő – Konstantinápoly–Trieszt útvonalat fogja szorgalmazni. Egyben biztosította a követet, hogy a Dél-Oroszországban tartózkodó, mintegy 5000 magyar hazaszállítását a magyar kormány részére kiutalt 200 000 fontos népszövetségi kölcsönből[123] fogja fedezni.[124]

A magyar hadifoglyok hazaszállítása a Novorosszijszk–Trieszt útvonalon

1921 tavaszán[125] Nansen megállapodást kötött a szovjet hatóságokkal, hogy a Fekete-tenger környékén tartózkodó különböző nemzetiségű hadifoglyokat Novorosszijszkba koncentrálják, ahonnan a Nemzetközi Vöröskereszt által bérelt hajókon szállítják őket tovább Triesztbe.

A várakozási idő alatt a hazatérők Novorosszijszkban orvosi vizsgálaton és fertőtlenítésen estek keresztül. Akinek pedig nem volt megfelelő ruházata, az a Nemzetközi Vöröskereszttől használt katonaruhát kapott ott.[126]

Szelke Árpád, a trieszti magyar fogadó bizottság vezetője egy 1921. április 22-i jelentésében tett először említést az új népszövetségi járatnak a közeljövőben történő megindításáról.[127] Május 7-én már azt közölte, hogy az első novorosszijszki szállítmány valószínűleg már a hónap végén befut. Ugyanakkor szemére vetette elöljáróinak, hogy az új járatra vonatkozólag Budapestről még semmilyen utasítást nem kapott, „holott az osztrák, cseh, német és szerb képviselőket kormányaik értesítették, hogy kb. 15 szállítmány fog Dél-Oroszországból Triesztbe érkezni őszig. „Annak ellenére, hogy a szállítmányok nemzetiségi összetételét egyelőre nem ismerte, Szelke sorhajóhadnagy kérte, hogy egy kórházvonat Triesztben, egy

122 Uo.

123 A Magyarországnak – hadifoglyai hazaszállítására – nyújtott népszövetségi kölcsönről l. bővebben a 8. számú jegyzetet.

124 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.0244/1920.a.sz. 35.125., 35.971/1920. és 65.176/1921. ikt. szám.

125 A megállapodás pontos dátuma és szövege nem volt fellelhető az általam kutatott dokumentumok között.

126 Illa Gábor visszaemlékezése (a volt Párttörténeti Archívum 867.f. 1/1-2.)

127 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. 59.111/1921. ikt. szám.

pedig Villach állomásozzék, mert – véleménye szerint – a hajók gyors beérkezése folytán a kórházvonatok Budapestről való leküldése nagy időveszteséggel járna." Kérte továbbá a kórházvonatokat – friss hús kivételével – élelmiszerrel bőven ellátni, mivel ezek – elképzelése szerint – kisebb csoportok érkezése esetén élelmező állomásként szolgáltak volna.[128]

Miután május 7-i jelentésére nem kapott Budapestről érdemi választ, Szelke Árpád május 28-án ismételten sürgette a novorosszijszki szállítmányok fogadására vonatkozó pontos utasításokat, mert – mint írta – „az itteni képviseletekhez érkezett hírek szerint kb. 10–15 ezer hadifogoly fog érkezni, amivel a trieszti fogadó állomásra olyan fontos feladatok fognak hárulni mint:

1. a kommunista propaganda elhárítása,
2. a bolsevista agitátorok kiszűrése,
3. a hazatérőket meggyőzni a Magyarországról terjesztett „rémhírek" hamis voltáról,
4. a megszállott területekre valókat felvilágosítani és meggyőzni, hogy eddigi lakóhelyükre térjenek vissza és maradjanak jó magyar hazafiak."[129]

Mielőtt a kért utasítások és az ismételten sürgetett kórházvonatok megérkeztek volna, befutott a trieszti kikötőbe a hadifoglyok első novorosszijszki csoportját hozó hajó, amelyről Szelke Árpád így számolt be: „F. hó (június – B. A.) 13-án minden előzetes bejelentés nélkül a „Wiegbert" német gőzös 1460 hadifogollyal (köztük 328 magyarral) a fedélzetén megérkezett...

...A hajón levő foglyok közt teljes fejetlenség uralkodott. A Nemzetközi Vöröskereszt küldöttei a hadifoglyokat minden nemzetiségi különbség nélkül helyezték el Novorosszijszkban, és a 9 napi út alatt sem vettek időt maguknak, hogy némileg organizáljanak. Egy névjegyzék volt csak, amelyen mint magyar 447 (név) szerepelt, akiknek útiköltségét Magyarország számlájára akarták írni..., ha energikus közbelépésemmel – magyarázat, névjegyzék-javítások stb. után – be nem bizonyítom, hogy Csonka-Magyarország csakis az oda visszatérők útiköltségeinek egykori megtérítését vállalhatja magára. Ez alkalommal 309 személy átvételét igazoltam. Miután a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottja számadásaiba betekintést nyertem, meggyőződtem arról, hogy a hazai valutákba átszámított igen magas szállítási költségeket, ha hosszabb időre is, de csak hitelezik, s végül – talán sok év elteltével – elő fogják terjeszteni.

Miután Novorosszijszkban a magyarok kellő felvilágosítás nékül mind magyaroknak (értsd: Magyarországra – B. A.) jelentkeztek, csak itt, Triesztben világosíthattam fel és osztályozhattam őket, s állíthattam fel a csonka-magyarországiak névjegyzékét, melyet fogadó naplómba bevezettek, és így ez képezi majd a számlák felülvizsgálásának alapját, ami által a trieszti bizottság működése pénzügyi szempontból fontossággal bír.

... a Wiegbert-szállítmány elintézése, az összes eddigi szállítmány nehézségeit felülmúlta. Tiszt nem volt köztük, s bár magyaroknak vallották magukat – általában

128 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. 52.565/1921. ikt. szám.
129 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. 52.235/1921. ikt. szám.

a kommunista eszmék behatása alatt állottak,[130] s csak látva érdekükben kifejtett munkámat, teljesítették ellenvetés nélkül a parancsaimat – a névjegyzéket alig lehetett összeállítani, s csak a már kocsiba beszállott embereket tudtam szakaszonként beosztani és szakaszparancsnokokat kinevezni.

A vonatrendelést, élelmezést (½ kenyér, ½ kétszersült, 2 húskonzerv), s a többi hivatalos tevékenységet a többi nemzetiség képviselőivel közösen végeztem. A közös különvonat 14-én indult Tarvisó felé. A továbbítás miatt a villachi vasúti igazgatóságnak és a villach–warmbadi osztrák hadifogoly elosztó tábornak is táviratoztam, utóbbit felkérve egyszersmind a további élelmezésre.[131]

Jelentésének végén a trieszti magyar fogadó állomás parancsnoka kérte a novorosszijszki szállítmányokra vonatkozó megállapodás szövegét, hogy a szállítási költségek megállapításánál ennek ismeretében képviselhesse a magyar érdekeket. Végül megint megismételte a kórházvonatok kérését hangsúlyozva, hogy a „Wiegbert" július 10. körül ismét Triesztben lesz, azonkívül Spacholz június 18-ra Batumiból is egy nagyobb szállítmány indulását jelezte.

A magyar kormány érdeklődésére 1921 júliusában megérkezett Nansen a dél-oroszországi hazaszállítás lebonyolításával kapcsolatos válasza, amely így hangzott: „A fekete-tengeri akció a Keleti-tengeren való hazaszállítás folytatásának lesz tekintve, s ezért az elszámolásra vonatkozó új megállapodások nem tartanak szükségesnek. A Fekete-tengeren tartózkodó hajó (t. i. a „Wiegbert") ezelőtt a Keleti-tengeren teljesített szolgálatot, és azon hajók közé tartozik, amelyek a Népszövetség közbenjárása folytán tétettek szabaddá. A fekete-tengeri szállítás költségei ugyanazon módon lesznek elszámolva mint eddig, a Nansen által Párizsban folyósított pénzösszegek felhasználásával. (A népszövetségi kölcsönről van szó – B. A.) Dél-Oroszországban még kb. 6–8000 hadifogoly tartózkodik, akik a nyár folyamán a Wiegbert nevű gőzössel Triesztbe fognak hozatni. Gondoskodva lesz arról, hogy a m. kir. Kormány a gőzösnek Triesztbe érkezéséről idejekorán értesíttessék a magyar állampolgárságú foglyok számának egyidejű közlése mellett.

A szükséges szállítási eszközöket a Nemzetközi Vöröskereszt ottani (t. i. trieszti) megbízottjának felügyelete alatt történt kihajózás után a (magyar) kormány bocsátja rendelkezésre."[132]

A Nansen által irányított dél-oroszországi hazatérés megindultával az e tárgyban magyar részről hozott korábbi intézkedések feleslegessé váltak. Ennek alapján a

130 *Szelke Árpádnak* ezt a megállapítását erősíti meg *Kirchner Sándor* ezredes 1921. október 17–19-i csóti szemleútjáról készült összefoglaló jelentése. Ebben felhívta az elhárító szervek figyelmét, hogy Szovjet-Oroszországból egyre nagyobb számban érkeznek haza kommunista agitátorok, akiknek célja a kommunista párt újraszervezése Magyarországon. „... Ezzel kapcsolatos – szól a jelentés –, hogy Szibéria belsejéből az ottani kommunista egyének ... nagy számban érkeznek haza. Feltűnő azonban, hogy nem a rendes úton Stettinen, hanem a Fekete-tengeren keresztül. ... Azokat az agitátorokat és volt tiszteket is Novorosszijszkon keresztül irányítják, akik exponáltabb állásokat töltöttek be, mert úgy vélik, hogy a tengeri szállítmányok a csóti táborban nem esnek olyan szigorú ellenőrzés alá mint a szárazföldiek. HL Vezérkar Főnöke 38.135/vkf.2.-1921.

Ezt támasztja alá Krizsák István volt internacionalista századparancsnok, a moszkvai magyar pártbizottság munkatársa, aki visszaemlékezésében arról számol be, hogy hazaküldésekor több társával Moszkvából Novorosszijszkba irányították, mert a rendes szállítmánnyal ismert voltuk miatt nem mehettek veszélytelenül. Novorosszijszkban elvettek tőlük minden igazolványt, és hat hétre bekerültek a hadifogolytáborba, hogy az ottani hadifoglyok megszokják őket, hogy ha otthon kikérdezik, azt mondják, hogy együtt voltak velük a lágerben. (Krizsák István visszaemlékezése, volt Párttörténeti Archívum 867.f. l/k-309.)

131 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 59.111/1921. ikt. szám.

132 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 64.709/1921. ikt. szám.

hadifoglyok ügyeivel foglalkozó miniszteri bizottság 1921. július 8-i ülésén döntést hozott, hogy:

a) Spacholz Henrik megbízatását visszavonja,
b) a Konstantinápolyban tartózkodó magyar hazatérők érdekeinek képviseletével az ott élő Lázár Alfréd irodatanácsost bízza meg,
c) a Külügyminisztérium útján felkéri Nansent, hogy a Konstantinápolyban megálló hajóira vegye fel az esetleg ott lévő magyar hazatérőket,
d) a Honvédelmi Minisztérium mondja fel a Lloyd Triestinóval fennálló szerződést.[133]

Ugyanakkor döntés született arról, hogy a hajók jelzett érkezésének idejére kórházvonatokat kell Triesztbe kirendelni. Ezzel kapcsolatban a miniszteri bizottság augusztus 11-i ülésén a következő beszámoló hangzott el: „A Triesztből jövő nagyobb szállítmányok kivétel nélkül saját kórházvonataink hozzák, melyek konyhája rendszeres étkezéssel, cigarettával stb. látja el a hazatérőket, tehát üdítésük Villachban felesleges. Azonban azon kisebb szállítmányok esetére, amelyek nem saját vonatainkon jönnek, s így a villachi üdítésre rászorulnak, kívánatos volna bizonyos összeget átutalni (t. i. a villachi osztrák hadifogoly elosztó tábornak – B. A.)."[134]

A dél-oroszországi hazatérés befejezése és a trieszti magyar hadifogoly-fogadó bizottság feloszlatása, 1922 január–1922 június

Az előzetes várakozásokkal ellentétben nem hogy 1921 nyarán, de még az év végére sem sikerült a Dél-Oroszországban tartózkodó hadifoglyokat maradéktalanul hazaszállítani. Sőt Szelke Árpád egy 1922 januári jelentése szerint több ezer újabb hadifogoly ogyesszai jelentkezése miatt a már felszámolás alatt lévő novorosszijszki tábort újra felállították.[135]

Ennek megfelelően a trieszti fogadó bizottság működését a Honvédelmi Minisztérium 1922. február 28-ig meghosszabbította. Majd március 1-jén beérkezett 110/36.-1922. számú parancsával utasítást adott a felszámolás megkezdésére.[136]

Szelke sorhajóhadnagy a bizottság felszámolási munkálatait 1922. május 31-re fejezte be, amikor is a hadifoglyokkal kapcsolatos további ügyek intézését átadta a trieszti konzulátus szolgálatába lépett helyettesének, Moran Rudolfnak. Ő maga pedig a fogadóbizottság 1920. július 1. és 1922. május 31. közötti működése alatt a Trieszten átvonuló hadifoglyokról felfektetett nyilvántartásokkal és a fogadó állomás irattárával együtt Budapestre utazott, ahol a fenti okmányokat átadta a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának.[137]

133 OL Küm. K.73. 3. tárgyi dosszié a min. biz. a hdf. ügyeinek intézésére 1921. július 8-i ülésének jegyzőkönyve.

134 OL Küm. K.73. uio. 1921. augusztus 11-i ülés jegyzőkönyve.

135 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 35.778/1922. ikt. szám.

136 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 55.955/1922. ikt. szám.

137 OL Küm. K.73. 67. tétel, 73-751/1922. 1922. július 1-jétől a trieszt felől jövő hazatérők igazolványait már a trieszti magyar konzulátus állította ki. HL Hdf.gy. Hegyeshalom, névjegyzék 4663/1922.

Mivel a dokumentumok a 36. osztály irattárával együtt elvesztek, nem állapítható meg pontosan, hogy a Szibériából érkezett 8315 magyar honos hazatérőn[138] kívül hány embert fogadott a trieszti bizottság. Kirchner Sándor adatai szerint a Novorosszijszk–Trieszt útvonalon „összesen 6 hajójárattal 1475 csonka-magyarországi illetőségű hadifogoly tért haza.[139] Az egyenként és kisebb csoportokban érkezőkre nézve pedig csak olyan adatokra szorítkozunk, mint az ezeknek Triesztben kiadott, utazásra jogosító igazolványok sorszáma. Az egyik ilyen utolsó – a hegyeshalmi fogadó bizottság iratai közt fenn maradt – igazolvány, amelyet Szelke Árpád 1922. március 2-án állított ki, a 3135. sorszámot viseli.[140]

Az előbbieket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a trieszti fogadó állomás csaknem kétéves fennállása alatt hozzávetőlegesen 13 000 különböző irányból jövő hazatérőt fogadott és indított tovább Magyarország felé.

138 *Dell'Adami Géza–Saáry Jenő:* Megváltás Szibériából. Bp., 1925. 178. o.

139 *Kirchner Sándor:* i. m. 194. o.

140 HL Hdf gy. Hegyeshalom, névjegyzék 4632/1922.

Attila Bonhard

REPATRIATION OF HUNGARIAN PRISONERS OF WAR
AFTER THE GREAT WAR

The Organized Return of Hungarian Prisoners of War from Soviet Russia, 1921–1922

Summary

According to the Soviet–Hungarian cartel of Copenhagen of May 1920 the Hungarian prisoners of war having been lived on the European territories of Russia were concentrated to the Baltic Sea from where on ships rented by the International Red Cross they were transported to the harbour of Stettin, Germany. The first part of the study deals with the activity of the P. O. W. Exchange Committees in Stettin, Passau and Vienna, treats their propaganda-work and their observation-activity concerning persons liable to suspicion of being communists.

The second part deals with the evacuation of Hungarian P. O. W.-s from the Russian harbours of the Black Sea. The ships of the International Red Cross transported them from Noworossiysk to Trieste where they were waited by a Hungarian committee which directed them to Hungary through Italy and Austria.

Attila Bonhardt

LE RAPATRIEMENT DES PRISONNIERS DE GUERRE HONGROIS
APRÈS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Le rapatriement organisé des prisonniers de guerre hongrois de Russie–Soviétique, 1920–1922

Résumé

Par suite de l'accord de Copenhague sur l'échange des prisonniers de guerre, conclu en mai de 1920 entre la Russie–Soviétique et la Hongrie, les prisonniers de guerre hongrois, vivant sur les territoires européens de la Russie, ont été concentrés au bord de la Mer Baltique, d'où, sur des bateaux, loués par la Croix Rouge Internationale, ils ont été transportés en Allemagne, au port de Stettin. La première partie de l'essai expose le travail des comités hongrois de réception des prisonniers de guerre à Stettin, à Passau et à Vienne. Il traite également l'activité de propagande des commités de réception et la surveillance des personnes rentrant de Russie–Soviétique soupçonnées d'être communistes.

La deuxième partie s'occupe de l'évacuation des prisonniers militaires hongrois se groupant aux ports russes de la Mer Noire: les anciens prisonniers militaires ont été transportés de Novorossisk à Trieste, sur les bateaux de la Croix Rouge Internationale. Ici, les Hongrois qui rentraient, ont été reçus par un comités de réception hongrois, pour les diriger vers la Hongrie, via l'Italie et l'Autriche.

ATTILA BONHARDT

DIE HEIMBEFÖRDERUNG DER UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN NACH DEM ERSTEN WELTKRIEG

Die organisierte Rückführung der ungarischen Kriegsgefangenen aus dem Sowjetrußland, 1920–1922

Resümee

Im Sinne der Vereinbarung zwischen dem Sowjetrußland und Ungarn über den Austausch der Kriegsgefangenen, die im Mai 1920 in Koppenhagen getroffen worden war, wurden die ungarischen Kriegsgefangenen aus den europäischen Gebieten Rußlands an der Küste der Ostsee konzentriert und von dort mit Schiffen, die vom Internationalen Roten Kreuz gemietet wurden, in den deutschen Hafen Stettin überführt. Im ersten Teil des Aufsatzes wird die Tätigkeit der ungarischen Empfangskomitees in Stettin, Passau und Wien beschrieben, wobei auch auf die Propagandatätigkeit dieser Komitees sowie auf die Überwachung der aus dem Sowjetrußland heimkehrenden, der Verbreitung kommunistischer Ideen verdächtigten Personen eingegangen wird.

Im zweiten Teil des Aufsatzes wird die Evakuierung der in den russischen Häfen am Schwarzen Meer versammelten ungarischen Kriegsgefangenen behandelt. Die einstigen Kriegsgefangenen wurden mit den Schiffen der Internationalen Roten Kreuzes aus Novorossijsk nach Triest befördert. Dort wurden die Heimkehrenden ungarischer Staatsbürgerschaft von einem ungarischen Empfangskomitee über Italien und Österreich nach Ungarn zurückgeführt.

АТТИЛА БОНХАРДТ

ТРАНСПОРТИРОВКА ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ НА РОДИНУ ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Организованное возвращение на родину венгерских военнопленных из Советской России 1920-1922 гг.

Резюме

В соответствии с советско-венгерским соглашением об обмене военнопленных, заключенным в мае 1920 года в г. Копенгагене, венгерских военнопленных, проживавших на европейской территории России, концентрировали на берегу Балтийского моря, откуда они на кораблях, зафрахтованных Международным Красным Крестом, были транспортированы в германский порт Штеттин. В первой части статьи рассматривается работа венгерских комитетов по делам военнопленных, командированных в Штеттин, Вену и Пассау. В статье рассказывается о пропагандистской деятельности, проводимой комитетами приемки военнопленных, и о наблюдении возвращавшихся из Советской России военнопленных, подозреваемых в принадлежности к коммунистическому движению.

Вторая часть статьи посвящена эвакуации венгерских военнопленных, которых собирали в черноморских портах России; на судах Международного Красного Креста бывших военнопленных перевозили из Новороссийска в Триест. Здесь Венгерская Приемная Комиссия по делам военнопленных принимала венгерских бывших военнопленных и через Италию и Астрию направляла их в Венгрию.

KÖZLEMÉNYEK

KÁROLYI SÁNDOR GRÓF ÉS KORA

„Minekutána sok változásokkal habzott Hetvennégy Esztendős zarándokságom után tetszett Isten ő sz. Felséghenek engemet oly súlyos betegséggel látogatni, Honnét életem végét közelíteni sok jelekből megismertem, Édes Hazámhoz s Nemzetemhez gyermekségemtől fogva vonzó különös szeretetem s vélem közlött sok jótéteményeiről való elmélkedésem végórámon sem engedi rola el feledkeznem..." Ezekkel a szavakkal kezdte a királyi tanácsnak írott végrendeletét 1743. szeptember havának 6. napján erdődi kastélyában Károlyi Sándor gróf.[1]

Alakja egyike legvitatottabb történelmi egyéniségeinknek. Életének hetvennégy esztendeje alatt országának három sorsfordulóját élte meg, melyek aktív részese is volt. Tevékenységével számos tanulmány foglalkozott, de – talán működésének eltérő megítélése miatt – csak az utóbbi évtized végén jelent meg az első monográfia Kovács Ágnes tollából.[2] Éppen ezért 1993. december 10-én a Hadtörténeti Intézet „Károlyi Sándor gróf és kora" címmel tudományos ülést rendezett halálának 250 éves évfordulója alkalmából. Arra törekedtünk, hogy a korszakkal foglalkozó, különböző irányzatokhoz tartozó kutatók minél átfogóbb képet nyújtsanak nemzeti történelmünk e látszólag ellentmondásos, de nagy formátumú politikusáról.

A tudományos ülés előadásai Károlyi Sándor életpályájának néhány fontos történését vették vizsgálat alá. *R. Várkonyi Ágnes* A nemzetközi garancia és a generális című előadásában a szatmári békekötés nemzetközi vonatkozásainak Károlyi politikájával való kapcsolódásait jellemezte. *Köpeczi Béla akadémikus* II. Rákóczi Ferenc Károlyi-portréjáról szólott, kiemelve annak szubjektív és objektív meglátásait. *Kovács Ágnes* Károlyi Sándor főispán tevékenysége a Szatmár megyei közgyűlési jegyzőkönyvek tükrében című referátumában eddig ismeretlen források alapján mutatta be Károlyi Szatmár megyei politikai és gazdasági tevékenységét. *Czigány István* Károlyi Sándor a „kuruc" hadsereg élén címmel azt elemezte, hogy milyen realitásai voltak a kuruc hadsereg ellenállásának. *Heckenast Gusztáv* II. Rákóczi Ferenc tábornokairól szóló történetstatisztikai eszmefuttatásában a tábornoki kar életrajzi adataiból vont le figyelemre méltó következtetéseket. *Bánkúti Imre* Károlyi Sándor és a Duna-Tisza közi hadműveletek (1703–1710) című referátumában új levéltári forrásokra támaszkodva ismertette a Rákóczi-szabadságharc egyik katonai és gazdasági bázisának tekinthető terület gazdasági és társadalmi problémáit. *Hermann Róbert* referátuma – Nagymajtény és Világos: párhuzamok és különbözőségek – jórészt historiográfiai áttekintést adott a két hadvezér, Görgei Arthur és Károlyi Sándor, valamint az általuk szentesített szabadságküzdelem befejezésének eltérő, és egybehangzó meg- és elítéléseiről.

A Hadtörténelmi Közlemények jelen és következő számaiban megjelentetjük az előadások szövegét, bízva abban, hogy segítségükkel közelebb jutunk egy reálisabb Károlyi-portré kialakításához.

1 Magyar Országos Levéltár P. 1960, a Bethlen cs. lt. Rokon és idegen családok iratai 3. cs. 44. tétel 80 fol.
2 *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor, Budapest, 1988.

HECKENAST GUSZTÁV

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC TÁBORNOKAI

A Rákóczi-szabadságharc tábornokainak szinte hiánytalan jegyzékét – csak Buday Istvánt felejtette ki – Thaly Kálmán állította össze a *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve* c. forráskiadványának bevezető tanulmányában.[1] Ugyanott megállapította azt is, nem titkolva rosszallását, hogy Rákóczi egyetlen köznemest sem nevezett ki tábornaggyá, vagy altábornaggyá, s hogy a „polgári rendből" – ma azt mondandók: a nem nemesek közül – senki sem kerülhetett a tábornokok közé. A közelmúltban összeállítottam Rákóczi tábornokainak életrajzi adattárát,[2] ez lehetővé teszi számomra a kuruc tábornoki kar összetételének behatóbb vizsgálatát.

A kuruc tábornoki karban három rangfokozat volt: tábornagy (mezei marsall, campi marschallus, Feldmarschall), altábornagy (mezei marsall locumtenense, campi marschallus locumtenens, Feldmarschalleutnant) és vezérőrnagy (generális főstrázsamester, generalis vigiliarum praefectus, Generalwachtmeister).

Thaly összeállításából tudjuk, hogy az összesen 27 tábornok közül 8 volt gróf (Bercsényi Miklós főgenerális, Forgách Simon, Barkóczy Ferenc, Esterházy Antal, Pekry Lőrinc tábornagyok, Esterházy Dániel, Csáky Mihály és Mikes Mihály altábornagyok), 7 volt báró (Károlyi Sándor tábornagy, Sennyey István altábornagy, Petrőczy István, Andrássy István, Andrássy Pál; Andrássy György és Palocsay György vezérőrnagyok), 11 volt köznemes (Bottyán János, Buday István, Gyürky Pál, Orosz Pál, Thoroczkay István, Bagossy Pál, Nagyszegi Gábor, Ebeczky István vezérőrnagyok, valamint – külön tábornoki kinevezés nélkül – Berthóti Ferenc, Berthóti István és Galambos Ferenc vicegenerálisok), végül 1 volt külföldi (a lengyel Janusz Grudzinski 1710 elején).

A tábornokoknak ez a listája a végeredményt tekintve pontos, de hogy úgy mondjam statikus. Semmit nem árul el arról, milyen előzmények után, hogyan is épült ki ez a tábornoki kar.

Forma szerint a rendi Magyarországon a nemes vérével adózik, tehát elvben minden nemes katona. A valóság, tudjuk, más volt. Érdemes ezért megvizsgálnunk Rákóczi tábornokainak katonai múltját.

A Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc közötti kontinuitást a tábornoki karban egyedül Petrőczy István személye képviselte. Ő unokatestvére és tábornoka volt Thökölynek, 1686-tól 1704-ig emigrációban élt Szerbiában, majd Havasalföldén; 1704 nyarán tért haza, Rákóczinak is tábornoka lett, tagja volt az Udvari Tanácsnak, majd a Szenátusnak is, de sem mint katona, sem mint politikus nem jutott jelentősebb szerephez. A szabadságharc végén Lengyelországba menekült, de még 1711-ben amnesztiával hazatért s a rákövetkező évben meghalt.

Számuk szerint is, katonai szakértelmüket tekintve is sokkal jelentősebb volt a Habsburg hadseregből átállt s a szabadságharcban tábornoki rangra emelkedett

1 Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve. 1706–1709. Függelék: Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve. 1708. (Közli: *Thaly Kálmán*) Budapest, 1901. III–IV.

2 A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. (Szerkesztette: *Glatz Ferenc*) Budapest, 1993. 163–174. o. A felhasznált adatok innen valók.

hivatásos katonák csoportja. Pályafutásuk közös vonása, hogy átállásuk azonnali előléptetéssel járt s a szabadságharc hadseregében magasabbra jutottak, mint amire a császári seregben számíthattak.

Sorukat időrendben *Ebeczky István* (1670 k.–1719 k.) nyitja és zárja. Apja végvári tiszt volt Léván, valószínűleg ő is ott kezdte katonai pályáját. Bottyán huszárezredének alezredese volt, amikor 1703 őszén átállt Rákóczihoz. A kuruc seregben ezredesként kezdte, 1704-ben az új rangfokozat bevezetésekor brigadéros lett, de csak a szabadságharc legvégén, Ungvár parancsnokaként érte el a vezérőrnagyi rangot. Ő volt az utolsó kuruc törzstiszt, akiből tábornok lett.

Ebeczky után *Palocsay György* (1670 k.–1730) következett. Százados volt Gombos Imre huszárezredében, 1704 februárjában szökött át Rákóczihoz. Itt ezredes, majd brigadéros lett, a vezérőrnagyi rangot 1710 nyarán mint az utolsó dunántúli kuruc hadjárat főparancsnoka érte el.

Forgách Simon (1669–1730) vezérőrnagy 1704 március végén szökött ki Bécsből. Rákóczi azonnal tábornaggyá nevezte ki.

Esterházy Antal (1676–1722) ezredest Forgách beszélte rá 1704 május elején a Rákóczihoz való csatlakozásra. Ekkor tábornok, két évvel később tábornagy lett.

Bottyán János (1640 k.–1709) pályafutása közismert. Huszárezredes volt, amikor 1703 decemberében elkötelezte magát Rákóczinak, aki azonnal vezérőrnaggyá nevezte ki, de Bottyán csak tíz hónappal később tudott csatlakozni hozzá. Rákóczi legsikeresebb tábornoka lett, de minthogy köznemes volt, altábornagyi kinevezése szóba sem jött.

Nagyszegi Gábor (+1711) életéről nagyon keveset tudunk. 1678-ban hajdúböszörményi kapitány volt, 1704 október végén az erdélyi császári seregből állt át. Ott – alezredesi rangban – Gyalu kapitánya volt, a kurucoknál ezredes, majd brigadéros lett. Vezérőrnagyi kinevezését mint Érsekújvár utolsó kuruc parancsnoka kapta 1710 márciusában.

Andrássy Pál (+1713) annak idején harcolt Thököly, majd a török ellen, 1699-től ezredtulajdonos hajdúezredes, 1703-ban Észak-Itáliában harcolt, 1705 december végén állt át Rákóczihoz, aki vezérőrnaggyá nevezte ki.

Végül *Bagossy Pál* (+1709) gyalogos ezredes 1707 áprilisában esküdött fel a konföderációra. Rákóczi ekkor brigadérossá, 1708 őszén a trencséni vereség után vezérőrnaggyá nevezte ki.

Ez a nyolc kuruc tábornok volt aktív hivatásos katona.

A szabadságharc tábornoki karában a következő csoportot azok alkották, akiknek volt – nem egy esetben hosszú és tekintélyes – katonai múltjuk, de amikor Rákóczi mellé álltak, már nem voltak aktív katonák. Őket is csatlakozásuk időrendjében sorolom fel.

A sort *Bercsényi Miklós* (1665–1725) nyitja meg. Életútja közismert, ide ebből annyi tartozik, hogy az 1680-as években teljesített tényleges katonai szolgálatot, 1686-ban ezredessé nevezték ki, 1688–1693 bányavidéki helyettes főkapitány volt. A szabadságharcban kezdettől fogva, 1705 után címe szerint is főgenerális, tábornagy volt.

1703 július végén Debrecen mellett, a sámsoni táborban csatlakozott Rákóczihoz *Buday István* (1654 k.–1710) és *Orosz Pál* (+1710). Buday István 1688-ban cserélte fel a szentjóbi vicekapitányságot a Bihar vármegyei alispánsággal, tehát katonának

indult, de megyei hatalmasság lett. Rákóczi udvari kapitánnyá, néhány hónappal később ezredessé, 1704 februárjában generálissá, azaz vezérőrnaggyá nevezte ki. 1706-ban Duna-Tisza közi vicegenerális lett, de köznemes lévén altábornagyi kinevezést nem kapott. Orosz Pál annak idején Thököly híve, valószínűleg tokaji kapitánya volt, majd ezredesi rangban harcolt a török ellen, többek között a zentai csatában. 1703 őszén a Tiszán innét lévő lovas és gyalog hadak fő directora, majd az erdélyi hadműveletek irányítója lett, tábornoki kinevezését 1704 februárjában kapta meg. Altábornagy belőle sem lehetett, bár többször is vezénylő tábornok volt.

Sennyey István (+1724) a török háborúban ezredességig vitte, 1703 augusztusában csatlakozott Rákóczihoz, aki előbb ezredessé, majd néhány hét múlva generálissá és tiszántúli főparancsnokká nevezte ki. Ebben a tisztében szerencsétlen volt, köszvény is gyötörte, 1705-ben a szenátus és a konföderáció kancellárja lett, 1711-ben mint Munkács főparancsnoka vállalt ismét aktív szolgálatot.

1703 október 10-én egyszerre esküdött fel Rákóczira *Károlyi Sándor* (1669–1743) és *Andrássy György* (+1725). Károlyi nem volt katona, a katonai pályát Dolhánál mégis rögtön hadvezérként kezdte. De a legtekintélyesebb főnemes volt a Tiszántúlon, ezért Rákóczi azonnal generálissá nevezte ki, 1704 tavaszán lett altábornagy, 1705 elején tábornagy. Többször volt erdélyi főparancsnok, 1706–1711 tiszántúli főkapitány, a szabadságharc végén az egész kuruc sereg főparancsnoka. Ez tette lehetővé számára, hogy megkösse a szatmári békét. – Andrássy György 1688-ban századparancsnok volt Miksa Emánuel magyar huszárezredében. További katonáskodásáról nincsenek adataim, de ennél nagyobb katonai múltja lehetett, mert Rákóczi előbb ezredessé, 1705 elején pedig hajdúgenerálissá, azaz vezérőrnaggyá nevezte ki. 1710 novemberében pártolt el Rákóczitól.

1703 novemberében fogták el erdélyi házánál és vitték Rákóczihoz a portyázó kurucok *Andrássy István*t. Katonai múltjáról még annyit sem tudok , mint György öccsééről, de kellett lennie, mert Rákóczi 1704 elején ezredessé, 1706 tavaszán vezérőrnaggyá nevezte ki. 1710 februárjában Lőcsét feladva pártolt el Rákóczitól.

1703 késő őszén csatlakoztak Rákóczihoz a Berthóti testvérek, akik közül ketten is vicegenerálisok lettek. *Berthóti Ferenc* (+1710) szabadságharc előtti életéről semmit nem tudok, de kezdettől fogva bizalmi pozíciókat töltött be, a lengyel határszél főparancsnoka és lovas ezredes volt, 1706-tól haláláig kassai vicegenerális: Bátyja, *Berthóti István* (+1709) viszont régi katona, 1685-től szolnoki kapitány, majd főkapitány és ezredes. Rákóczi táborában előbb ezredes, majd az új rangfokozat bevezetésekor brigadéros, 1707-től érsekújvári commendáns és districtuális vicegenerális. Altábornagyi kinevezéséről azonban egyik Berthótinak sem tudok.

Az erdélyi *Thoroczkay István* (+1712) aranyosszéki főkapitány ezredesi rangban volt, amikor 1703 novemberében kuruc fogságba esett. Csatlakozott Rákóczihoz, aki vezérőrnaggyá nevezte ki. 1704-ben ő volt az erdélyi kuruc főparancsnok, később politikai funkciói voltak Erdélyben. Erdély elvesztése után Moldvába emigrált, a szatmári béke után tért haza.

Esterházy Dániel (1665 k.–1714) a török háborúban ezredes lett, meg is rokkant, de béna lába ellenére csatlakozott 1704 januárjában a Dunántúlt elözönlő

kurucokhoz s tábornoki rangban Károlyi helyettese lett. Rákóczi 1705 nyarán altábornaggyá nevezte ki, 1708-ban dunántúli vicegenerális, a szabadságharc végén kassai főkapitány volt, az ezzel járó tábornagyi kinevezése azonban elmaradt.

Pekry Lőrinc (+1709) 1689-ben Erdélyből kivándorolva császári szolgálatba állt, kapornaki főkapitány lett, bárói majd grófi címet kapott, azután visszatért Erdélybe. Mint udvarhelyszéki főkapitány esett 1703 végén kuruc fogságba. Rákóczihoz csatlakozva 1704 áprilisában vezérőrnagy, 1705 nyarán altábornagy, 1707-ben tábornagy lett. Ismételten volt erdélyi kuruc főparancsnok.

Hasonlóan alakult *Mikes Mihály* (1667–1721) pályája is. Mint háromszéki főkapitány esett kuruc fogságba 1704 tavaszán. Rákóczihoz csatlakozva ezredes, majd generális lett, 1707–1711 Moldvában volt emigrációban, a szatmári békével tért haza.

A tábornokoknak ezt a katonai múlttal rendelkező, de már a magánéletbe visszavonult s most újra aktivizálódó csoportját időrendben három különös pályafutású személyiség zárja le. *Gyürky Pál* (+1710) egy évtizedig volt Nógrád vármegye jegyzője, szolgálta Thökölyt is, a török háborúban ezredes lett, 1701-ben Rákóczi udvari kapitánya volt, de nem vett részt az összeesküvésben. 1703 nyarán a kurucok elől Szendrő várába huzódott s csak 1704 augusztus végén csatlakozott Rákóczihoz. Néhány hónap múlva Forgách Simon helyettese Erdélyben, 1705 tavaszán lett vezérőrnagy. *Galambos Ferenc* (1654 k.–1713 k.) Thököly ungvári kapitánya volt, az amnesztiát azzal érdemelte ki, hogy kiszabadította Koháry Istvánt a fogságból. 1703 nyarán a kurucok elől Eperjesre ment, s csak 1704 szeptember elején csatlakozott Rákóczihoz. Szatmári főkapitány, 1706-tól tiszántúli vicegenerális lett, vezérőrnagyi kinevezés nélkül. Harctéri szolgálatot nem teljesített. *Barkóczy Ferenc* (1640 k.–1709) 1660 óta katonáskodott, 1678 után császári ezredes, 1682–1697 kassai vicegenerális. 1703 nyarán a kurucok elől Kassára menekült, 1704 szeptember végén csatlakozott Rákóczihoz. Ekkor még csak ezredes, 1705-ben már lovassági tábornok, 1706-tól Duna-Tisza közi főkapitány, 1707-ben tábornagy. Egyikük sem volt „kuruc" személyiség, Rákóczi talán ezért tette mindhármukat szenátorrá.

Végül egy olyan tagja volt a tábornoki karnak, akinek úgy látszik nem volt semmi katonai múltja: *Csáky Mihály* (1676–1757). 1703 legvégén csatlakozott Rákóczihoz, 1704-ben brigadéros, a következő években már generális, 1709 elején altábornagy.

Ha most a tábornoki kinevezések logikáját keressük, bizonyos motívumok jól felismerhetők. A főnemességhez tartozás és a tábornoki rang affinitását már Thaly felismerte, de azért egy grófból vagy báróból nem lett automatikusan tábornok. És szembetűnő egy előléptetési hullám a szabadságharc végén. A trencséni vereséget követően lett altábornagy Csáky Mihály és vezérőrnagy Bagossy Pál; tervbe volt véve Bezerédy Imre tábornoki kinevezése is, de árulása miatt erre már nem került sor. 1710-ben a reménytelen feladatok hoztak tábornoki kinevezést Nagyszegi Gábornak és Palocsay Györgynek. Ebeczky István pedig nyilvánvalóan azért lett 1711 tavaszán vezérőrnagy, hogy ne adja fel Ungvárt; ennek ellenére feladta. Valami hasonló számítás volt a lengyel Grudzinski kinevezése mögött, de ez sem vált be: mégsem maradt Magyarországon.

A 27 tábornok közül 17-en élték meg a szabadságharc végét. Tízen a szabadságharc utolsó szakaszában haltak meg, valamennyi természetes halállal. Csatában egyetlen kuruc tábornok sem esett el. (A mintegy 40 brigadéros közül is csak egy, Babocsay Ferenc, Romhánynál.) A szatmári béke idején még életben levő tábornokok közül a három Andrássy már elpártolt, Grudzinski eltávozott, a fennmaradó 13-ból 9 (Ebeczky, Esterházy Dániel, Galambos, Károlyi, Mikes, Palocsay, Petrőczy, Sennyei és Thoroczkay) vagy azonnal, vagy néhány hét múlva elfogadta a békét. Végleg emigrációba ment Bercsényi, Csáky, Esterházy Antal és Forgách. Továbbra is aktív katona maradt – ha hihetünk Nagy Ivánnak –, most újra császári ezredesként Andrássy Pál, és katonai rangot is viselt Károlyi Sándor, 1712-től császári altábornagy, 1741-től tábornagy, 1724-től a magyarországi tartományi biztosság igazgatója.

Összefoglalóan talán ki lehet mondani, hogy a tábornoki kar egészének kialakításában érvényre jutottak a katonai szempontok. A 27 tábornok közül 26-nak volt katonai múltja, vagy legalább tapasztalata, s az egy nem katona Csáky Mihály sem volt rosszabb a többinél. És nem tudok hirtelenjében egy olyan brigadérost sem megnevezni, aki, ha tábornoki kinevezést kap, eredményesebb hadvezér lehetett volna. A származás szempontja elsősorban nem a tábornoki karba való bekerülésnél, hanem a tábornoki rangfokozatokon *belül* érvényesült, ott azonban nagyon erőteljesen. A történész feladata a ténymegállapítás, nem az ítélkezés. Bármilyen volt is a kuruc tábornoki kar katonai tehetsége és hatékonysága, az adott társadalmi viszonyok és katonai feltételek között ennél alkalmasabb tábornoki kart aligha lehetett kialakítani.

KOVÁCS ÁGNES

KÁROLYI SÁNDOR FŐISPÁNI TEVÉKENYSÉGE A XVII. SZÁZAD VÉGÉN

Mint tudjuk, a megyei prothocollumok nem tartoznak a részletező levéltári forrástípusok közé. Arról azonban feltétlenül tájékoztatnak, mi foglalkoztatta az egyes időszakokban a vármegyék nemesi közösségét, kik és milyen hatékonysággal vettek részt az irányításban. Az alábbiakban Károlyi Sándor főispáni tevékenységét olyan adatokkal és következtetésekkel szeretném kiegészíteni – saját korábbi megállapításaimhoz képest is –, amelyeket a XVII. század végi Szatmár megyei közgyűlési jegyzőkönyvek sugallnak.[1] S noha ezek a tanulságok csak adalékok mind a közigazgatás történetéhez, mind Károlyi közéleti szerepléséhez, mégsem lényegtelenek.

Amikor Károlyi Sándor felesége, Barkóczy Krisztina temetése után visszatért Pozsonyba hivatali teendőihez, egy memorialéban egyebek között arra hívta fel fia figyelmét, hogy – bár még nem adta át neki maradéktalanul a főispánságot – rendszeresen tartson kapcsolatot az alispánnal és a jegyzővel, s hogy a „Nemes Vármegye Törvényszékire, gyülésére" menjen be.[2] Ha nem ismernénk Szatmár megye XVII. századi közgyűlési jegyzőkönyveit, azt hihetnénk, hogy ez az intelem, sőt utasítás a sokat megélt politikus-apa több évtizedes tapasztalataiból levont következtetése. A megyei prothocollumok azonban arról győznek meg, hogy a főispáni szerepről Károlyi már pályája kezdetén is így vélekedett. Mi több: ennek megfelelően cselekedett. Hacsak ideje engedte, jelen volt a köz- és törvényszéki gyűléseken, s távolléteinek zöménél kimutatható, hogy éppen a megye ügyeiben járt el.

Intézni való ügyek pedig szép számmal voltak. Szatmár megye lakossága még a XVII. század végén sem örülhetett felszabadultan a hódoltság felszámolásának, mert a Délvidéket és a Balkánt változatlanul birtokukban tartó törökök nem törődtek bele pozícióvesztésükbe. A kudarccal végződő Thököly-féle visszatérési kísérlet után is újabb török támadás híre riogatta a lakosságot, s néha rajtaütésekre is sor került. A keleti részek veszélyeztetettségére hivatkozva, de a rebellisnek tartott régió sakkbantartása miatt is, a Haditanács a legtöbb katonát az északkeleti vármegyékben szállásolta el. Ennek következtében az érintett főispánok súlyos dilemmával szembesültek. Egyrészt tisztüknél fogva kötelesek voltak a központi kormányszervek utasításának végrehajtásáról gondoskodni, s ahhoz a szükséges feltételeket megteremteni, másrészt a megye érdekeit képviselni, hiszen a beszállásolás, amely önmagában is nagy megpróbáltatást jelentett a lakosság számára, szinte mindig együtt járt a katonaság visszaéléseivel. S mivel ezek fölött a parancsnokok általában szemet hunytak, sőt sokszor maguk sem voltak vétlenek, nem volt mindegy, hogy egy főispán milyen eréllyel és hatékonysággal tudott fellépni velük szemben.

1 A jegyzőkönyvekre *Balogh István* hívta fel a figyelmemet és saját másolatában rendelkezésemre is bocsátotta azokat. Szívességét ezúton is köszönöm.

2 *Éble Gábor*: Károlyi Ferenc gróf és kora. Bp., 1893. 165. o.

Károlyi Sándorral szerencséje volt Szatmár megyének. Nem csak a repartitiót és a dislocatiót intézte, hanem a császári parancsnokokkal való elszámolást és a panaszok közvetítését is. Bizonyítandó, hogy a reklamáció nem megalapozatlan, a vármegye gyűlése általában biztosokat küldött ki a járásokba, hogy kiadott kérdőpontok szerint végezzék el a visszaélésekkel kapcsolatos vizsgálatot.[3] S hogy a kihágások „a jövőben megszűnjenek és eltávoztassanak", a biztosokat rendelet kötelezte arra, hogy a vizsgálat eredményéről írásban nyújtsanak be jelentést a főispánnak.[4] A kellően indokolt panaszokat a császári parancsnokok sem hagyhatták figyelmen kívül. 1692-ben pl. egy fent említett módon összeállított sérelemlista átvétele után Heissler tábornok is kénytelen volt megígérni, hogy a „Schlick ezred-féle kihágások ügyében" követeket küld majd a megyébe.[5]

Károlyi – fiatal kora ellenére – tisztában volt azzal, hogy célszerű a kéréseket ajándékokkal nyomatékosítani. Heissler generális is akkor vált igazán megértővé, amikor Szatmár, Kraszna és Közép-Szolnok megye 1000 tallért ígért neki. Az Önéletírásból is ismert történet a prothocollumokból még pontosabban rekonstruálható. Eszerint a congregáció 1692. június 19-én bízta meg főispánját, hogy vezessen delegációt Heisslerhez. Károlyi 1694. július 6-án, a megyei nemesség bagosi gyűlésén hirdette ki Heissler levelét, melynek értelmében 13 szatmári falu mentesült „mindenféle portiokivetés, szekérállítás alól 3 évi tartamra".[6] Arra vonatkozóan, hogy miért telt el két év az első megkeresés és a mentesség elnyerése között, nem adnak felvilágosítást a jegyzőkönyvek. Feltehető azonban, hogy a közbeeső időszakban Károlyi többször is tárgyalt a tábornokkal, s hosszas egyezkedés után alkudtak meg. Egy egy évvel későbbi jegyzőkönyvben arról olvashatunk, hogy Szatmár megye vezetése meghagyta Kraszna és Közép-Szolnok vármegyének, hogy Heissler tábornok „kegyességét megjutalmazandó", az ígért 1000 tallér felosztása végett küldjön követeket Nagykárolyba a főispánhoz.[7] Károlyi ezek után kereste fel Heisslert Erdélyben, nem csak az ígéret beváltása, hanem – „a vármegye végső pusztulásának bejelentésével" – újabb mentesítés elnyerése céljából. Az útjáról tett jelentésből kiderül, hogy az 1000 tallérból a Szatmárra eső 500-at Apor István kincstárnoktól szerezte meg saját kötelezvénye mellett, s ezzel három esztendőre megmentette a vármegyét a beszállásolástól.[8]

Természetesen nem Heissler volt az egyetlen császári parancsnok, akit a megye Károlyi tudtával vagy éppen biztatására „megajándékozott". Ez a gyakorlat olyan általános volt, hogy a megajándékozottak nem is csináltak belőle titkot, sőt levélben is követelték a nekik felajánlott ajándékot.[9] Ám a megye sem engedett könnyen a zsarolásnak. Ha nem volt rá anyagi lehetősége, nem sietett ígéretét teljesíteni. A konfliktus azonban mindig megoldódott valahogy. Nyilvánvalóan azért, mert mindkét fél tudta, hogy a köztük lévő ügylet voltaképpen

3 Nyíregyházi Állami Levéltár, IV. 4. 501/a. 9. k. Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. (A továbbiakban csak a dátumot és a helységet tüntetem fel.) 1692. április 29. Jánk.

4 1695. október 4. Gyarmat.

5 1692. május 19. Csenger

6 1692. június 19. Kiskeresztes; 1694. július 6.?

7 1695. július 26. Tótfalu

8 1695. október 31. Gyarmat

9 1692. május 19. Csenger

megvesztegetés, s hogy a konszenzus megteremtése közös érdekük. Amikor pl. Pálffy János reklamált, hogy a neki ígért 1000 aranyat nem kapta meg, a közgyűlés úgy válaszolt, hogy „méltóztassék türelemmel lenni", mivel egyrészt 400 forintot már átadtak neki, másrészt a fennmaradt összeg kifizetését jelenleg a vármegye „elégtelen állapota meg nem engedi".[10] Ami természetesen nem azt jelentette, hogy a megye végérvényesen elzárkózott volna Pálffy kérésének teljesítésétől.

A vármegye számára szükséges összeget nem egyszer Károlyi kölcsönözte. A törlesztés általában elhúzódott és különböző formában történt. Hol természetben rótta le tartozását a vármegye, hol felmentette a főispán egyes falvait a megyei adó fizetése alól,[11] de a legritkább esetben adta vissza a kölcsönt készpénzben.

Mivel a beszállásolásoknál (is) a portaszámot vették alapul, minden megye, megyén belül pedig minden település annak csökkentésére törekedett. Ebben a helyzetben egy főispán akkor látta el jól feladatát, ha egyrészt kiharcolta a portaszám, s ennek megfelelően az adóösszeg leszállítását, másrészt, ha a tényleges teherbíróképesség alapján rótta ki a terheket. Károlyi így járt el. Többször is ért el engedményeket, s ha alkalomadtán eredménytelenül tért vissza Bécsből, vagy Pozsonyból, a vármegye vezetői akkor sem hibáztatták. Tudták, hogy nem ügybuzgalmával volt probléma. A feltétlen bizalomról több jegyzőkönyv is tanúskodik, utaljunk most csak egyre! Amikor 1698-ban „az egész vármegye közönsége nevében" megkérték Károlyit, hogy vállalja el az újabb bécsi követséget egy, „a vármegye kebeléből tetszése szerint választott személlyel", felhatalmazták, „hogy a vármegyét az időszerinti beszámolástól mentesítse és amennyire lehet, jelentős könnyebbséget érjen el... 2000 tallérig a tartozó és érdemes helyeken ajándékokat adhat, ezt, a vármegye megígéri, hogy megfizeti."[12] Mivel az út sikeres volt, két héttel később a közgyűlés köszönetet mondott főispánjának „azért a gondoskodásért, amelyet a megye könnyítése körül az illetékes helyeken tett."[13] A hála természetesen más módon is megnyilvánult. 1698-ban pl. a vármegye 300 köböl búzát s ugyanannyi árpát ajánlott fel a főispán megajándékozására. Nem tekinthető ajándéknak az a honorárium, amelyet Károlyi pozsonyi és bécsi útjai alkalmával kapott költségei fedezésére.[14] Nem csak azért, mert ez bevett szokás volt,[15] hanem mert a tényleges kiadások mindig nagyobbak voltak a kalkuláltnál.

A megyére kirótt quantumot Károlyi maga osztotta szét.[16] Mivel jól ismerte az egyes települések helyzetét, indokolt esetben teljes, vagy részleges mentesítést adott,[17] ami persze azzal járt, hogy más helységeknek többet kellett vállalniuk. A lakosság azonban oly nagy szegénységben élt, hogy az átcsoportosítások ellenére is állandó volt a hátralék. Hogy ennek executióval történő behajtását elkerüljék,

10 1699. augusztus 29. Csenger

11 1693. augusztus 13. Szamosújlak; 1696. március 9. Gyarmat

12 1698. július 21. Szamosbecs; 1696. szeptember 27. Bagos; 1698. június 10. Csenger; 1700. június 12. Gyarmat

13 1698. augusztus 5. Csegöld

14 1698. február 26. Csenger

15 Amikor a 13 felvidéki vármegye Bercsényit választotta teljhatalmú követévé, költségei fedezésére 2000 tallért szavaztak meg számára. *Thaly Kálmán:* A székesi gróf Bercsényi család. 2. k., 113 o.

16 1694. február 13. Gyarmat; 1695. január 29. Gyarmat. 1695. szeptember 5. Gyarmat, 1695. november 23. Károly; 1695. december 5. Csenger; 1698. december 18. Csenger

17 1695. november 5. Gyarmat; 1698. szeptember 3. Csenger

ami a nép további megnyomorításával járt, a főispán – saját példájára is hivatkozva – szorgalmazta, hogy a fizetésképtelen jobbágyok adósságának kiegyenlítésére „a földesuraik szorittassanak... katonai végrehajtás alatt."[18] Tárgyilagosan meg kell jegyeznünk, hogy amikor Károlyi megelőlegezte jobbágyai adóhátralékát, a szegénység iránti szánalom mellett, annál nyilván nagyobb nyomatékkal esett latba uradalmai autonómiájának és földesúri jogainak megvédése a vármegyével és kiváltképpen a beszállásolt katonasággal szemben.[19]

Az előbb említett határozat persze nem oldotta meg a hátralékkal kapcsolatos problémát. Még kevésbé mondható ez el arról a rendeletről, amelyben a közgyűlés, Károlyival az élen, megtiltotta a vármegyei tiszteknek a pénzbeli bírság kivetését, nehogy ezáltal a szegény népet még jobban megerőltessék. Ehelyett az engedetlen parasztok botozással és tömlöcözéssel való büntetését javasolták.[20] A nép kímélésének ez a sajátos, ráadásul nem is eredményes formája egyáltalán nem volt idegen a korszak mentalitásától. Felvilágosodás ide vagy oda, még az 1767-es Urbariumban is jelen van, mint a paraszti adózóképesség megőrzésének egyik eszköze.

Az állami terhek teljesítésének kényszere (is) azt kívánta, hogy a vármegye érvényt szerezzen a röghözkötésnek. Szigorú határozatokat hozott azok ellen a nemesek ellen, akikről kiderül, hogy megengedik jobbágyaik más falvakba költözését. Ezeket a földesurakat azzal fenyegették meg, hogy a jobbágyok távozása miatt keletkezett adóhátralékot az ő javaikból fogják behajtani.[21] Egy másik jegyzőkönyv viszont olyan határozatot örökített meg, mely szerint a szökött jobbágyokra és armalistákra háruló adót arra a helységre terhelik rá, amelyik befogadta őket.[22]

Mivel Károlyi aktívan kivette részét a közéletből, számára nem volt közömbös, kikkel kell együttműködnie. Hogy alkalmas személyek kerüljenek pozícióba, a főispán jelen volt a tisztújító közgyűléseken s érvényesítette befolyását a választásoknál. A tisztségviselőktől megkövetelte a lelkiismeretes munkát, mulasztás esetén következetesen szankcionálta őket. Határozat született például arról, hogy azok a szolgabírák, akik az engedetlen nemeseket nem büntették meg, maguk fizessenek büntetést.[23] Egy másik rendelet szerint, ha a szolgabírák nem szedik be időben a portiót, saját vagyonukkal fognak felelni érte, illetve ha hanyagságukkal kárt okoznak a megyének, 50 forint büntetéspénzzel sújtandók.[24]

Károlyi azonban nem csak számonkért, hanem meg is védelmezte a vármegyei tiszteket. Hivatalviselésének hatodik évében egy tisztújító közgyűlés megnyitásakor annak a véleményének adott hangot, hogy az alispánok és a szolgabírák azért nem tudják megfelelően ellátni munkájukat, mert a „vármegyében sokan vannak olyanok, akik őket nem ismerik el, sőt még ellenük szegülni sem félnek." Ezeknek azt javasolja, hogy lássák be és bánják meg engedetlenségüket, vagy ha erre nem

18 1697. április 30. Csenger
19 1697. március 13. Bagos
20 1694. július 6. Bagos
21 1693. szeptember 23. Gyarmat
22 1694. november 17. Jánk
23 1690. december 30. ?
24 1693. április 15. Jánk

képesek, távozzanak, „maradjanak a vármegyén kívül és kedvükre válasszanak maguknak tiszteket." Károlyi azt is felvetette, hogy mivel a szolgabírákat a kincstári jószágokban visszautasították, kénytelen lesz ezt a sérelmet orvosolni „teljes felhatalmazással, amelyet Őfelségétől kapott."[25]

Az adóbehajtással, a katonaság elszállásolásával és szállításával kapcsolatos teendők nem csak a legnagyobb gondot jelentették a vármegyei adminisztráció számára, hanem szinte teljes energiáját is lekötötték. Ennek ellenére Károlyi hatékonyan képviselte a megye nemességének és jobbágyságának érdekeit is. Amikor pl. Muraniczi Horváth János, Károlyban elszállásolt ezredes adóhátralék címén fő- és köznemesi jószágokat foglalt le, Károlyi mint törvénytelen eljárásnak ellene mondott és a vármegye vezetésével egyetértésben bizottságot küldött ki az elkobzott birtokok visszavételére.[26] De óvással élt akkor is, ha a parasztságot érte sérelem, sőt arra is volt példa, hogy pert indított a jobbágyokat .megkárosító nemesek ellen.[27]

Summa summarum: a vizsgált prothocollumok azokat a túlélési technikákat dokumentálják, amelyeket a vármegye, élén Károlyival a körülmények szorításában alakított ki. Ezek alapján megállapítható, hogy a szatmári nemesség nem volt mindenbe beletörődő, engedelmes eszköze Bécsnek, hanem minden lehetőséget megragadott az adóterhek csökkentésére. Természetesen a lojalitás határán belül és addig, amíg rendi privilégiumai, köztük a legfontosabb, az adómentesség nem kerültek veszélybe.

A jegyzőkönyvek azt is tanúsítják, hogy Szatmár vármegyében a XVII. század utolsó esztendeiben semmilyen fontos kérdésben nem született döntés Károlyi nélkül. Az ifjú főispán rövid idő alatt felnőtt feladataihoz, s megyéje érdekeit már hivatala első évtizedében is eredményesen képviselte. Érdemleges segítséget nyújtott a vármegye tisztségviselőinek, akik részben ezért, részben mert megkövetelte tőlük Károlyi, maximálisan együttműködtek vele. Kapcsolatuk lényegét mi sem tudnánk találóbban jellemezni annál a mondatnál, amelyik az egyik közgyűlési határozatban olvasható: „a méltóságos főispán úr távollétében a nemes vármegye semmit sem tud határozni..."[28] A kijelentés ezúttal szó szerint értendő. A vármegye tisztjei nem azért, vagy nem csak azért fogalmaztak a fenti módon, mert így illett, vagy mert taktikáztak, hanem azért, mert valóban ez volt a helyzet, főleg a 90-es évek végén. A közgyűlés olyan ügyekben is elhalasztotta a döntést, amelyekben önállóan is állást foglalhatott volna.[29] A jelenséget persze nem nehéz megfejteni. Ha Károlyi szigora időnként kellemetlen perceket okozott is a tisztségviselőknek, hamar felismerték, hogy a főispán jelentősen megkönnyíti a dolgukat, s leveszi vállukról a felelősség egy részét.

Hogy a XVII. század végén a Károlyiéhoz hasonló főispáni tevékenység tipikus volt-e, vagy egyedi, csak a kortárs főispánok működésének ismeretében dönthető el biztonsággal. Ha abból indulunk ki, hogy az abszentizmus ekkor még nem volt általános jelenség, különösen nem az ország keleti részében, azt feltételezhetnénk,

25 1695. augusztus 22. Csenger

26 1692. november 4. Bagos

27 1698. január 30. Jánk; 1699. április 8. Bagos

28 1695. szeptember 5. Gyarmat

29 1699. január 28. Csenger; 1699. február 6. Szatmár stb.

hogy a főispánok Károlyihoz hasonló aktivitással igazgatták megyéjüket. Ám néhány körülmény óvatosságra int bennünket! Éppen a Szatmárral szomszédos Szabolcs megyei főispánokról (Forgách Zsigmond, Bernhardonovics Márton, Zichy István) tudjuk, hogy már a XVII. században is megbízottaikkal képviseltették magukat a congregátiókon, s helyetteseik által gyakorolták jogaikat, függetlenül attól, hogy a megyében tartózkodtak-e vagy sem.

A hivatalból kétkedő történészben persze felvetődik a kérdés: nem azzal magyarázható-e Károlyi megyei ügyekben való aktivitása, hogy ambíciói kiélésének a Rákóczi-szabadságharc kibontakozásáig nem volt más tere? A gyanú azonban ez esetben megalapozatlan. Mert bármi volt is a motiváció: karriervágy, vagy hogy Szatmár megyében volt birtokos, tény, hogy Károlyi a főispáni tisztséget nem protokoll jellegű, hanem valóságos hatalommal és felelősséggel járó pozíciónak tekintette. A XVII. és a XVIII. században egyaránt. S ha a közgyűléseken, számos elfoglaltsága miatt, 1703 után ritkábban jelent meg, érdeklődése ekkor sem lanyhult a vármegye ügyei iránt. Nem csak a rendszeres tájékoztatásra tartott igényt, hanem – ahogy a megyei tisztviselőknek küldött instructiók sokasága tanusítja – a véleménynyilvánításra is. A XVIII. században sem csak jelképes, hanem tényleges vezetője volt Szatmár megyének. Mindezek alapján úgy vélem, hogy Károlyi Sándort főispáni tevékenysége miatt is megilleti a halála évfordulóján rá emlékezők elismerése.

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS

A MOHÁCSI CSATA

A mohácsi csatát méltán nevezhetnénk a magyar hadtörténet legalaposabban kutatott eseményének. A korabeli források részletes elemzése mellett ugyanis itt történt az a magyar régészet történetében azóta is egyedülálló vállalkozás, melynek célja egy csatatér ásatással történő kutatása volt. Ennek ellenére ezidáig nem sikerült az események olyan rekonstrukciója, melyet mind a korabeli leírások, mind a régészeti kutatások egyértelműen alátámasztanának.

Az alábbi írásomban elsősorban katonaszemmel vizsgálom a korabeli forrásokat és megpróbálom értelmezni azok homályos foltjait, továbbá beszámolok a feltételezéseim bizonyítása érdekében a helyszínen végzett kutatásaimról.

Néhány gondolat a török forrásokról

A csata eseményeiről mind török, mind magyar oldalról egyaránt fennmaradtak szemtanúk visszaemlékezései. Sajnálatos módon az elbeszélők leírásait alapvetően meghatározza, hogy hol tartózkodtak a csata idején. Ez a körülmény több ellentmondást eredményez a források megállapításai között, ami erősen rányomta a bélyegét az elmúlt évek Mohács-kutatására.

Marosi Endre[1] tett először kísérletet arra, hogy behatárolja az egyes török szemtanúk tartózkodási helyét a csata idején. Megállapítása szerint Dzselálzáde Musztafa, Kemálpasazáde és a szultáni napló szerzője a török sereg bal szárnyáról, míg Lutfi és Ferdi a jobb szárnyról nézték végig az eseményeket.

A török szerzők leírását aszerint választja szét, hogy látták-e Báli és Ráskai összecsapását. Ezen az alapon nem csak a tartózkodási helyükre vonatkozó feltételezésre jut, hanem azt is megállapítja, hogy Dzselálzáde, Kemálpasazáde és Szulejmán naplóírója a csata kezdetétől jelen volt, míg Lutfi és Ferdi az anatóliaiakkal érkezett.

Valóban, a csatával foglalkozó irodalom egyik kulcskérdése, hogy az egymásnak helyenként ellentmondó török források közül melyiket fogadjuk el hitelesnek. Gyalókai Jenő[2] és Marosi Endre[3] elsősorban Dzselálzáde és a szultáni napló, míg Perjés Géza[4] Lutfi és Ferdi leírását veszi alapul.

A kérdés eldönthető, ha figyelembe vesszük, ki, milyen tisztséget töltött be a csata idején, mivel ez meghatározza azt, hogy a csata idején hol tartózkodhatott, és mit tudhatott katonai döntésekről.

Lutfi pasa bin Abdul-mún szultáni komornyikból lett müteferrika (különleges szolgálatokat ellátó személy). 1538-ig részt vett a szultán valamennyi hadjáratában. 1537-től vezír, 1539-től nagyvezír.[5]

Ferdi efendi Nagy Szulejmán idejében élt, verseket is írt, valószínűleg a díván hivatalnoka volt.[6]

Kemálpasazáde az 1526-os hadjáratban nem vett részt személyesen. Munkája a szultáni naplón és „hiteles szavú szemtanúk" elbeszélésein alapul.[7]

Dzselálzáde Musztafa 1526-ban reisz-efendi (kb. a kancellária vezetője). Hivatalánál fogva részt vett a hadjáratban, sőt az események mozgatórugóit is pontosan ismerhette.[8]

1 *Marosi Endre:* A mohácsi csatatér helymeghatározásához. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1976. 4. szám, 632–634. o.

2 *Gyalókai Jenő:* A mohácsi csata. Mohácsi emlékkönyv 1526. Budapest, 1926. 227–238. o.

3 *Marosi Endre:* i. m.

4 *Perjés Géza:* Mohács. Budapest, 1979. 395–421. o.

5 Mohács emlékezete. Budapest. 1976. (a továbbiakban: M. E.) 203. o.

6 M. E. 211. o.

7 M. E. 191. o.

8 M. E. 223. o.

Szulejmán szultán naplója, mint egy hadműveleti napló, röviden rögzíti a hadjárat eseményeit. Valószínűleg a napló vezetése a kancellária feladata volt, mely a nagyvezír irányítása alatt tevékenykedett. A napló írója tehát nem tartozott a szultán környezetébe, hanem az 1526-os hadjárat idején a nagyvezírrel együtt a ruméliai hadtest kötelékeivel mozgott. Erre utal az alábbi idézet:

„Állomás Szegedinnél. Híre jött, hogy a padisah az útján Bács nevű helyhez érkezvén, feldúlta, kirabolta és elpusztította."[9]

A fentiek alapján megállapítható, hogy a szemtanúk közül Dzselálzádénak volt lehetősége a legreálisabb leírást adni a csata eseményeiről, legalábbis a ruméliai hadtest tevékenységéről. Valószínűleg a szultáni napló leírása is tőle származik, mivel azt a vezetése alatt álló kancellárián készítették. Lutfi és Ferdi, mint „civil" hivatalnokok, nem valószínű, hogy a csata vezetése közben a szultán kíséretében tartózkodhattak – és hasonló okból a haditanácsokon sem voltak jelen.[10] Megítélésem szerint a málhával utazhattak, így a csatát csak biztonságos távolságról szemlélték. Dzselálzáde azonban, még ha nem is volt jelen a katonai döntéseknél, a katonai bürokrácia útján tudomást szerzett a fontos döntésekről.

Kemálpasázáde nem tartozik a szemtanúk közé, azonban ennek ellenére a csata résztvevőitől gyűjtött információi hitelesen egészítik ki a szultáni napló állításait. *Mindezek alapján dolgozatomban elsősorban a Dzselálzáde, a szultáni napló és a Kemálpasazáde által leírtakat veszem alapul.*

A magyar sereg helyzete a csata előtt

A csatával kapcsolatos problémák sora a magyar sereg harcrendjének kérdésével kezdődik.

Brodarics István kancellár leírásából[11] megtudjuk, hogy a sereg két lépcsőben állt fel. Az első lépcső jobb- és balszárnyból állt, a második lépcsőben a király és kísérete, valamint ezernél valamivel több vértes lovas, kétoldalt pedig kis létszámú gyalogság helyezkedett el. Az első lépcsőben a gyalogság, könnyűlovasság és nehézlovasság vegyes csoportjai álltak.

Az első lépcsőben mindkét szárnynak saját parancsnoka volt, annak ellenére, hogy a sereg vezetésére Tomori Pált és Szapolyai Györgyöt választották. Így a jobbszárny parancsnoka Batthyány Ferenc horvát bán, a balszárnyé Perényi Péter temesi főispán volt. Pusztán abból, hogy a szárnyak élén parancsnok állt, még nem vonhatnánk le messzemenő következtetéseket, hiszen az egyes seregtestek fölött általában beosztott parancsnokok álltak a legtöbb seregben. Azonban a balszárny későbbi tevékenysége – tudniillik az, hogy míg a király és Tomori a rohamot vezette a ruméliaiak ellen, a balszárny a helyén maradt és a beérkező anatóliai hadtesttel önállóan vette fel a harcot – arra utal, hogy a szárnyak parancsnokai nagy önállósággal rendelkeztek.

A legtöbb kutatónak[12] feltűnt, hogy az első lépcső harcrendjében csak a szárnyakat említi Brodarics, centrumról nem ír. Ezt a feltételezett hiányt kiküszöbölendő a szárnyak közé egy főleg gyalogságból álló centrumot helyeznek. Azt, hogy Brodarics nem említi, a főpap-kancellár katonai műveltségének hiányával magyarázzák. *Csakhogy a török források sem írnak róla.*

A szultáni napló három támadó csoportot különböztet meg. Az egyik csapat a ruméliai hadtestre támadt, a másik Báli bég akindzsijaira, a harmadik pedig a szultán kíséretére és az anatóliai hadtestre.

Kemálpasazáde, szintén hasonlóképpen osztja fel a magyar sereget.

Dzselálzáde Musztafa leírásában a jobbszárnyról egy hadosztály Tomori vezetésével Báli béget támadta meg, a Duna partján álló balszárny a helyén maradt, a centrum, „kik a csatasorban úgy voltak elrendezve, hogy minden lovas mellett jobbról és balról két puskás gyalogos állott – az iszlámnak győzelmes seregére rohant."[13]

9 M. E. 178. o.

10 A török vezetés nagy gondot fordított arra, hogy döntései titokban maradjanak. Így a haditanácsban csak katonai vezetők lehettek jelen. Erről Kis Péter is írt: „A nagyvezír, a pasák és kapitányok nagyon keveset és halk, titkot tartó hangon tanácskoznak egymással, és ha valamiről tanácskoznak, igen gyorsan döntenek, hadvezéreiknek nagyon szűkszavúan adnak parancsot, és a parancsnok tüstént engedelmeskednek." (*Kis Péter:* Magyarázat. Budapest, 1993. 78. o.)

11 *Brodarics István:* Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel történt mohácsi összecsapásáról. M. E. 25. o.

12 Marosi Endre, cikkében röviden összefoglalja a gyalogos centrummal kapcsolatos véleményeket. (*Marosi Endre:* i. m. 632–633. o.) Veress D. Csaba szintén erős gyalogos centrummal ábrázolja a magyar harcrendet. (*Veress D. Csaba:* Várak Baranyában. Budapest, 1992. 47–48. o.)

13 *Dzselálzáde Musztafa:* Az országok osztályai és az utak felsorolása. M. E. 231. o.

A magyar seregből először Báli bég lovasainak mozgását észlelték úgy, hogy a harcrendtől jobbra megpillantották a lándzsák hegyét. Tomori a király testőrségét alkotó lovascsapatot küldte ellenük Ráskai Gáspár vezetésével. Mivel ők értelemszerűen jobbról hagyták el a sereget, a törökök szemszögéből nézve Báli béget a magyar jobbszárny támadta meg, azonban ez csak Ráskai csapata volt. A valódi jobbszárny a ruméliai hadtestre támadt, őket nézte Dzselálzáde centrumnak. Alátámasztja ezt a feltevést amit a lovasok között álló gyalogosokról ír.

Ez a vegyes harcrend a szárnyakat jellemezte, mivel a második lépcsőben csak kevés gyalogos állt, azok is kétoldalt. Természetesen a gyalogosok csak a harcrendben álltak a lovasok között, támadásban külön mozogtak.

A török forrásokban említett magyar jobbszárny Ráskai lovasaival, a centrum pedig a magyar jobbszárnnyal azonos, mivel távoli szemlélő számára a szárny és a mögötte kőhajításnyira álló második lépcső egy egységnek tűnhetett.

A balszárnyról azt írja, hogy a Duna partján állt. Valószínűleg jól látta, azonban az általa Dunának vélt vízfelület inkább a „vizslaki rét esőzésektől felduzzadt mocsara lehetett. A környéket jól ismerő Brodarics szintén ide helyezi a balszárny szélét. Mint írja, balról a harcrend és a Duna között volt egy iszapos, mocsaras víz".[14]

A jobbszárny a mohácsi síkot nyugatról lezáró teraszlépcsővel szemben állt fel, attól 800–1000 méternél nem távolabb, különben nem vették volna észre Báli lovasainak lándzsáit.

A fenti paraméterek alapján az első lépcsőnek csaknem 5 kilométeres arcvonalat kellett elfoglalnia. Brodarics a második lépcsőt „statáriának" nevezi, mely az állóharcban helytáll; mégis a balszárny az, amelyik nem vesz részt a támadásban, hanem csak a csata második fázisában kapcsolódik be a küzdelembe.

Vajon mi indokolta a sereg ily módon történő felállítását?

A magyar sereg a mohácsi síkon átvezető két, ágyúfogatok és szekerek számára járható utat zárta le. *Így a balszárny a Törökdombot érintő, Baranyavárról Mohácsra vezető utat, a jobbszárny a Baranyavár–Lippó–Majs–Mohács utat.* A csatával foglalkozó tanulmányok csak a Törökdombot érintő ún. római hadiúttal számolnak, azonban a terület domborzati viszonyai, a korabeli településszerkezet és a csata eseményei alapján következtetni lehet a Majson keresztül vezető útra is. A tüzérség nagy része is a szárnyakon volt elosztva, és sáncokban helyezték el. Valószínűleg a balszárny sáncainak helyét jelzik a Sátorhelynél előkerült tömegsírok.

A török sereg helyzete a csata előtt

A török sereg augusztus 28-ra nagyrészt befejezte az átkelést a Karasica mocsarain és a Baranyavár körzetében kialakított táborban gyülekezett. Ibrahim pasa, nagyvezír több ízben ment a szultánhoz míg végül döntés született. Dzselálzáde ezt írja: „az a legfelsőbb parancs adatott, hogy a hadvezető, gyaurzúzó jeles nagyvezír, az ellenségrabló vezír, Ibrahim pasa menjen előre a ruméliai vitézekkel és szálljon szembe az alávaló gyaurokkal"[15]

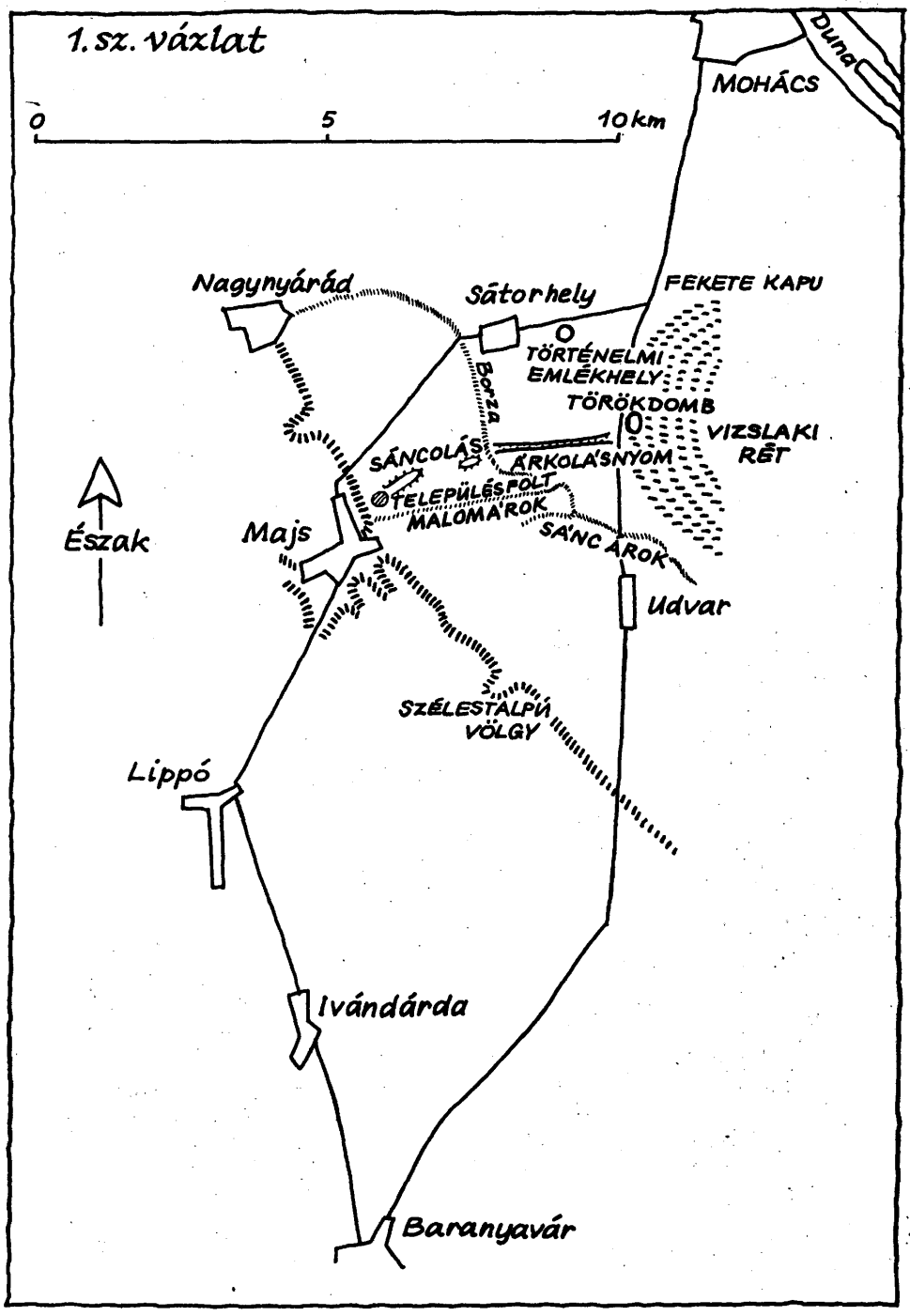
A szultán eredeti terve szerint a síkon álló magyar sereggel csak a nagyvezír által vezetett ruméliai hadtest ütközött volna meg. A feladat sikeres végrehajtása érdekében megerősítették a Báli és Hüszrev bégek által vezetett akindzsi hadtesttel, 4000 puskás janicsárral és 150 ágyúval.[16] Ez a kötelék egymaga nagyobb erőt képviselt mint a magyar sereg.[17]

14 *Brodarics:* i. m. M. E. 26. o.

15 *Dzselálzáde:* i. m. M. E. 229. o. Ismét utalnom kell arra, hogy Dzselálzáde, hivatalánál fogva, olyan katonai döntésekről is tudomást szerezhetett, melyek mások előtt ismeretlenek voltak. Ezt hangsúlyozza Thúry József is Dzselálzáde művéhez írt előszavában. (*Thúry József:* Török történetírók. 2. k., Budapest, 1893. 112. o.)

16 *Dzselálzáde:* i. m. M. E. 230. o.

17 Gyalókay Jenő számításokat közöl a török sereg létszámáról melyhez Kocsi bej adatait használja fel. Ebből kiderül, hogy a ruméliai hadtest állománya 40 000 fő, az akindzsik létszáma mintegy 50 000 fő lehetett. Ha az általa kalkulált 40%-os apadással számolunk a hosszú hadműveleti vonal miatt, 54 000 fős létszámot kapunk. Ez lényegesen meghaladja a magyar sereg kb. 30 000 fős létszámát. (*Gyalókay Jenő:* i. m. 196. o.)

29-én reggel a pasa harcrendbe állította a rumélíai hadtestet és a szultáni áldást követően megindultak a mohácsi mező irányába a Baranyavár–Ivándárda–Lippó–Majs útvonalon. *(1. sz. vázlat, 65. o.)* Időközben Ibrahim haditanácsot tartott, ahol Báli bég tájékoztatta a magyar seregnek a páncélos

lovasok rohamára épülő taktikájáról és az ellene való védekezés lehetőségéről. „Mi volna hát a leghelyesebb terv ebben a dologban? kérdé a pasa, aki egészen ámulatba esett." – írja Dzselálzáde.[18]

A fenti idézet okán érdemes megismernünk kicsit közelebbről Ibrahim pasát. Mégis csak furcsa, hogy egy hadvezér az ellenségről hallottakon ámuldozzon, azonban valószínűleg tényleg így történt.

Ibrahim mint görög rabszolgafiú került Szulejmán udvarába, ahol később írnokként dolgozott. Megnyerő modora, szellemes társalgása és az, hogy szépen játszott hegedűn, hamarosan a trónörökös személyes szolgálattevői közé emelte. További karrierjét az immár szultánná lett Szulejmán hiúsága segítette elő. Az ifjú uralkodó igényeinek nem felelt meg a kiválóan képzett Piri Mehmed pasa nagyvezír, aki látványosan ellent mert mondani és igazát Nándorfehérvár elfoglalásával be is bizonyította. Olyan nagyvezírre volt szüksége, aki fontolgatás nélkül teljesíti a parancsait. Erre a célra kiválóan megfelelt Ibrahim, aki így elsőként lett mindenfajta iskolázottság nélkül a birodalom második embere. Mivel nem értett az államügyek intézéséhez, segítségül maga mellé vette Dzselálzáde Musztafát, a tapasztalt hivatalnokot. Első katonai jellegű feladatát 1525-ben Egyiptomban hajtotta végre, ahol egyetlen kardcsapás nélkül sikerült rendet teremtenie. Így az első „komoly" hadjárata az 1526-os volt.[19] Valószínűleg a nagyvezír katonai ismereteinek hiányára célzott Dzselálzáde a fenti idézetben.

Térjünk vissza a haditanácsba! Az a tény, hogy a pasa tart haditanácsot, nem pedig a szultán, alátámasztja, hogy a ruméliai hadtestnek önállóan kellett volna megütköznie a magyar sereggel.

A szultán parancsában kijelölte a seregből az ütközetet megvívó állományt és a parancsnokot. Számukra azonban csak általános feladatot szabott. A feladat végrehajtásának megtervezését a kijelölt seregtest parancsnoka önállóan hajtotta végre. Bizonyítja ezt, hogy a csata másnapra halasztása Ibrahim pasa döntése volt.

Az előrevonást csak gyakori megállásokkal, igen-igen lassan volt képes végrehajtani a had. Magyar támadástól nem kellett tartaniuk, mivel az akindzsik szinte védőfalat vontak a magyar és török sereg közé. A Báli bég által vezetett könnyűlovasság a csatát megelőző három napon folyamatos harcot vívott a magyar lovassággal, mely ugyan a magyaroknak hozott kisebb győzelmeket de a csata napjára mégis a törökök uralták a területet. A reggeli óráktól kezdve folyamatosan zaklatták a csatarendben állókat, lehetetlenné téve minden felderítést és biztosítva a ruméliai hadtest felvonulását.

A török erők a déli órákban érték el a tereplépcső peremét Majsnál, majd leereszkedtek a síkra és harcrendbe álltak. Ekkor a pasa, látva a katonák fáradtságát, a csata másnapra való elhalasztása mellett döntött, *tehát a török sereg – azaz a ruméliai hadtest – augusztus 30-án kívánt megütközni a magyarokkal.* Ezt a fontos körülményt figyelembe kell vennünk a nagyvezír további döntéseinek megítélésénél. A következő parancsa a táborverést rendeli el.

Perjés Géza[20] tanulmányában leírja, hogy a török seregnek komoly problémát jelentett a mohácsi síkot nyugatról határoló tereplépcsőn való leereszkedés. Az átlagosan 30–40 méter magas, meredek domboldal löszös talaja, az augusztusi esőzésektől feláztatva, erősen megnehezítette a síkra való lejutást. A 150 ágyúnak és a málhát szállító szekereknek járható útra volt szükségük. Még az is nehezen elképzelhető, hogy a lovasság harcrendben képes lett volna a csúszós lejtőt leküzdeni, mivel a hátsó sorok óhatatlanul rácsúsztak volna az elsőkre. Véleménye szerint a Majstól délkeletre fekvő, ún. szélestalpú völgyet használták erre a célra. Valóban alkalmas ez a hely a leereszkedésre, ezt jómagam is tanúsíthatom, mivel több ízben jártam arra teherautóval. Azonban az áteresztőképessége nem mérhető össze a majsi völgyével, mivel ott legalább három hasonló nagyságú út biztosítja a lejutást.

A szélestalpú völgy előtt fekvő terület táborverésre sem igazán alkalmas, mivel egy kúton és néhány mocsaras folton kívül *nem akad vízlelőhely.*[21] Természetesen a sereg hordókban és bőrtömlőkben szállíthatott magával vizet, azonban fölöttébb ésszerűtlen dolog lett volna a majsi völgy közelében – ahol a bővizű malomárok folyik – a vizet messzebbről szállítani. Az sem elhanyagolható körülmény, hogy a majsi völgy jóval tágasabb, mint a szélestalpú völgy, így nagyobb erők részére biztosít akadálytalan mozgást és bizonyos védettséget is a málha számára. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a majsi völgy által kínált kedvező közlekedési és táborozási lehetőségeket a török hadvezetés nem hagyta figyelmen kívül és a ruméliai hadtest itt jutott le a mohácsi síkra.

18 *Dzselálzáde:* i. m. M. E. 230. o.

19 *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán. Budapest, 1974. 58–63. o.

20 Perjés Géza véleménye szerint a török hadvezetésnek komoly problémát okozott annak felismerése, hogy a terasz csúszós lejtőjén nem indíthatja meg a rohamot. (*Perjés Géza:* i. m. 397. o.)

21 Szurmai Sándor ismerte fel, hogy a magyar tábor elhelyezésénél fontos szerepe volt annak, hogy elegendő víz álljon rendelkezésre a sereg ellátására. (*Szurmai Sándor:* A mohácsi hadjárat 1526-ban. *Ludovika Akadémia Értesítője.* 1901. évfolyam) Természetesen ez a követelmény fennáll a ruméliai hadtest táborverésénél is

A ruméliai hadtest tehát megkezdte a leereszkedést a síkra. Először a lovasság ért le és harcrendbe állt a völgy szájánál, így biztosítván a gyalogság, a tüzérség és a málha felzárkózását. Ezután, mivel látták, hogy nem várható a magyar sereg támadása, engedély adatott a tábori poggyász lerakására.

Ez a harcrend felbomlásával járt. A katonák elmentek a holmijaikért és táborveréshez kezdtek. Csak a biztosító erők maradtak a helyükön.

A készülő tábor védelmére szekértorlasz építésébe kezdtek. Ez hosszú időt vett igénybe és meglehetős zűrzavart eredményezett.

Miért? Először ki kellett jelölni a szekerek felállítási helyét, le kellett málházni a szekereket majd a kijelölt helyre kellett hajtani velük. Ezután kifogni az állatokat és a szekereket láncokkal egymáshoz kapcsolni, majd az ágyúkat elhelyezni a torlaszon. Ezt követte az ágyúk működtetéséhez szükséges anyagok odaszállítása és elhelyezése. Mindez azt feltételezi, hogy *a tüzérség több száz fogatból álló oszlopa órákkal a csata kezdete előtt leereszkedett a síkra úgy, hogy azt a magyar harcrendből nem észlelték.* Erre a tereplépcső Buziglica és Nyárád közti szakaszán a majsi völgy biztosítja a legkedvezőbb feltételeket.

Brodarics jó támpontot nyújt az ágyúsor és a tábor helyének behatárolásához. Ezt írja: „a domb legalján egy kis falu templommal, neve Földvár. Itt állította fel az ellenség az ágyúkat."[22]

Ezzel elérkeztünk a csatatérkutatás egyik kulcskérdéséhez: Hol volt Földvár?

Győrffy György[23], „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza" című művében feldolgozza a Földvárral kapcsolatos okleveles forrásokat. Azt, hogy Földvár Majs közelében feküdt, okleveles adat nem bizonyítja. A falu neve először egy birtokper kapcsán fordul elő, melyben a szekszárdi apátság azt állítja, hogy a Becsei család Földvár faluja eredetileg az Ipolthlaka nevet viselte, melyet András király adományozott nekik. A Földvár nevet a Becseiek adták a falunak, hogy így elbitorolják annak jövedelmeit. Csaknem 10 éves pereskedés után, 1338-ban megállapítást nyert, hogy Ipolthlaka, más néven Földvár, a szekszárdi apátságé és határjáráson állapították meg a pereskedők birtokhatárát. Az eseményt megörökítő oklevél külső oldalán a következő XV. sz.-i feljegyzés olvasható: „A Majs fölötti határjel valamint Ipolthlaka, más néven Földvár."[24] Ebből a rövid megjegyzésből arra következtethetünk, hogy a Becseiek eredeti birtoka Majshoz közel, afölött helyezkedett el.

Gyakran említik Földvárt, mint a Duna mellett fekvő falut. Tévedett volna Brodarics? Nem lehetett számára annyira ismeretlen a terület, hiszen a csatát megelőzően egy ideig pécsi kanonok is volt.

Az említett birtokper megerősíti a feltételezést, hogy a dombsor lábánál létezett egy *másik* Földvár is. A Becseiek valószínűleg nem kitalálták a Földvár nevet, hanem egy olyan falu nevét használták fel, melynek birtokjogát bizonyítani tudták és amely Ipolthlaka *közelében* feküdt. Ezt a kettősséget bizonyítja a gyakran előforduló „Duna mellett fekvő" megjelölés, ami Ipolthlaka-Földvárt a dombsor közelében fekvő Brodarics féle Földvártól megkülönböztethette.

1992 augusztusában Majstól északkeletre egy középkori településfoltot találtam, melyet Kiss Attila régész, Baranya megye X–XI. sz-i sírleletei c. könyvében a királyi szolgák falujaként említ.[25]

A település maradványai egy kelet–nyugati irányú kettős sáncolás területén fekszenek. A sáncolás nehezen különböztethető meg a környék terephullámaitól, azonban a területről készült légifényképen a talaj színének kontrasztja elhatárolja a talaj más, természetes egyenetlenségeitől. *(1. sz. fénykép, 68. o.)* A sánc a Borza árkáig húzódik, innentől sötét egyenes sávként, a Törökdombig húzódó árkolás nyoma látható a légifényképen. *(2. sz. fénykép, 69. o.)* Nem zárható ki az árok újkori eredete, azonban Lutfi pasa, a csata egyik szemtanúja a következőket írja „Az Oszmán ház története" című művében: „egy kém hírül hozta, hogy a gyaurok, azon kívül, hogy ilyen nagy számmal vannak, még egy nagy árkot is ástak, melynek egyik vége egy hegyig, másik pedig a Dunáig nyúlik"[26]

Perjés Géza Mohács című művében megemlíti ezt a részletet, azonban besorolja a pasa leírásában található túlzások közé.[27]

22 *Brodarics:* i. m. M. E. 26. o.

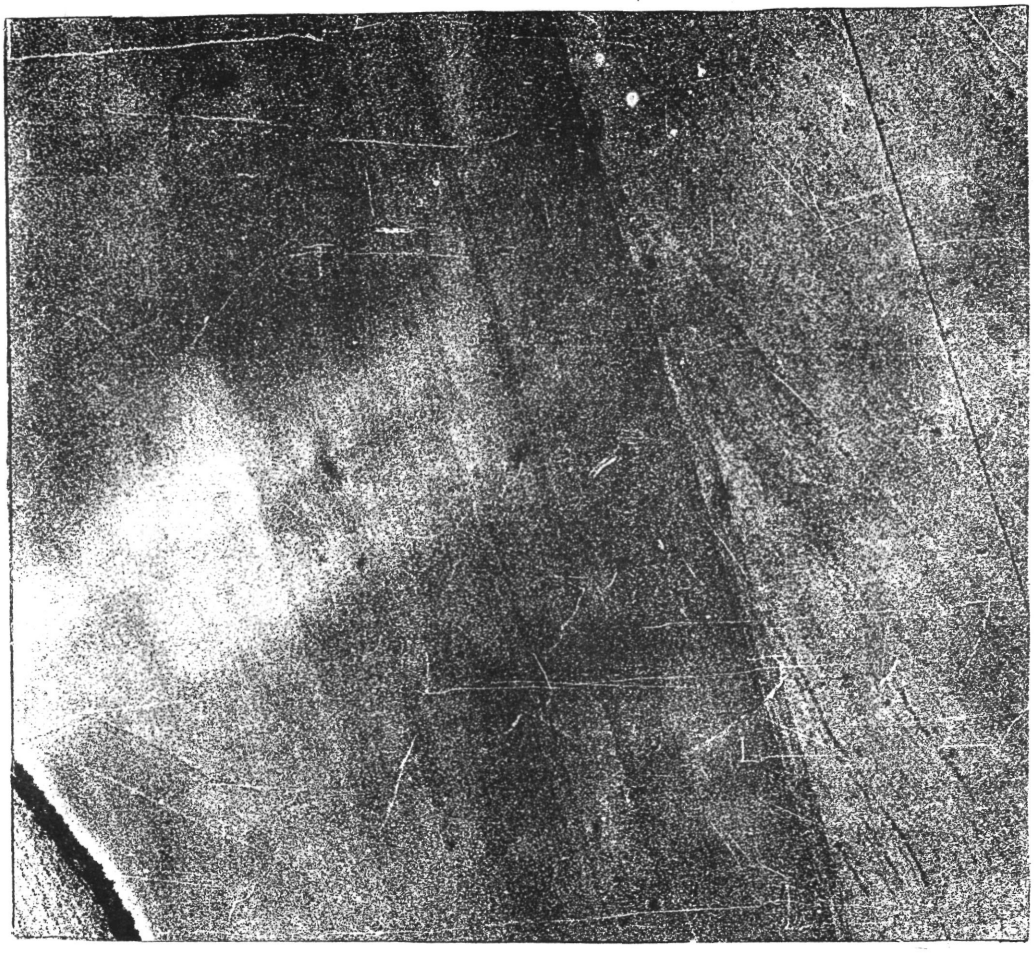
23 *Győrffy György:* Az Árpád-kori magyarország történeti földrajza. I. k., Budapest, 1987.

24 „Super Mayssa metalis et Ipolthlaka alio nomine Feldwar vocata." Zichy okmánytár. II. k., 530. o.

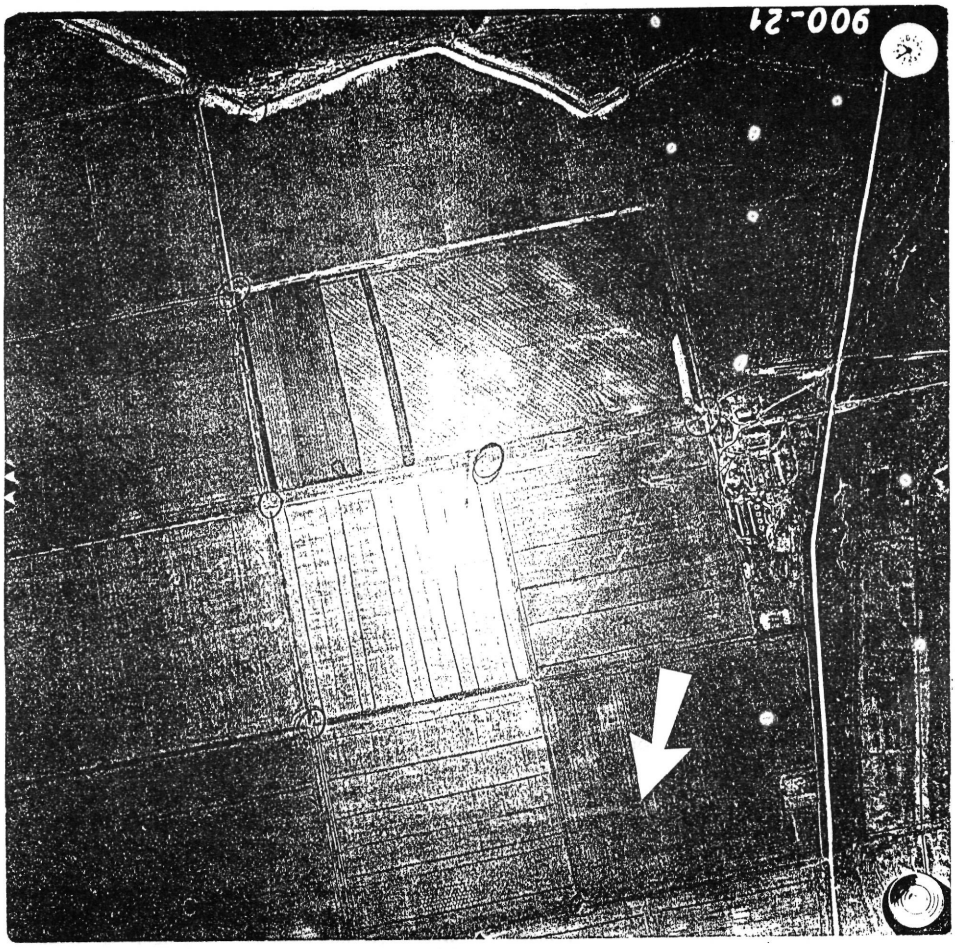
25 *Kiss Attila:* Baranya megye X–XI. sz-i sírleletei. Budapest, 1983. 194. o.

26 *Lutfi pasa:* Az Oszmán ház története. M. E. 202. o.

27 *Perjés:* i. m. 398–399. o.

1. sz. fénykép. A Majstól északkeletre fekvő településnyom. (4. sz. vázlat, 1. sz. lelőhely, 4/a vázlat)
A légifelvételen világos tónusú a sáncolás kontúrja. (MH TÁTI. Légifényképtár, Nytsz.: 8-226/1987.)

2. sz. fénykép. A Törökdombtól kiinduló árkolásnyom. (L. 1. sz. vázlat) Jelenleg sekély horpadás látszik csak a terepen. Megközelítőleg egyenesen halad a Borza árkáig. Jelenleg is látható vízfolyásokat is átvág, így annak lehetősége, hogy egykori vízfolyás lenne, kizárható. (Hadtörténelmi Térképtár, Nytsz.: 50643.)

Az valóban nehezen képzelhető el, hogy a csata előtt a magyar sereg árkot ásott volna, azonban egy korábbi erődítés nyomait láthatta a kém. Ezt a feltevést valószínűsíti a terület két topográfiai neve is. A Baranya Megye Földrajzi Nevei című kötet szerint[28] a Törökdombtól délre egy vízfolyásnak Sáncárok a neve, északra a sátorhelyi elágazó környékének pedig Feketekapu. A Sáncárok név magáért beszél. A Feketekapura magyarázatul szolgálhat, hogy a középkori határbiztosító erődítések átjáróit általában kapunak nevezték. Okleveles forrásokban azonban ez idáig nem találtam adatokat a fenti gondolatok bizonyítására.

A Brodarics által említett *Földvár falu valószínűleg Majstól északkeletre feküdt,* a Baranyavár–Lippó–Majs–Mohács út mellett, melyet a magyar jobbszárny zárt le. A pasa északi irányba, valószínűleg a pécsi út mellé, egy 5000 fős lovascsapatot küldött ki lest állítani, azonban a csata elhalasztása miatt módosítani kellett a feladatukat amit – furcsa módon – személyesen kívánt megtenni. „Báli bég pedig egy csapat oroszlánszívű katonasággal a bal szárnyon kivált a hadrendből és távolabb állapodott meg"[29]. Ekkor a pasa már nem tartózkodott a hadtestnél, feltehetően Báli bég egyéni akciójáról volt szó.

A csatával foglalkozó tanulmányok csak az északon felállított 5000 lovasról tudnak, véleményük szerint az ő mozgásukat észlelték a magyarok. Valójában két különböző lovascsapatról van szó.

Állításomat Kemálpasazádétól vett idézetekkel bizonyítom. Nézzük, mit ír a sík szélére kiküldött 5000 lovasról: „A végek bégjeit pedig utasította, hogy a vezetésük alatt levő 40–50 000 akindzsiból kiválasztván a legvitézebbeket, legerőteljesebbeket, s akiknek legjobb lovaik vannak, ezekkel foglaljanak állást a csatatérül kiszemelt síkság egyik szélén; onnan, csak távolról szemléljék az ütközetet, a harcba ne elegyedjenek bele, hanem várjanak mindaddig, amíg azt nem látják, hogy a rosszérzelműek hadosztályai állásaikból kivetve futni kezdenek: akkor törjenek elő leshelyükből."[30]

A számukra kijelölt helyet rendben elfoglalták, bizonyítja ezt, hogy Ibrahim pasa a magyar támadás megindulásakor itt tartózkodott:

„A rossz végű gyaurok éppen azon időpontban közeledtek a mieink felé, amikor a tábori szolgák és a többi hadinépség különböző csapatokban a tábor felütésével foglalatoskodtak; mikor az uralkodó őfelségének a csillagok számával vetekedő kísérete igen távol volt; a hadrendező és okos pasa pedig a leshelyen felállított lovasság megtekintésére indult."[31]

A parancsnak megfelelően a harcba nem kapcsolódtak be, csak a menekülők üldözésében vettek részt.

„Azoknak az útját pedig, akik a harc veszedelmes szorosából kiszabadultak, és a küzdelem tengeréből partra jutottak, az akindzsik állták el, akik most előtörtek leshelyükből."[32]

A fentiek figyelembevételével elég furcsa lenne azt feltételezni, hogy az említett lovascsapat az ellenség orra előtt vonult fel a számára kijelölt leshelyre és miután megütközött az ellene küldött lovascsapattal, rendben elfoglalta a lesállást, ahonnan a csata végén tört elő.

Ráskai lovasai *Báli bég akindzsijait* támadták meg. Ismét Kemálpasazádét idézem:

„Az akindzsik a rájuk rohant fekete tömeget a harc tengerébe fullasztották, s a lázadó csapatot visszaszorították fénylő lándzsáik villámaival. Miután a hit ellenségeiből több ezret elejtettek, az életben maradottakat megfutamították."[33]

„A gonosz érzelmű király seregét három hadtestre osztván fel, a jobb szárnyon álló csapatot az akindzsikra küldte."[34]

Dzselálzáde szintén ír erről: „Az alávaló hitetlenek jobb szárnyán a barata néven ismeretes és vitézségéről híres nyomorult pap, a beglerbég állott, s egy hadosztály ezzel Báli bég állomása felé tartott."[35]

Az 5000 fős lovascsapat felállítását a pasa az elkövetkezendő csata előkészítéseként rendelte el, hogy a menekülőknek lest állítsanak. Azonban, miután elindultak a számukra meghatározott helyre, megváltoztatta a döntését és a csatát másnapra kívánta halasztani. Valószínűleg azért tartózkodott Ibrahim pasa a csata kitörésekor a leshelyen felállított lovascsapatnál, hogy a feladatukat módosítsa.

28 Baranya Megye Földrajzi Nevei. II. k., Baranya Megyei Levéltár, 1982. Pécs. 583. o. 21. pont, 523. o. 57. pont

29 *Dzselálzáde:* i. m. M. E. 231. o.

30 *Kemálpasazáde:* Mohácsnáme. M. E. 185. o.

31 Uo. 186. o.

32 Uo. 193. o.

33 Uo. 189. o.

34 Uo. 188. o.

35 *Dzselálzáde:* i. m. M. E. 231. o.

Báli bég a pasa távozása után vált ki a síkon álló hadtestből és indult el északi irányba. A Ráskai által vezetett lovascsapat rohama – akiket a török források a korábban leírt okok miatt jobbszárnyként említenek – Báli csapatára zúdult.

Nem egyértelmű Báli hadrendből való kiválásának oka. Valószínűnek tűnik, hogy saját elhatározásából, a pasa parancsa nélkül cselekedte. Erre utalhat, hogy az esemény leírásánál Kemálpasazáde mellőz minden formulát, mely egy, a pasa által adott parancs végrehajtására utalna. A könnyűlovasság fegyelmezetlenségére nem ez lenne az egyetlen példa, mint arra még dolgozatom végén utalni fogok.

A csata

Az augusztusi hőségben harcrendben álló magyar sereg a délutáni órákra meglehetősen unta már a várakozást, többen a táborba való visszatérést javasolták a királynak. Erre azonban nem került sor mivel azt észlelték, hogy a törökök a harcrendtől jobbra a tereplépcső alján levő völgyben megindulnak, csak a lándzsáik hegyét látták. Ez volt a Báli által vezetett lovascsapat mely balról kivált a ruméliai hadtestből. Tomori rögtön a királyhoz sietett és a Ráskai Gáspár által vezetett lovascsapatot küldte kikémlelni a szándékukat.

A kutatók többsége nem tartja komoly erőnek ezt a csapatot. Véleményük szerint az akindzsik egyszerűen szétszórták őket. Véleményem szerint éppen ellenkezőleg történt. A Ráskai által vezetett lovascsapatnak magas harcértéke volt, ezért jelölték ki őket a király védelmére. Létszámuk is jelentős lehetett, nem véletlenül nézték őket a magyar jobbszárnynak. A támadásuk is sikeres volt, mivel kettészakították az akindzsik harcrendjét.

A király környezetében továbbra is aktuális maradt a táborba való visszatérés kérdése. Tomori ekkor már híreket kapott a kiküldött lovasoktól, mivel a királynak már így érvel a támadás megkezdése mellett: „figyelmeztette, hogy a csatát semmiképpen el ne halasszák, kisebb a veszély most, mint ha másnap az egész haddal kell szembeszállniuk"[36]

Ekkor már tudta hogy nem az egész török sereg áll velük szemben a síkon.

Érdekes kérdést vet fel a csata kezdetének egy momentuma: annak ellenére, hogy a ruméliai hadtestet táborverés közben, tehát készületlenül érte a magyar támadás, mégis azzal egyidőben egy borzalmas hangú kürtjel és csatakiáltás hangzott a törökök felől.[37] Vajon miért? Kiss Péter „Magyarázat" című munkájában megemlíti, hogy a törökök táborukban, tapasztalata szerint „Olyan nagy hallgatásban és hallatlan csendben vannak, hogy mormogni meg lármázni sem mernek, sőt maguk között csak halk suttogással és csendes baráti hangon beszélnek, úgyhogy az öszvérek, tevék és szamarak kis csengettyűin és a lovak nyerítésén kívül semmi sem hallatszik. Azonban alkonyatkor, az éj leszállta előtt és reggel, napfelkelte előtt, amikor szokásuk szerint a nagy istennek hálát adnak, hangosan, teli torokból Allah-ot kiáltanak. Ez az igen erős zaj és kiáltás annyira rút, és égig hallatszó, hogy vadsága miatt úgy tetszik, mintha az egész világ ott volna."[38]

A szultáni napló szerint a magyar támadás a délutáni ima idején érte a ruméliai hadtestet,[39] így az Istvánffy által említett csatakiáltás az imát befejező „Allah" lehetett.

A meginduló magyar támadás jelentős sikert ért el. Az akindzsik Ráskai csapata ellen harcoltak, a ruméliai hadtest erőinek nagyobb része még táborveréssel foglalkozott. A biztosító erők harcvonalba fejlődve megindultak a magyar sereg felé, hogy minél távolabb fogják fel az első csapást. A Majs körzetében elhelyezkedő erők a majsi völgy kijáratától északra fekvő dombháton keresztül jutottak ki a síkra. Brodarics így látta ezt a támadás megindulásakor: „Ugyanebben a pillanatban megpillantottuk az ellenség beláthatatlan tömegét, amint lefelé indult a velünk szemben levő dombról..."[40]

Időközben meggyorsították az ágyúk tűzkésszé tételét. A puskás janicsárok lezárták a szekérsor hézagait. Mivel a ruméliaiak laza harcvonala nem volt képes föltartóztatni a magyar jobbszárny támadását, a megerősített tábor irányába vonultak vissza, melynek következtében az őket üldöző lovasság eljutott a török ágyúk elé.

36 *Brodarics:* i. m. M. E. 27. o.

37 *Istvánffy Miklós:* A magyarok történetéből. M. E. 68. o.

38 *Kis Péter:* i. m. 74. o.

39 Szulejmán szultán naplója. M. E. 175. o.

40 *Brodarics:* i. m. M. E. 26. o.

A tüzérség, miután leereszkedett a síkra, felhasználta az ágyúk elhelyezésére a Majstól északkeletre fekvő kettős sáncot, ahol feltételezésem szerint Földvár állt. A lövegek a sáncolás mögött álltak, míg a gyalogság megkezdte az ágyúk elhelyezésére szolgáló állások elkészítését. Valószínűleg eközben érte őket a magyar támadás, így a domb mögül kellett lőniük, emelt csővel. Ezért tűnt Brodaricsnak úgy, mintha a törökök valami völgyből lőttek volna: „Az ágyúkat úgy helyezték el, mintha valami völgyben lettek volna, és emiatt sokkal kevésbé tudtak ártani a mieinknek, mint a síkságon lehetett volna..."[41]

Az ágyúknak túlzott szerepet tulajdonítunk, azonban a csata idején nem tartották a mezei csatákban hatékony fegyvernek. Cristóbal De Villalón a következőket írja: „Ne hidd, hogy az ágyúk valamit is érnek, mert a csatamezőn vívott ütközetben a kardok meg a muskéták csapnak össze", az ágyúlövés „csak egy sort kaszál le a seregből, ami igen kis veszteség, és sok lövés célba se talál, mert az egyik rövid, a másik hosszú, a harmadik meg mellészáll. Ám a muskétások tömérdek apró golyóbisától az Isten mentsen, mert azok úgy zümmögnek a légben, akár a méhraj, és ha egy célt téveszt is, annyi sokból valamelyik biztosan beletalál."[42]

Az ágyúk többsége valószínűleg kis űrméretű falkonett lehetett, mivel a torlaszt védő janicsárságnál ez volt használatos,[43] másrészt erre utalnak az előkerült kis űrméretű lövedékek.

A magyar rohamot a torlasz és a muskétatűz állította meg. A jobbszárny és a vérteshad az ágyúk elől kitérve balra fordult és a ruméliai hadtestre támadt. A beérkező gyalogság tovább harcolt az ágyúsor előtt, immár részben a falu területén. A vértesek több helyen átszakították a ruméliai hadtest csatasorát és megkezdték annak bekerítését. (*2. sz. vázlat, 73. o.*)

Ekkor érkezett be a szultán a zsoldoshaddal és az anatóliai hadtest a Baranyavár–Udvar–Mohács úton. Ezen erők a ruméliai hadtest jobbszárnyán, a magyar balszárnnyal szemben bontakoztak szét, mely az anatóliai hadtestre támadt.

Ráskai csapata ekkorra vereséget szenvedett az akindzsiktól és északi irányba menekült. Üldözésükbe a leshelyen felállított 5000 lovas is bekapcsolódott, akik, egyesülve Báli bég csapatával, kirabolták a magyar tábort és Bácsfalut.

A jobbszárny és a vérteshad, felismerve, hogy bekerítés fenyegeti őket, visszavonult és egyesült a balszárnnyal. Itt sikeresen harcoltak tovább, három páncélos lovas egészen a szultán testőrségéig tört előre. A törökök azonban puskás janicsárokat csoportosítottak át, akik gyilkos tüzükkel megtörték a magyar balszárny ellenállását. Itt kevesebb esélyük volt a lovasoknak a menekülésre, mivel északon és délen egyaránt jelentős erők zárták el az utat. (*3. sz. vázlat, 74. o.*) Valószínűleg erről ír Burgio pápai követ: „A csatamező fekvése pedig olyan, hogy onnan nem lehetett menekülni, sem pedig menekülőt üldözni."[44]

Csak a Duna felé volt szabad az út. A török források két szerencsétlenül járt lovascsapatról emlékeznek meg:

„A rossz úton járóknak egy nagy csapata az éj sötétségében eltévesztette az utat, s a folyónak rohanva, lovastul együtt beleveszett az ingoványba. A másik csapata pedig, mely megmenekült a harc tüzétől, jobbnak tartván a vízbefúlást, a Duna hullámaiba vetette magát."[45]

A lovasság menekülése után a gyalogság – mivel menekülni nem tudott – tovább harcolt, míg egy hatalmas felhőszakadás véget nem vetett a csatának.

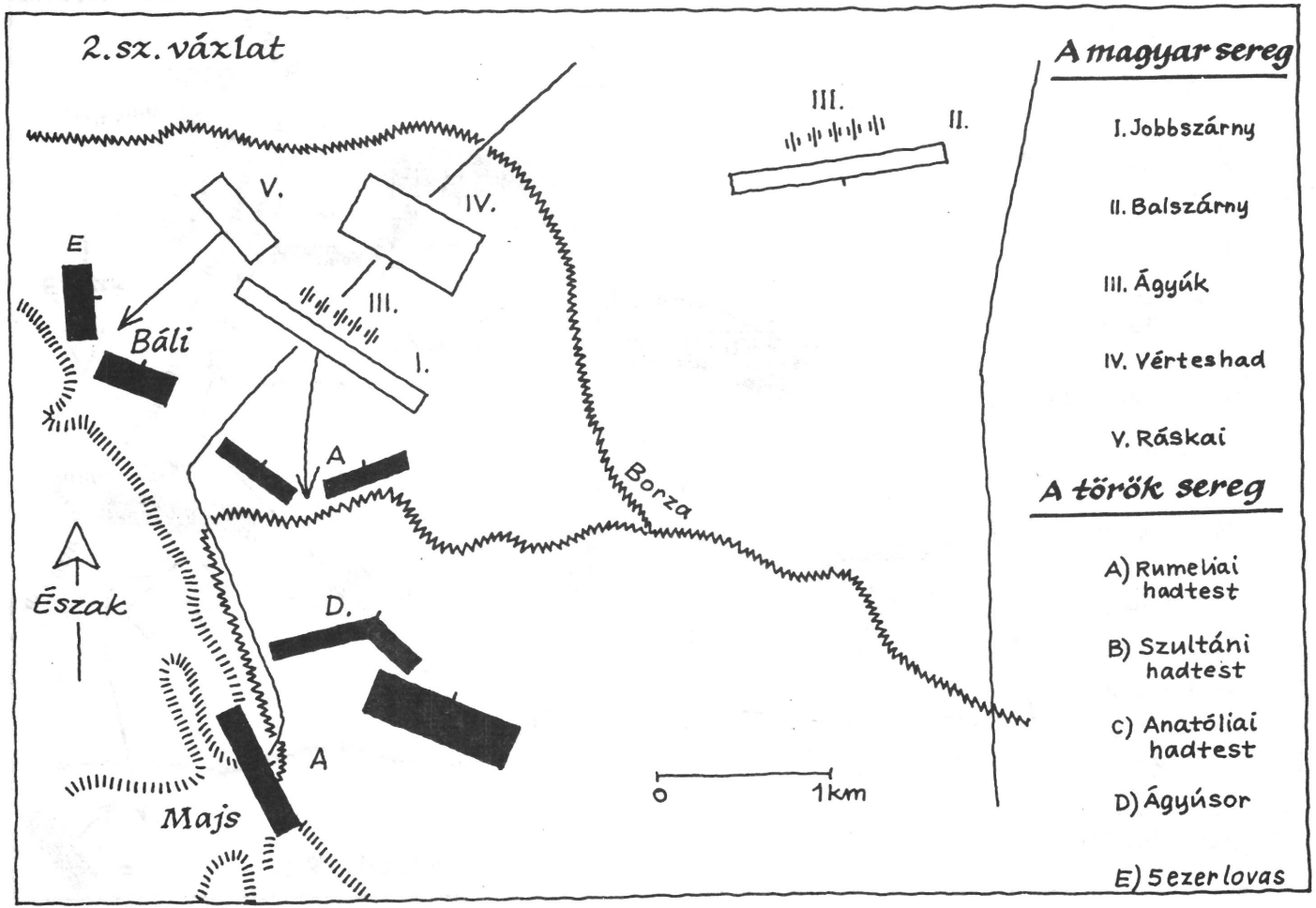
41 Uo. 25. o.

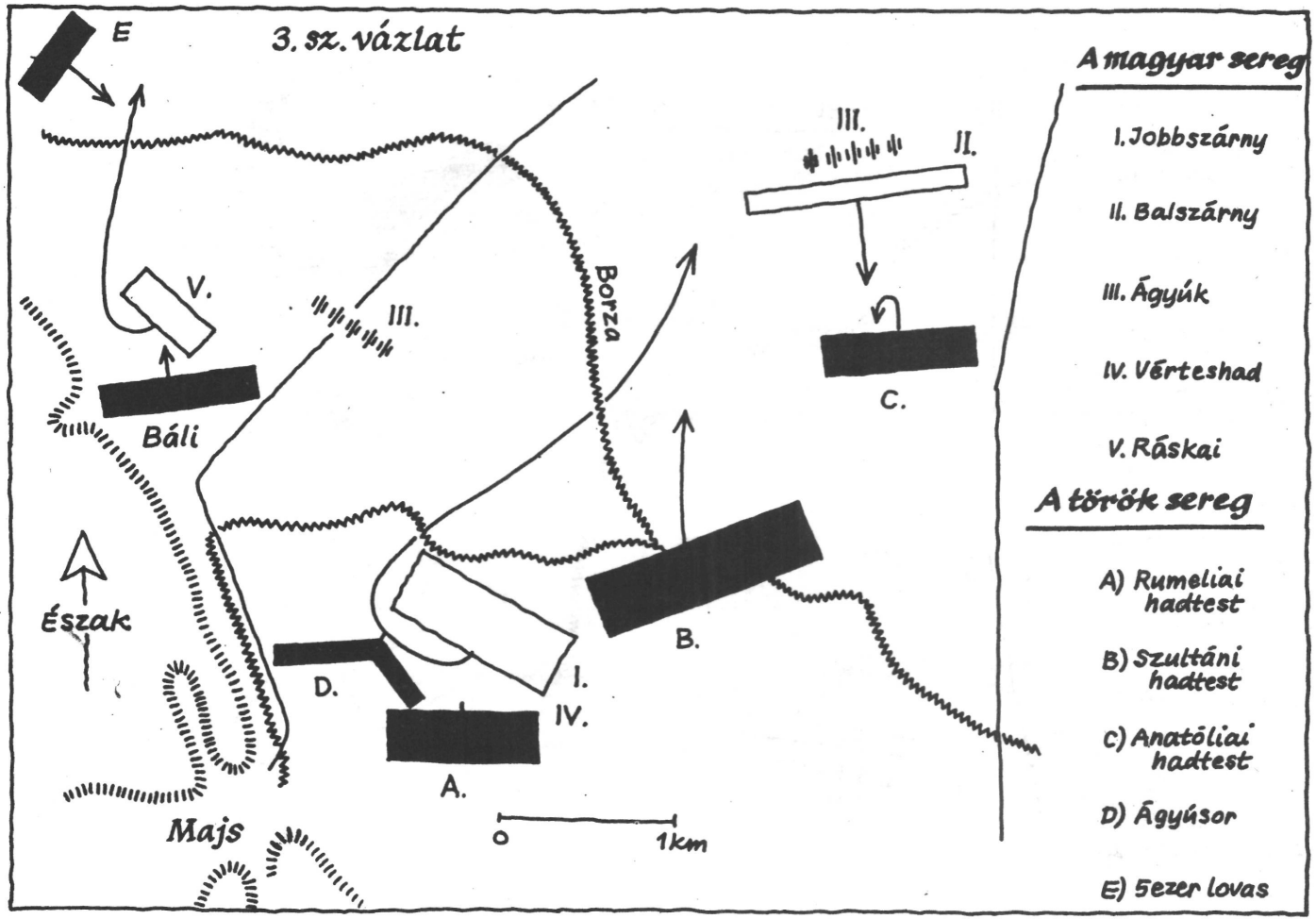
42 *Cristóbal De Villalón:* Törökországi utazás. Budapest, 1984., 456. o.

43 Kiss Péter szerint a janicsár hadtest állományában 200 darab falkon ágyú volt rendszeresítve. *(Kiss Péter:* i. m. 69. o.)

44 *Antonio Giovanni Da Burgio* levele, Bécs, 1526. szeptember 5. M. E. 147. o.

45 *Kemálpasazáde:* i. m. M. E. 194. o.

2. sz. vázlat
A magyar sereg
I. Jobbszárny
II. Balszárny
III. Ágyúk
IV. Vérteshad
V. Ráskai
A török sereg
A) Rumeliai hadtest
B) Szultáni hadtest
C) Anatóliai hadtest
D) Ágyúsor
E) 5 ezer lovas
III.
II.
V.
IV.
E
Báli
III.
I.
A
Borza
Észak
D.
A
Majs
0
1km

3. sz. vázlat
E
V.
III.
Borza
III.
II.
Báli
C.
Észak
B.
D.
I.
IV.
A.
Majs
0
1km
A magyar sereg
I. Jobbszárny
II. Balszárny
III. Ágyúk
IV. Vérteshad
V. Ráskai
A török sereg
A) Rumeliai hadtest
B) Szultáni hadtest
C) Anatóliai hadtest
D) Ágyúsor
E) 5ezer lovas

A csatatérkutatás különleges régészeti feladat. Nem hasonlítható össze egy település feltárásával, ahol a cserépanyag segíti a kor meghatározását és a lelőhely lokalizálását. A házak helye és a temető sírjai megáshatók és a leletanyagot többnyire az eredeti rétegben találjuk.

Ezzel szemben a csata viszonylag nagy területen de rövid idő alatt zajlik le. A katonák felszerelése könnyen mozgatható darabokból áll, melyek egyformán értéket jelentenek a zsákmányoló győzteseknek és a gyűjtögető polgári lakosságnak. A győztesek igen alaposak voltak a rablásban, mint azt az előkerült tömegsírok leletszegénysége mutatja.

A későbbiekben a mezőgazdasági művelés tovább csökkenti a terület leletanyagát. Főleg a nagyüzemi művelést megelőző időszak volt „hatékony" ebből a szempontból. A 30–40 centiméteres mélységig forgató lófogatú eke kihúzta a földből a nagyobb fegyverdarabokat, kardot, puskacsövet, vértdarabot. A megforgatott föld felszínén az eső letisztította az apróbb fémtárgyakat, csatokat, érmeket, nyílhegyeket, sarkantyúkat, melyeket kapálás közben aztán összegyűjthettek.

A csaták jellegéből adódóan már közvetlenül a csata után nagyon egyenetlen a leletanyag elosztása. Lovasharc következtében nagy területen szóródik szét viszonylag kis mennyiségű anyag. Így a terület átvizsgálásakor egymástól több tíz méteres távolságra kerülhet elő egy-egy sarkantyú, patkó, kopjahegy, csat, vagy nyílhegy.

A gyalogság harcának helyét kis területen sűrűbb leletanyag jellemzi. A mohácsi csatában a gyalogság nem volt képes lépést tartani a lovasság rohamával. Csak az ágyúsor előtt zárkózott fel, ahol a lovasroham elakadt. Itt harcoltak a janicsár gyalogság ellen, de visszavonulni később nem tudtak mivel a lovasság magukra hagyta őket. Gyalogosok harcoltak még a szárnyakon elhelyezett ágyúk mellett és a magyar tábornál is. Az íjat a lovasság és a gyalogság egyaránt használta. *A muskéta azonban csak a gyalogság fegyvere volt.* Tömegtüzet lőttek vele, így kis területre nagy mennyiségű lövedék szóródott ki. Mivel kezelése nehézkesebb volt az íjénál, mozgás közben ritkán lőttek vele, többnyire csak ott, ahol a gyalogság megállt harcolni.

A mohácsi csatában erre Földvár falunál a török ágyúsor előtt került sor. A muskéta 400–500 méterre volt képes kilőni az 1–1,5 centiméteres ólom lövedéket.

A gyalogság harcának helyét elsősorban a különböző típusú kilőtt muskétagolyók jelzik. Az egy helyen előkerült azonos típusú, nem kilőtt puskagolyók akár egy menekülés közben megölt gyalogostól is származhatnak. A muskétagolyó nagy erénye még, hogy a csata után senki sem gyűjtötte össze.

Sajnos, a nyílhegyekből kevesebb maradt a területen, mivel a használható nyílvesszőket feltehetően összegyűjtötték, de alakjánál fogva manapság is népszerű a gyűjtők körében.

A terepen folytatott kutatásaim elsődleges célja a török ágyúsor helyének behatárolása volt, melynek az alábbiak a jellemzői:

– a síkot nyugatról határoló tereplépcső lábánál fekvő terület;
– a majsi völgy kijáratának közelében található;
– középkori településfolt, melynek területén és környékén kilőtt muskétagolyók, nyílhegyek, fegyvertöredékek és más egyéb leletanyag együttese kerül elő, az ott lezajlott küzdelmet bizonyítandó.

Figyelembe véve Papp László kutatásainak eredményeit, megállapítható, hogy hagyományos régészeti módszerekkel a csata tömegsírjai, esetlegesen az ágyúsáncok és a Brodarics által említett Földvár falu kutatható.[46]

A csatából származó, elsősorban a kis méretű fémtárgyak megmaradtak az összecsapások helyén, azonban a mezőgazdasági művelés mértékétől és a talajviszonyoktól függően változó mélységben találhatók. Kutatásaimnál fémkereső műszert használtam, mely a talajban 10–15 centiméteres mélységig képes kimutatni fémtárgyak jelenlétét. A készülék csak azokat a fémtárgyakat jelzi, melyek a mozgatás során a 20 centiméter átmérőjű keresőfej alá kerülnek. A megfelelő keresőmélység beállítása azonban a mozgás és a talaj egyenetlenségei miatt szinte lehetetlen. A fentiek miatt a műszer mezőgazdasági művelés alatt álló területeken szántásnál, vagy 10 centiméternél magasabb növénykultúránál nem használható. Így a kutatási idő az őszi és kora tavaszi hónapokra szűkül.

1992 őszén és 1993 tavaszán összesen 5 napot kutattam, ezalatt mintegy 100 000 négyzetmétert vizsgáltam át, felületesen. Ez a terület megközelítőleg egy 330x300 méteres négyzetnek felel meg.

46 *Papp László:* A mohácsi csatahely kutatása. M. E. i. m.

Ennek eredményeként Majstól északkeletre egy településfoltot találtam, melyet a Földvár kérdésnél már említettem. (*1. sz. vázlat, 64. o.*) A lelőhely cserépanyagában egyaránt találhatunk az őskorból, a római korból, a népvándorlás korából és a középkorból származókat. A fémanyag legkorábbi darabjai a római korból származó fibulák és érmek. A középkorból vasszegek, vaskések, kulcsok, rézgyűrűk származnak. Az érmek közül a legkorábbi III. Béla arab mintára vert rézpénze, ezt követi egy szlavón dénár, majd I. Ferdinánd 6 darab dénára.

A fegyveres küzdelemhez kapcsolható anyag két részre osztható. Az első csoportba tartozó anyag a XVI. századnál korábbi időszakból származik. Így egy sarkantyú a szárak síkjában álló tüskével, egy másik pedig gömböcskével a X–XIII. századra keltezhető. A nyílhegyek szinte kortalannak tekinthetők, mivel az előkerült típusok egy része a honfoglalástól kezdve használatban volt. Nem zárható ki a lehetősége hogy a tatárjárás idején lezajlott összecsapásból származnak a fenti darabok.

A leletek másik csoportja a csata idejére keltezhető. (*5. sz. vázlat, 78. o.*) Ide sorolhatók a muskétagolyók, (14–20. sz.) a szakállaspuska-lövedék (13. sz.), kis űrméretű ágyúgolyók (10–12. sz.), lándzsahegy (9. sz.), pengetöredékek (21–23. sz.), a finomabb kikészítésű köpüs nyílhegyek (1–3. sz.), továbbá a sarkantyúk (24–26. sz.) és a patkók (27.; 28. sz.). Külön figyelmet érdemel I. Zsigmond lengyel király kron groschenje, mely korabeli hamisítvány és a településfoltból került elő. Előkerülése a magyar seregben harcolt mintegy 1500 lengyel gyalogoshoz kapcsolható, tehát a gyalogság küzdelmének helyét jelezheti.

Érdekes képet mutat a leletanyag eloszlása. (*4. sz. vázlat, 77. o.*) A településfolttól 900 méterre északra szakállaspuska-lövedék és egy patkó került elő. (10.; 27. sz.) Ez a távolság megfelel a szakállas lőtávolságának, így akár onnan is kilőhették. Egy majsi fiatalember közlése szerint ezen a helyen korábban egy sarkantyút találtak, csillag alakú forgóval. (*4. sz. vázlat, 2. sz. lelőhely*). Ez a patkóval együtt a jobbszárny és a vértesek rohamának helyét jelezheti.

Majs keleti szegélyén (*4. sz. vázlat, 4. sz. lelőhely*) két darab ólom lövedéket találtam, melyek közül a nagyobb űrméretű fegyverből származó a becsapódás következtében eldeformálódott (13.; 16. sz.)

A sáncolásnyom északkeleti végén (*4. sz. vázlat, 3. sz. lelőhely*) egy darab köpüs nyílhegyet gyűjtöttem (2. sz.).

A településfolt északi oldalán (1. sz. lelőhely, mely a 4/a sz. vázlaton, azonos tájolással került ábrázolásra; az ábrázolt sávok az 1. sz. légifénykép alapján kerültek berajzolásra; a számok az 5. sz. vázlaton ábrázolt leletek számozásával egyeznek), két muskétagolyó került elő melyeket nem lőttek ki, mivel még rajtuk van az öntési csúcs. Itt és a terület középső részén találtam a patkókat, sarkantyúkat és nyílhegyeket. A terület középső zónájában, két darab szakállas-lövedéket, lándzsahegyet. A déli oldalon két darab köpüs nyílhegyet, I. Zsigmond kron groschenjét. A kilőtt muskétagolyók és a pengetöredékek a középső és a déli zónából kerültek elő. A leletanyag igazolni látszik Brodarics állítását: „Később a küzdelem vége felé saját szemünkkel láttuk, hogy ez a hely tele volt ellenséges katonasággal, jobbára azokkal akiket janicsároknak neveznek. Ami hely csak volt a falu kunyhói mögött, mind hosszú sorokban tartották elfoglalva."[47]

Láthatjuk, hogy a janicsár gyalogság jelentős része a falu mögött állt. Valószínűleg a lovasságnak nem sikerült betörni a falu házai közé. Erre utal a lovasságra jellemző leleteknek a terület északi szélén való előfordulása. A felzárkózó gyalogságnak azonban sikerült kiszorítani a törököket a faluból, melynek déli szegélyén folytatódott a harc. Erre utalnak a kilőtt muskétagolyók és a pengetöredékek. Brodarics a későbbiek során valószínűleg bejutott a falu házai közé, különben nem láthatta volna a janicsárokat.

A Papp László által talált fegyverleletek jelentős része Majstól keletre került elő.[48] Nem véletlen, hogy a török ágyúsor helyét Majstól északkeletre feltételezi, annak ellenére, hogy a Brodarics által említett falut a szélestalpú völgy lábánál vélte megtalálni.[49]

A magyar balszárny és az anatóliai hadtest összecsapását jelzik a Feketekapunál előkerült ágyúgolyók, muskétagolyók és fegyvertöredékek.[50]

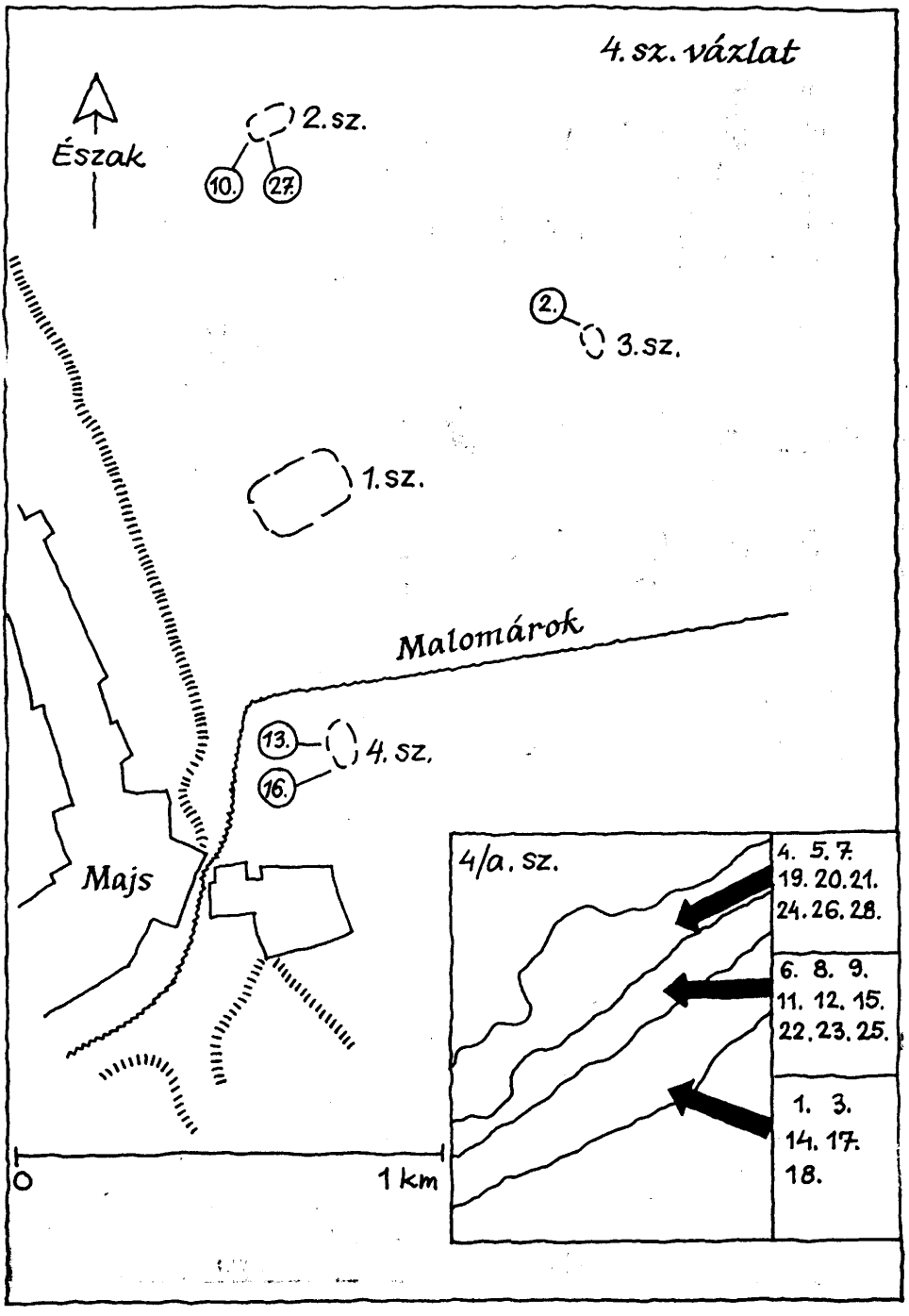
Megítélésem szerint a csatatérkutatás legfontosabb régészeti feladata a Majstól északkeletre fekvő településfolt feltárása lenne. Elsősorban a templom helyét kellene behatárolni, ami fontos szempont lenne annak megítélésénél, hogy Brodarics erről a faluról írt-e.

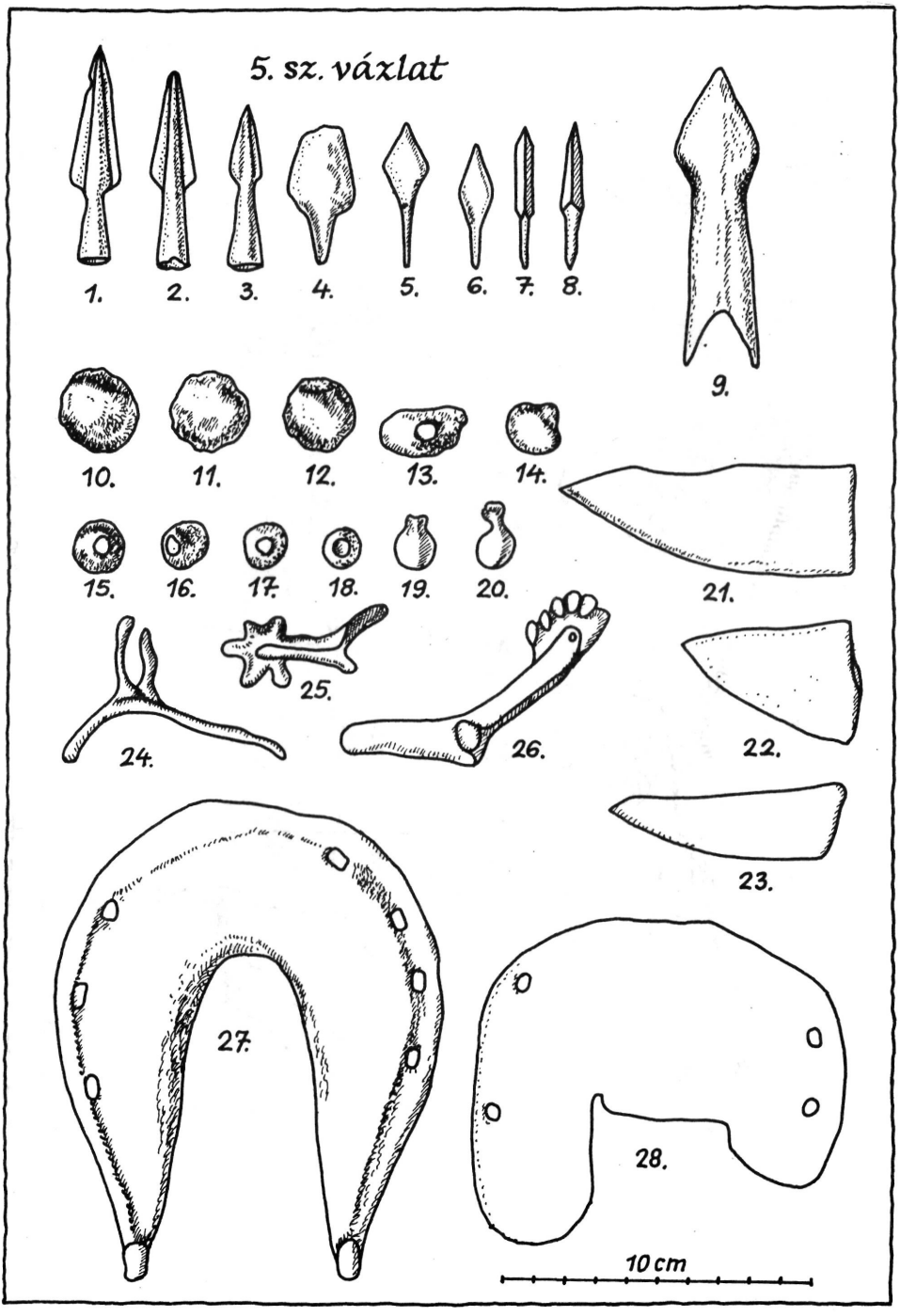
47 *Brodarics:* i. m. M. E. 26. o.

48 *Marosi Endre:* A mohácsi csatatér régészeti kutatásairól. Mohács, Budapest, 1986.

49 *Papp László:* i. m. M. E. 253. o.

50 A Feketekapunál előkerült leletekről Brand Ede tesz említést kéziratában melyet Papp László idéz a csatáról írott tanulmányában. (*Papp László:* A mohácsi csatahely kutatása. A Janus Pannonius Múzeum évkönyve, Pécs, 1960. 218. o.)

4. sz. vázlat
Észak
2. sz.
10.
27.
2.
3. sz.
1. sz.
Malomárok
13.
4. sz.
16.
Majs
4/a. sz.
4. 5. 7.
19. 20. 21.
24. 26. 28.
6. 8. 9.
11. 12. 15.
22. 23. 25.
1. 3.
14. 17.
18.
0
1 km

5. sz. váxlat
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.
22.
23.
24.
25.
26.
27.
28.
10 cm

Akár hadvezéri tudása, akár a hadiszerencse folytán Tomorinak komoly esélye volt a ruméliai hadtest legyőzésére. A szultán seregéről mondott értékelését, mely szerint a 300 000 fős seregből csak 70 000 fő a megfelelő harcértékű katona, a török források is alátámasztják.

A török sereg fegyelmét csak kemény kézzel lehetett fenntartani. Még a csata előtti napon is drasztikus intézkedésre kényszerült a szultán. Annak ellenére, hogy megtiltotta a tábor elhagyását, egy fiatalember mégis előremerült, ezért lefejeztette.

Ibrahim pasának kevésbé sikerült a rábízott hadtest irányítása. A táborverés megkezdésére hozott parancsa után a katonák többsége fegyelmezetlenül szélszéledt, így valószínűsíthető létszámbeli fölényük ellenére nem voltak képesek ellenállni a magyar jobbszárny rohamának. Hogy ez milyen komoly tanulság volt, bizonyítja, hogy a szultán a csata után senkit sem engedett a málhákhoz menni, hanem a csatamezőn várakoztak hajnalig. Ibrahim pasa súlyos hibát követett el azzal, hogy a hadtestét magára hagyta. Ez is közrejátszott a magyar támadás sikerében. Talán a szultánhoz fűződő barátságának és a győzelemnek köszönhette a jogosan kijáró büntetés elmaradását.

Báli bég jelesen képviseli az irreguláris csapatoknál uralkodó fegyelmezetlenséget. A síkon álló ruméliai hadtestből kivált és távolabb állapodott meg – írja Dzselálzáde. Ekkor már Ibrahim pasa nem volt a seregnél. Báli valószínűleg minden parancs nélkül vált ki és indult el északra. Az ő mozgásukat észlelték a magyar seregből, „megállapodásuk" leginkább Ráskai támadásának volt köszönhető. Valószínűleg rabolni indultak, amit a magyar lovascsapat szétszórása után meg is tettek. Nem törődtek a ruméliai hadtest szorult helyzetével, hanem egy ideig Ráskai lovasait üldözték, majd felprédálták Bácsfalut és kifosztották a magyar tábort. Ibrahim pasának a későbbiekben is meggyűlt a baja az akindzsikkal: „A pasa a nevezett Szegedint a vele levő s éjjel-nappal szolgálatban levő janicsároknak engedte át zsákmányul, s azok előrementek. De Jahjapasazáde (Báli bég) serege a janicsárok előtt odaérvén, kirabolta."[51]

A nagyvezír, érthetően, kedvezni akart a janicsároknak, hiszen nekik köszönhette, hogy nem sodorta el a magyarok első rohama a ruméliaiakat.

A magyar támadás sikerének legfőbb oka, hogy készületlenül érte a ruméliai hadtestet. A csatát a magyar sereg mégis elvesztette. A beérkező szultáni had és az anatóliai hadtest erőfölénye győzedelmeskedett.

A csata közelgő 470. évfordulója remélhetőleg ismét felélénkíti a kutatásokat. Írásomban igyekeztem összefoglalni csaknem két éves kutatásom eredményeit. Megállapításaimat természetesen nem tekintem végérvényűeknek; további kutatások fogják majd alátámasztani vagy megcáfolni azokat.

51 *Dzselálzáde*: i. m. 236. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

URBÁN ALADÁR

AZ ORSZÁGOS HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY KEZDETI TEVÉKENYSÉGE DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

1848. szeptember 30–október 7.

Az alábbi forrásközlés célja, hogy kiegészítse a Kossuth Lajos Összes Műveinek 1952-ben „Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén" címmel megjelent XIII. kötetét, amely az 1848 szeptember–december között keletkezett anyagokat öleli fel. Annak idején Barta Istvánt, a kötet szerkesztőjét mind terjedelmi korlátok, mind pedig szerkesztői megfontolások arra késztették, hogy szelektáljon az óriási anyagban. Így az OHB kezdeti tevékenységének dokumentumai közül elsőbbséget élveztek a Kossuth alföldi toborzóútjával kapcsolatos beszámolók, a Jellasiccsal megütköző fősereg kormánybiztosával, Csány Lászlóval és a táborba küldött országgyűlési biztosokkal folytatott levelezés, az adott helyzetből fakadó védelmi intézkedések. Az említett kötetbe így összesen 29 olyan dokumentumot vett a szerkesztő fel, amelyet az OHB, mint testület, Kossuth távollétében bocsátott ki.

A terjedelmi korlátok, valamint az 1848 szeptember végi, október eleji időszak eseményeinek fontosság szerinti mérlegelése játszott szerepet abban, hogy kevésbé fontos, vagy eredmény nélküli intézkedések, esetleg a négy évtizeddel ezelőtti ismeretek szintjén elhanyagolhatónak tűnő dokumentumok kimaradtak az említett kötetből. Ez azonban elsősorban azokra az iratokra vonatkozik, amelyeknek fogalmazványa az OHB iratsorozatában található. (Ez eredetileg Batthyány Lajos miniszterelnök ún. elnöki sorozata volt, amelyben a 790. számtól jelennek meg az OHB intézkedései.) A kutatás számára azonban új összefüggéseket ígért annak felismerése, hogy az OHB-sorozatában iktatott iratok mellett a Bizottmány számos iktatószám nélküli rendeletet bocsátott ki – amelyeknek tehát nem ismerjük a fogalmazványát –, s használta azt a hadügyminisztériumi, illetve nemzetőrségi iratsorozatot, amely az iktatószámot *k.mo.* vagy *nö.* betűjelzéssel törte, s amelyeket már az ügyvezető miniszterelnöki feladatát ellátó Batthyány Lajos is használt. Részben ismeretlen anyagokat szolgáltatott továbbá a Fővárosi Levéltár Pest városa közigazgatási iratainak, illetve a Buda városa tanácsi levelezéseinek sorozata, valamint az ún.Budai nemzetőrség Országos Levéltárban őrzött iratainak 2. kötete is.

Az anyag ilyetén bővülése kínálta azt a lehetőséget, hogy ne az intézkedések súlyát, az eseményekre gyakorolt hatását, hanem az OHB mint testület sokoldalú tevékenységét megvilágító, lehetőleg teljes okmánygyűjtemény összeállítását kíséreljük meg. Ez a szeptember 29-i feszült várakozás után másnap megkezdődött munka jelenlegi ismereteink szerint október 7-éig 84 olyan dokumentumot eredményezett, amelyeket a KLÖM XIII. említett kötete – és a XV. kötetben

megjelent pótlás – nem tartalmaz. Ezek közül igazán az elküldött tisztázatok az érdekesek, mivel az aláírásokból lehet következtetni az OHB egyes tagjainak aktivitására, amely esetenként odáig terjedt, hogy sajátkezűleg írták meg a levelet, vagy rendeletet. Ilyen iratok szép számmal kerültek elő a honvédelmi minisztérium, a nemzetőrségi tanács, a budai vagy pestvárosi levéltár anyagából, de található közöttük a budai főhadparancsnokság (General-Kommando) anyagából, a Görgey-család levéltárából, Vay Miklós iratainak gyűjteményéből, vagy a szegedi városi levéltárból kikerült iratok is. Közlünk továbbá négy nyomtatványt, valamint a Közlönyben megjelent három dokumentumot, amelyből kettőnek a kézirata is fellelhető. Az okmányok zöme azonban az OHB iratsorozatában fennmaradt fogalmazvány, néhány esetben a melléjük visszakerült eredeti.

Nem közöljük a KLÖM XIII. kötetében már megjelent iratok mellett azt a három okmányt sem (Lukács Sándor és Szabó Kálmán kormánybiztosi kinevezése, a zsákmányolt fegyverekért járó jutalomról szóló nyomtatvány és egy Vukovics Sebőhöz intézett utasítás), amelyeket ugyancsak hasonló kiegészítő szándékkal publikált az 1848 szeptember–december közötti OHB iratokból Hermann Róbert a Hadtörténelmi Közlemények 1989/2. számában. Közöljük viszont azt az öt dokumentumot (12., 21., 69., 80–81. sz.), amelyeket Görgey István munkájának kiegészítéseként Katona Tamás tett közzé, mintaszerű okmánytárában 1980-ban. Közlünk egy olyan OHB rendelkezést (47. sz.), amelyet Steier Lajos adott ki 1924-ben a „Beniczky Lajos ...visszaemlékezései és jelentései..." c. kötetben. Felvettünk a gyűjteménybe három olyan iratot is, amelyek belügyminisztériumi elnöki iktatószám alatt és Kemény Dénes államtitkár aláírásával jelent meg (35., 39., 73. sz.), amelyek azonban csak az OHB utasításával készülhettek, amelynek munkájában az államtitkárok sorában Kemény Dénes is részt vett. Közlünk egy olyan iratot is, amely a KLÖM XIII. kötetében a fogalmazvány alapján szerepel (16. sz.), amelynek azonban az igazságügyminisztérium államtitkári irataiban található eredetije – az OHB öt tagjának aláírásával – érzékelteti a rendelkezés súlyát. Végül meg kell említenünk, hogy az egyik közölt rendelet, amely a főváros mesterembereihez szól (71. sz.), Nádosy ezredes, a Nemzetőrségi Haditanács elnökének és Pázmándy Dénes, a képviselőház elnökének aláírásával jelent meg anélkül, hogy az OHB-ra utalna, de jellegénél fogva – úgy véljük – indokoltan kapott helyet a jelen okmánygyűjteményben. Nem vettük fel viszont a Rendőri Hivatal hirdetményeit, illetve a sajtóban megjelent közleményeit, még akkor sem, ha azok – mint például a táborba szállítandó fővárosi ajándékok gyűjtéséről szóló értesítés – nyilvánvalóan az OHB utasítására születtek.

Az okmányok közlésénél megadjuk – ha van – az iktatószámot, mivel az a mondottak alapján érzékelteti a bemutatott időszak ügyintézésének sajátságait. Közöljük a címzést is, de helykímélés érdekében ahol egy sorban elfér, egy sorba írjuk a küldőt és a címzettet, ami a tisztázatokon rendszerint két sorban szerepel. Ugyanez érvényes a befejező sorokra, ha ott a szokott teljes szöveg („a miniszterelnök távollétében...") szerepel, amelyet változóan: hol egy sorban, hol az okmány jobb oldalán két sorban írtak. A névaláírásoknál megtartottuk az eredeti tagolást (kivéve a 16. dokumentumot, ahol az öt név egymás alatt van), de a változó gyakorlatot, hogy ti. a bizottmányt hol egy, hogy két t-vel írták, egységesítettük. A tisztázatok nagy részén, ahol a Bizottmányt mint a

miniszterelnök távollétében intézkedő testületet tüntetik fel, ezt a szöveget a dátum után valamelyik aláíró sk. írta oda, de ezt külön nem jelöljük. A dátumnak sem az elhelyezését, sem a formáját nem változtattuk meg. (Az okmány sorszáma után a közlő által megadott dátum mögött kérdőjel akkor szerepel, ha sem a fogalmazványról, sem az iktatókönyv alapján nem lehetett a keletkezés időpontját pontosan meghatározni.)

A helyesírást illetően Barta István gyakorlatát követtük, amennyiben a felesleges nagybetűket elhagytuk, egyazon kéziraton belül a következetlenségeket – pl. az Ön váltakozó kis- és nagybetűs írását – megszüntettük, ingadozó gyakorlat esetén az igekötőket az igével összevontuk, az interpunkciót a mai használathoz közelítettük. Megtartottuk a *miniszterelnök* szó – majdnem általános – egybeírását, míg az egyes szakminisztériumok nevének írásánál a változó gyakorlatot követtük. A ma már természetes szóösszetételeknél megtartottuk a különírást, de le kell szögeznünk azt, hogy ebben nem könnyű következetesnek lenni. A tisztázat helyesírása nem mindig követi a fogalmazványát és a tisztázatról készült másolatok is gyakran eltérnek az eredeti írásmódjától. Csak a nyomtatott szövegek mutatnak valamiféle egységességet és következetességet, de a hosszú ékezetek használata ezeken is gyakran eltér a ma szokásostól. Az iratok közreadásánál törekedtünk mind a hosszú ékezetek használatának, mind a tájnyelvi sajátosságoknak (ő-ző, í-ző formák) megőrzésére.

Az iratok végén megjegyzésben tájékoztatunk az okmány mellékleteiről, s a legszükségesebb tudnivalókról. Tekintettel az 1848/49-es események örvendetesen szaporodó irodalmára, nem tartottuk szükségesnek az egyes fejlemények magyarázatát. Nem adunk névmagyarázatokat sem, hiszen a tisztekre Bona Gábor két kötete, a képviselőkre Csizmadia Andornak az 1848/49-es választásokról szóló részletes tanulmánya, a minisztériumi tisztviselőkre Fábiánné Kiss Erzsébetnek az 1848/49-es minisztériumok munkáját ismertető monográfiája kellő felvilágosítást nyújt – ha azok hiányoznának Barta István köteteiből.

A közölt iratok lelőhelyei

BM eln.	OL H 9 Belügyminisztérium, elnöki iratok
Budai nőrség ir.	OL R 16 Budai nemzetőrség iratai
Corr.Mag.	Fővárosi Levéltár, Buda város levéltára. Correspondenciae Magistratuales
GK P-sec.	Hadtörténelmi Intézet Levéltára, General-Kommando iratai, P-szekció
Görgey cs.lt.	P 295 Görgey család levéltára, Görgey Artur iratai
HM	OL H 75 Honvédelmi minisztérium, általános iratok
HM bizt.	OL H 82 Honvédelmi minisztérium, biztossági osztály iratai
Ig.ügyi államt.	OL H 67 Igazságügyminisztérium, államtitkári iratai
KPA	OL H 2 Kossuth-Polizei-Akten
Nyomtatvány	OL R 32 1848/49-es nyomtatványok
OHB	OL H 2 Országos Honvédelmi Bizottmány iratai
ONőHt	OL H 92 Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai

Pesti közig. Fővárosi Levéltár, Pest város levéltára, Közigazgatási iratok 1848/49.

Vay Miklós ir. OL H 113 Vay Miklós kormánybiztosi iratai

1.

Budapest, 1848. szeptember 30.

A táborból érkező katonaság elszállásolása Pesten

1. Az országos honvédelmi bizottmány hadügyministeri álladalmi titkár urnak

Budapest September 30. 1848.

A Martonvásárról megérkezett Würtemberg huszár ezred tartaléka itt Pesten a tüzőrségi (!) kaszárnyába, Wasa ezred tartaléka pedig az Üllői úton levő városi laktanyába szállítassanak be, élelmezésükről a hadügyminiszteriumi élelmezési osztály intézkedjék, még pedig az illető osztályfőnök legszorosabb személyes felelősége mellett.

K.m.f.

A ministerelnök távollétében a honvédi bizottmány
Madarász László
biz. tag

Eredeti tisztázat, HM 1848: 7870

Megjegyzés: a levél az 1. iktatószámot kapta, de megállapíthatóan ezt a számozást nem folytatták.

2.

Pest, 1848. szeptember 30.

Görgey táborának maradékát Pestre rendelik

Timon [Zsigmond] százados urnak

Mind azon *fegyveres* csapatok, melyek Szolnokon összevonva találtatnak, vasuton még ma Pestre szállíttassanak, itt veendvén a további rendeletet. Tudósítás szerint a hevesiek és ungiak mintegy 1000 számmal volnának.

Pest, Sept. 30. 1848.

A ministerelnök ur távollétében
Sembery Imre honvédelmi
bizottmányi tag

A levél Szemere sk. írása
Görgey cs. lt. 37. csomó, b/10. téka

Megjegyzés: a levelet Szemere nem írta alá.

3.

Pest, 1848. szeptember 30.

Rendelkezés a szegedi olasz foglyok elszállításáról

Nyílt rendelet
Szeged, Félegyház és Kecskemét városok tanácsának

A szegedi várban lévő olasz foglyoknak Bécs felé leendő inditására nézve azon rendelet tétetett, hogy ezen foglyok tiz nap elforgása alatt három csapatban nemzetőrök által kísértessenek fel Pestig. A kisérés módja akkint lesz intézendő, hogy a szegedi nemzetőrök Félegyházáig, a félegyháziak

Kecskemétig, ezek pedig Pestig kisérjék. Jelen nyilt rendelet Félegyház és Kecskemét városokkal is közlendő lészen a szükséges intézkedés végett.

Pesten Septemb. 30. 848.

A ministerelnök távolában a honvédelmi bizottmány
Madarász László
bizottmányi tag
Nyáry Pál bizottmányi tag
Sembery Imre bizottmányi tag

(A rendeleten a miniszterelnöki hivatal kispecsétje.)

Eredeti tisztázat, Szeged v. lt. Tanácsi okiratok 1848:2380.

Megjegyzés: a szegedi olasz foglyokat végül Kossuth okt. 5-i, Szegeden kiadott rendeletére szállították Pestre.

4.

Budapest, 1848. szeptember 30.

Rendelkezés a mosoni hadfogadó parancsnokságról

Országos honvédelmi bizottmány a hadügyministeriumnak

Meghagyatik ezennel a hadügy ministeriumnak, szoros felelőség mellett, a Mosony megyei hadfogadó tisztséget oda utasítani, hogy a megye által kiállitott ujonczokat, és pedig ha öt láb magasságuak nem volnának is, ha különben hadi szolgálatra alkalmatosak, azonnal a megyei tisztségektől átvenni és élelem és zsoldjukról kellő intézkedést megtenni, azonk[iv]ül pedig az ujonczok kiképzésére igényelt katonai egyéneknek a megyébe utasításáról rögtön gondoskodni első kötelességének ismerje.

Budapest September 30. 1848.

A minister elnök távollétében a honvédelmi bizottmány üléséből
Sembery Imre
bizottmányi tag
Kovács Lajos
bizottmányi tag

Eredet tisztázat, HM 1848: 7409

5.

Budapest, 1848. szeptember 30.

Rendelkezés a 48. gyalogezred hadfogadó kormányáról

1510/k.mo.

Országos honvédelmi bizottmány a hadügyministeriumnak

Niczky Sándor kormánybiztos folyó hó 27-éről kelt tudósítása következtében értésére esvén a honvédelmi bizottmánynak, hogy a 48-ik számu gyalogezred hadfogadó kormánya az ezredében is fogad ujonczokat: ennek folytán meghagyatik a hadügyministeriumnak, hogy ezen toborzást, miután a kiállítandó ujonczokból honvéd zászlóaljak alakitandók, betiltsa. Minek rögtöni eszközlését elvárják

Budapest September 30. 1848.

a honvédelmi bizottmány tagjai
Pázmándy képviselőházi elnök
Nyári Pál
bizottmányi tag

Sembery Imre
bizottmányi tag

Eredeti tisztázat, HM 1848: 7465

Megjegyzés: a 48. gyalogezred főhadfogadó kormánya Sopronban volt, Niczky panasza értelemszerűen erre vonatkozott. Mellette a HM által okt. 1-én a budai főhadparancsnoksághoz intézett utasítás fogalmazványa.

6.

Budapest, 1848. szeptember 30.

Rendelkezés a Békés megyei újoncokról

1506/k.mo.

Országos honvédelmi bizottmány a hadügy ministeriumnak

Szoros felelőség mellett meghagyatik a hadügy ministeriumnak a Békés megyei ujonczok számára a megkivántató fegyverek[et] a legközelebbi fegyvertárból azonnal kiszolgáltatni, nem különben az ujonczok kiképzésökre megkivánt tisztek és képezők a rendes katonaságból kiálíttatni, tisztekké pedig alkalmas egyének a megkivánt számban a hadügy ministerium utján kineveztetés végett ide fel terjesztessenek.

Budapest September 30-án 1848.

Madarász László
bizottmányi tag
Nyáry Pál
bizottmányi tag

Eredeti tisztázat, HM 1848:7466

7.

Pest, 1848. október 1.(?)

Felhívás a martonvásári tábor erősítésére

809/e

Buda város közönségének

Az ellenség néhány órányira állván a két fővárostól, a haza és a város érdekében szóllítom fel Önöket, hogy Pest városa tanácsával és választó polgáraival magokat érintkezésbe tevén, a Martonvásáron álló hadseregnek gyámolítására annyi nemzetőrt küldjenek, amennyit csak a két városnak kiállítani tehetségében álland.

Pest *(dátum nincsen)*

Fogalmazvány, OHB 1848:809

Megjegyzés: egyidejűleg Pest városa is hasonló felszólítást kapott.

8.

Budapest, 1848. október 1.

Rendelkezés a fővárosi helyőrség növeléséről

807/e

Rendelet
Perczel Vincze képviselő úrhoz

Helyben

Budapest October 1sején 1848

Meghagyatik ezennel Önnek legszorosabb felelőség mellett e rendelet vétele után tüstént a gőzhajó igazgatóság által ön számára az idezárt nyilt rendelvény nyomán egy nagyobbféle gőzöst kirendeltetni, azon Komárom várába sietendő.

Ott megérkezvén Majthényi ezredes és várparancsnokkal az idezárt rendelet értelmében értesülvén, a várban levő Turszky ezred zászlóaljának felerészét és annyi önként vállalkozó felfegyverzett vitézeket, hogy számuk 800 főt ne haladjon, de ha lehet, annál alább se legyen, magával ide Pestre hozzon.

A gőzös Pesten felül kössön ki és Ön megérkeztéről azonnal ide jelentés tegyen, – mire azután további rendeltetésük helyét meghatározandják. Ezen rendelet titokban tartassék.

Fogalmazvány, OHB 1848:807

Megjegyzés: A Majthényinak szóló, egyidejűleg kelt rendeletet l. KLÖM XIII. 65. A katonaság leszállítására nem került sor, mert Majthényi nem volt hajlandó gyöngíteni a vár helyőrségét.

9.
Budapest, 1848. október 1.
A Vilmos-huszárokat Pestre rendelik

1534/k.mo.

A budai fő hadi parancsnokságnak

Ezennel tudatik a budai fő hadi parancsnoksággal, hogy a Vilmos huszár ezred utban lévő két osztályának általam mai nap magparancsoltatott, miképp az útját Szolnok helyett ide vegye.

Budapest, octob. 1. 1848.

a ministerelnök távollétében
Mészáros Lázár

Eredeti tisztázat, GK P-sec. 1848-28-26

10.
Pest, 1848. október 1.
Rendelkezés a budai vár biztosításáról

Kiss Miklós budai őrnagy úrnak

Buda várát védelmi erő nélkül hagyni nem lehetvén, ezennel meghagyatik őrnagy urnak, hogy a budai 2^{ik} századdal a Vár biztosításáról gondoskodjék, s azon századot onnan a vidékre ki nem indítsa.

Pest, 1 octob. 1848.

Zoltán János

A honvédelmi választmány
Madarász László
bt.

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.

Megjegyzés: a levél Zoltán János belügyminisztériumi államtitkár írása.

11.
Budapest, 1848. október 1.(?)
Rendelkezés a Lánchíd építkezésének védelméről

812/e

Rendelet
Clarke mérnök és lánchidépitő főfelügyelő úrnak

Meghagyatik ezennel Önnek, hogy a hidépítésnél alkalmazott dolgozó egyéneit a mennyire lehet legjobban felfegyverkeztesse és szükség esetén az épitő mühely védelmére használja, – minek folytán a hídépítésnél alkalmazott egyének a felkelő sereghezi beosztástól ezennel felmentetnek.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:812

12.
Budapest, 1848. október 1.
A kiskunsági népfelkelőket Ráckevére utasítják

805/e

Foster [Ernő] őrnagy urnak

A kiskunsági felkelt népsereg, és mind azok, kik Kun Szentmiklóson Pest megyéből ott összevonulva vannak, e rendelet vételével Ráczkevi felé tüstint induljanak el; futárt küldvén jó eleve Görgey Arthur csepeli főparancsnok urhoz, hogy a menetek és elhelyezés iránt a közelebbi parancsot tőle megkapják.

Ugyan annak bejelentendő, hogy elindulások után 3 nap mulva élelmeztetésökről gondoskodást jó eleve tétessék.

Budapest, Oct. 1. 1848.

Szemere sk. fogalm., OHB 1848:805

13.

Budapest, 1848. október 1.(?)

Hirdetmény a tábort engedély nélkül elhagyók, vagy meglátogatók megbüntetéséről

Tapasztalván, hogy a táborból, habár rövid időre, számosan távoznak engedély és utlevél nélkül; más felöl: hogy sokan minden meghatalmazás vagy hivatalos megbizás nélkül a tábort meglátogatják és kikémlelik, a ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány által közhirré tétetik: hogy

1. Aki a táborból illető parancsnoki utlevél nélkül eltávozik, legyen az rendes katona, honvéd vagy nemzetőr, szökevénynek tekintvén, mindenki kötelességének esmérje megfogni, s a legközelebbi hatóságnak átadni, hogy a táborba, mint fogoly, visszakisértessen, érdemlett megbüntetése végett.

2. Aki hazai hivatalos megbizás vagy meghatalmazás nélkül, az őrsök kerülésével a táborba lép, azonnal kiutasitandó, sőt a körülményekhez képest szoros vizsgálat alá veendő, és ha magát igazolni nem képes, letartóztatandó és legközelebbi helyparancsnokhoz vezetendő.

3. Ezen határozat folytán minden polgári és katonai hatóság köteleztetik ezen rendeletnek közhirré tételére és pontos teljesitésére.

Ministerelnök távollétében a honvéd bizottmány.
Madarász László b.t.
Sembery Imre
bizottmányi tag

Nyomtatvány

14.

Pest, 1848. október 1.

A táborból útlevél nélkül érkező katonai személyek letartóztatásáról

1530/K.Mo.

Az országos honvédelmi bizottmány Buda város polgármesterének

Pest, october hó 1-én 1848

Meghagyatik ezennel polgármester urnak, hogy a táborból utlevél nélkül érkező mindennemű és rangu katonai egyéneket biztos helyen Budán letartóztasson, és egyszersmind Kovács [György] nemzetőrségi ezredes és térparancsnok urnak jelentést adjon, ki róluk azonnal intézkedend.

A ministerelnök távollétében
az orsz. honvédelmi bizottmány tagjai
Sembery Imre
bizottmányi tag
Madarász László
b.t.

Eredeti tisztázat, Corr. Mag. 1848:981

15.

Budapest, 1848. október 1.

Fegyvermüvesek jelentkezésére felszólító hirdetmény

Felszólitás

A főváros népe fegyvert akar ragadni. Ezrenként jelentkeznek. De fegyver dolgában igen szüken vagyunk. Van azonban a budai fegyvertárban 20.000 kész cső és 4000 kész puskaágy. Ezeket össze kellene rakni. E czélra felszólítjuk a vasuti, lánczhidi kézműveseket, továbbá a puskamüveseket, lakatosokat s mindazokat, kik a tárgyhoz értenek, sziveskedjenek közremunkálásukkal a fegyverek összerakását eszközölni.

Az illetők jelentség magukat La[h]ner őrnagy és fegyvertárnok urnál Budán a fegyvertárban, vagy Pesten a Károly-kaszárnya II. udvarában II. emelet 38-dik ajtó.

Budapest, october 1-én 1848.

A honvédelmi bizottmány tagjai
Madarász László Szemere Bertalan

Közlöny 1848 okt. 3. (115)

16.

Budapest, 1848. október 1.

Az OHB felszólítja Ghyczy Kálmán igazságügyi államtitkárt, hogy vegyen részt a bizottmány munkájában

806/e

Az országos honvédelmi bizottmány Ghyczy Kálmán álladalmi titkár urnak

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány levén a képviselők háza által megbízva a kormányzással, ezennel rendeltetik:

1^{ör} Naponként két ízben, t.i. reggel 9^{kor} és délután 4^{kor} a bizottmányi ülésben jelenjen meg.

2^{or} Rendelkezzék, hogy egy tanácsnok, vagy egy titkár, egy fogalmazó és egy szolga egész napon át a bizottmány körül foglalkozzék.

3^{or} Minden ministerium[i] azon leveleket, mellyek a közrendre, csendre, s a haza jelen veszélyére vonatkoznak, egyenesen ide terjessze, vagy ha *már* rögtön elvégeztettek volna, arról tudósítás teendő.

Ha mindez pontosan meg nem tartatik, a képviselő házat kellő szigorú és gyors rendelkezésre fogjuk fölszólítani.

Budapest october hó 1^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány tagjai

Pálffy János
Madarász László bt.
Szemere Bertalan
Nyáry Pál
Sembery Imre

Eredeti tisztázat, Ig. ügyi államt. 1848-104-1
Szemere sk. fogalm., OHB 1848:806

Megjegyzés: Szemere a fogalmazvány utolsó mondatában a „szigoru és gyors" kitételt is aláhúzta. (L. KLÖM XIII. 64.)

17.

Budapest, 1848. október 1.

Rendelkezés a nemzetőri és tábori szolgálat alóli mentesítésről

1517/k.mo.

Az országos honvédelmi bizottmánytól Buda város közönségének

Meghagyatik minden illető polgári és katonai hatóságoknak, hogy a papirpénz készítésében s az országos fizető főhivatalban működő egyének, minden bármiféle más szolgálattételtől ezennel egyátaljén felszabaditottaknak ismertessenek és menten hagyassanak, s a táborba se mehessenek.

Budapest, october 1-én 1848.

A ministerelnök ur jelen nem létében
a honvédelmi választmány gyüléséből
Pálffy János mk.
vál. tag
Sembery Imre mk.
bizottmányi tag

Korabeli másolat, Budai nőrség ir.
Közlöny 1848 okt. 2. (114.)

Megjegyzés: a Közlöny okt. 4-i számában az OHB a mentesítést „az alapitványi pénztári főfizető hivatalhoz tartozó" egyénekre is kiterjesztette.

18.
Budapest, 1848. október 1.
Utasítás Pusztelnik Henrik kapitánynak

1531/k.mo.

Pusztelnik kapitány urnak

September hó 29^{én} kelt tudositása következtében az országos honvédelmi bizottmány ezennel tellyes megelégedését jelenti ki önnek azon intézkedések fölött, mellyeket ön Horvát Vilmos kormánybiztos megszabadítására nézve tett, – de nem különben azon rendeleteket is [így] , mellyek szerént ön Jellasich táborát hátulról megtámadni készül, a nemzetörök rendezésében tett fáradozásaival együtt tellyes elismeréssel helyesli, és megvárja önnek eddig tanusított erélyességétől, hogy ezentúl is minden hatalma alatt lévő erőt a hon megmentésére a legnagyobb sikerrel fog alkalmazni.

Budapest, october 1^{én} 1848

A ministerelnök távollétében az országos honvédelmi bizottmány tagjai
Madarász László b.t.
Szemere Bertalan

Eredeti tisztázat, Görgey cs. lt., 38. cs. b/17. téka

Megjegyzés: Pusztelniket Batthyány rendelte Horváth Vilmos kormánybiztos mellé szept. 26-án

19.
Budapest, 1848. október 1.(?)
Rendelkezés a Komáromba szánt lövegekről

826/E

A honvédelmi bizottmány a hadügy ministeriumnak

Felszólítatik ezennel a hadügy ministerium, hogy azon háromfontos ágyúkat, mellyek ministerelnöki rendelet folytán Komáromba valának küldendők és e czélból már gőzhajóra is rakvák, azonnal az Ujépületbe lerakassa és felszerelésüktől mielébb intézkedjék.

Ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:826

20.
Budapest, 1848. október 1.
Gondoskodás a Liptó megyei újoncokról

1526/k.mo.

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügy ministeriumnak

Lehoczky Károly Liptó megyei első alispány úr f. hó 26-dikáról kelt 112. számú tudósítása folytán a hadügy ministeriumnak ezennel meghagyatik, hogy az azon megyében toborzott ujonczokhoz, kiknek száma már 100-ra felmegy, az al és fő tiszteket minél előbb kinevezze, nem külömben a központot is, hová ezen ujonczok szállitandók, kijelelje, s tovább rendeltetésökről annak idejében kellőleg intézkedjék.

Budapest Oct. 1^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében
az országos honvédelmi választmány tagjai
Sembery Imre
bizot. tag
Szemere Bertalan
v.t.

Eredeti tisztázat, ONőHt 1848:4600

Megjegyzés: mellette Gombos alezredes okt. 1-én kelt levele, amellyel a rendeletet továbbította a Nemzetőrségi Haditanácshoz, mint illetékeshez. A zavar oka az volt, hogy Batthyánynak az új honvédzászlóaljak szervezéséről szept. 26-án kibocsájtott rendelete csak okt. 2-án jelent meg a Közlönyben.

21.

Budapest, 1848. október 1.

Utasítás Görgey Artur honvéd őrnagynak

Az országos honvédelmi bizottmány Görgey Arthur honvéd őrnagynak

Trangusz százados ur Zichy Pál fogolyt át adta, a küldött irományokkal.

A tábori müködésre nézve adig is, míg a képviselő házzal közöljük Önnek nézeteit, hazafiui buzgalmára kérjük fel, hogy magát Moga fő vezérrel tegye érintkezésbe; különben a hadvezetés lehetetlenné s tán szerencsétlenné is válhat, még ma – bár mi későn is – várjuk a ház elnökét, s azonnal tudósitandjuk Önt a Ház határozatáról.

K. Budapesten, 1848. Oktober 1-őn

a honvédi bizottmány
Madarász László b.t.
Szemere Bertalan b.t.
Pálffy János

Eredeti tisztázat, Görgey cs.lt. 37. csomó, b/11. téka

22.

Budapest, 1848. október 1.

Tudósítás a felsőmagyarországi helyzetről

Örvendetes

A felső magyarországi lázadásra nézve B. Jeszenák János királyi biztos ur f. hó 30-ról jelenti, hogy a pánsláv lázzadók és pártütők fő menedékei, t.i. Brezova és Miava kezünkben van, és vitéz nemzetőreink a pártütő seregre már ott nem akadtak, hanem azok vezetőikkel Javaina felé Morvaországba gyáván visszafutamodtak.

Részletes tudositás később következik.

Meg vannak téve a rendeletek, hogy a törvénytelen, ellenséges, veszélyes rablással összekötött pártütés végleg elnyomassék.

Budapest, October 1-jén 1848.

A honvédi bizottmány
Szemere Bertalan
Sembery Imre

Nyomtatvány

23.

Budapest, 1848. október 1.

Rendelkezés az elfogott Fligely őrnagy őrizetéről

1528/k.mo.

Kiss Miklós nemzetőrségi őrnagy úrnak

Legszorosabb felelőség mellett ezennel meghagyatik őrnagy úrnak, hogy *Fligelli fogoly* a legszorosabb őrizet alatt tartasson. Minek következtében a véle szólás végett senki – a honvédelmi bizottmány irásbeli engedélye nélkül – be ne bocsátassék, a vele való bánás pedig ezután is teljesen illedelmes legyen.

Budapest octob. 1. 1848.

A ministerelnök távollétében országos honvédelmi bizottmány tagjai
Madarász László b.t.
Pálffy János b.t.

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.

24.
Budapest, 1848. október 1.
Rendelkezés Zichy Pál gróf őrizetéről

Rendelet Kiss Miklós őrnagyhoz

Gróf Zichy Pál fogolyt, még a rendes törvény itélend felette, mint hadi foglyot tisztességes, de szigorú őrizet alatt tarcsa. [így]

Költ Budapesten 1848ik Octóber 1én

a honvédi bizottmány
Madarász László b.t.
Szemere Bertalan b.t.

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.

25.
Budapest, 1848. október 2.
Majthényi Istvánt ezredessnek és Komárom várparancsnokának nevezik ki

837/E.

A hadügyministeriumnak

Majthényi István october első napjától kezdve ezredessé és komáromi várparancsnokká kinevezvetvén, a hadügyministerium oda utasítatik, hogy említett ezredes ur illetményét és havidijját annak rendjén az emlitett naptól fogva kiszolgáltassa és a végett a pénzügy ministeriummal értekezzék.

Budapest octob. 2. 1848.

Ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány tagjai
Sembery Imre
Szemere Bertalan

Eredeti tisztázat, HM bizt. 1848-102-175
Fogalmazvány, OHB 1848:837

Megjegyzés: a tisztázat mellett a HM biztossági osztálya által okt. 6-án a pénzügyminisztériumhoz intézett levél fogalmazványa, s az OHB okt. 11-én kelt, 967/E. sz. sürgetése.

26.
Pest, 1848. október 2.
Gondoskodás Komárom pénzellátásáról

835/E

Sárközi József kormánybiztos úrnak

Önnek f.h. 1-sőjén 15. sz. a. kelt jelentése következtében a pénzügy ministeriumnál a szükséges rendelkezés a mai nap megtétetett: miszerint a komáromi várőrség részére s a vár felszerelésére megkivántató pénzöszveg fejében most egyszerre 10 ezer ezüst forint rögtön küldessék, a még hátra maradó öszvegek utalványozása pedig részletekben az szerint történjék, amint azt Ön a pénzügyministeriumnak időről időre feljelentendi.

Pest, Octob. 2n 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:835

Megjegyzés: mellette Sárközi említett jelentése, valamint a Duschek Ferenc államtitkárhoz a fenti értelemben aznap intézett levél fogalmazványa.

27.

Pest, 1848. október 2.

Felhatalmazás az Aradra küldött képviselők számára

817.

Nyilt rendelet

Kund Vincze és Záborszky Imre képviselő urak ezennel felhatalmaztatnak, illetőleg utasittatnak, miszerint

1ször: e felhatalmazás vételével tüstént Aradra induljanak, – küldetésük czélját s helyét titokban tartván.

2szor: Máriássy János őrnagy és tiszántuli mozgó nemzetőrsereg parancsnok urnak megkeresésére mindent megtegyenek, mert ez által a számára kiadott, másolatban idemellékelt rendelet következtében felszólitatni fognak; mi végett minden polgári és katonai hatóságoknak és egyéneknek ezennel szigoruan meghagyatik: miszerint a fenebb nevezett képviselő és őrnagy uraknak nemcsak minden kifogás és haladék nélkül engedelmeskedni, de segédkezet is nyujtani feleletteher alatti kötelességöknek ismerjék.

3szor: 500 darab puskát fenn emlitett Máriássy őrnagy urnak adjanak át.

4szer: Hazafiságoktól várván a haza a sükert, képviselő urak kiküldetésőket mielőbb végezzék, s kimeritő tudositást tenni ide visszasiessenek.

Pest, october 2. 1848.

A ministerelnök távolában az ország honvédelmi bizottmánya

Madarász László b.t.

Szemere Bertalan b.t.

Pecséttel ellátott eredeti, OHB 1848:817

Fogalmazványa: uo.

Megjegyzés: mellette a két képviselő okt. 10-i jelentése sikertelen küldetésükről, s ennek mellékleteként a Berger vezérőrnagy várparancsnokkal folytatott levelezésük.

28.

Budapest, 1848. október 2.

Az OHB tájékoztatást kér a sorezredek cseréjéről

819/E

Az országos honvédelmi bizottmány
a budai fő hadi parancsnokságnak

Budapest october hó 2án 1848.

Sziveskedjék a fő hadi parancsnokság azonnal arról tudósítani, Gallicziából Sept. 23án Komáromba megérkezett Leiningen zászlóalj *jelenleg* hol, és miképen van elhelyezve; 2or a 2ik zászlóalj megérkezett-e már, vagy mikor érkezend meg az országba, minthogy Wilhelm ezred már egészen kivonult az országból; 3or mit felelt a Galliczia [így] fő parancsnokság Mihály s Sivkovich ezredek kicserélése ügyében. Általájban értesitsen a fő parancsnokság arról, minő katonák beküldéséről vagyon már tudósítva, jelesen ha Coburg vagy Palatinalis huszárokról jött-e már valami rendelet.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány tagjai

Nyáry Pál

Szemere Bertalan

Eredeti tisztázat, GK P-sec. 1848-28-5

Fogalmazvány, OHB 1848:819

29.
Pest, 1848. október 2.
A főfizető hivatal munkatársait felmentik a nemzetőri és a tábori szolgálattól

821/E

Az országos honvédelmi bizottmány
Kovács György nemzetőri ezredes úrnak

Nehogy a pénztári ügyeknek kezelése az országos közügyeknek tetemes kárával bármi tekintetben hátramaradást szenvedjen, annálfogva meghagyatik ezredes úrnak, miként Budán a vezérlete alatt lévő nemzetőrseregnél olly intézkedéseket tegyen, hogy *Frenreisz, Kálosi* és *Hesz* titoknokok, *Schneidt* János biráló számtiszt, *Stolz* Vince segéd számtiszt, *Stauduer* fogalmazó, *Ziegler, Seefranz, Freiszeisen* és *Kosztka* segéd-fogalmazók, *Frölich* és *Novotni* irnokok, végre *Frölmert* és *Szolgai* hivatal szolgák jelen rendkívüli körülményekben mindennénű nemzetőri és tábori szolgálatok alól *ideiglenesen* felmentessenek.

Pest,. Octob. 2. 848.

A ministerelnök távollétében
az orsz. honvédelmi bizottmányi tagjai
Sembery Imre
bizottmányi tag
Kovács Lajos

Pecséttel ellátott eredeti
Budai nőrség ir.

Megjegyzés: Duschek Ferenc okt. 3-i előterjesztésére a pénzügyminisztériumi pénztár és a főfizető hivatal minden tisztviselője megkapta a fenti felmentést. (Az előterjesztés az itteni iratok között.)

30.
Budapest, 1848. október 2.
Kiss Miklós őrnagy a táborba távozhat

Rendelet

Kiss Miklós úr, a Pest megyei nemzetőrség első zászlóaljának őrnagya, saját kivánatára a táborba bocsáttatván, visszaérkezteig az őrnagyi ideiglenes parancsnoksággal Albert Ferencz úr, az említett zászlóalj 6^{ik} századának kapitánya ruháztatik fel és bizatik meg; Budaváros közrendének, valamint jelesen a vár megőrzésének biztosítására nézve ezennel felelőssé tétetvén.

Igazolásul jelen oklevél adatik ki.

Budapest 1848 Oktober 2^{ik} napján.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány
Szemere Bertalan
Madarász László b.t.
Pálffy

Pecséttel ellátott eredeti
Budai nőrség ir.

31.

Budapest, 1848. október 2

Görgey mellé horvátul tudó nemzetőrtisztet küldenek

Görgey Arthur őrnagy urnak,

Poszlavszky János Pécs városi polgár, nemzetőrségi tiszt, kinek testvére a brodi határ ezredben kapitány, alkalmasint Rott seregében, hazafiui érzéssel ajánlkozik, hogy ez összeköttetésénél fogva is, bírván a horvát nyelvet, a hazának használand és az ellentáborban szakadást eszközlend.

Önhöz utaljuk.

Vegye hasznát, ismert határozottsága és erélye szerint.

Budapest Oct. 2. 1848.

a honvédelmi bizottmány
Szemere Bertalan
Nyáry Pál

A levél Szemere sk. írása
Görgey cs. lt. 37. csomó, b/11. téka

32.

Budapest 1848. október 3.

Tudósítás Jellasics meneküléséről

Legujabb

Legujabb tudósítások szerint Jellachich, a maga táborának nagyobbik részével, Mórról Győr városának tájékára vonult futó sietséggel, s hihetőleg azóta Győr városába is bement.

Táborunk követi nyomban. A népfelkelés Veszprém, Vas, Sopron, Győr, Komárom megyében örvendetes sikerrel foly. Vitéz hadseregünknek és a buzgó népfelkelésnek sükerülni fog Jellachichot, ki az *általa kért* három napi fegyvernyugvást *becstelenül* megszegte, táborával együtt megsemmisiteni.

Budapest, october 3. este 8 órakor 1848.

a honvédelmi bizottmány
Szemere Bertalan
Sembery Imre

Nyomtatvány

33.

Budapest, 1848. október 3.

A Porosz herceg huszárezred két osztályát Pestre rendelik

839/E

A budai fő hadi parancsnokságnak

Sziveskedjék a fő hadi parancsnokság rögtön úgy intézkedni, hogy a Szolnokra utban levő Porosz huszár ezred 2 osztálya azonnal egyenesen s pedig kettős marschokban Pestre jöjjön. Ebbéli rendeletét tudassa a főparancsnokság a nevezett sereggel *futár által,* melly célra az ezredtől itt levő tiszt használható.

Budapest, octob. 3. 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány tagjai
Szemere Bertalan
Madarász László

Eredeti tisztázat, GK P-sec. 1848-28-26
Fogalmazvány, OHB 1848:839

34.
Budapest, 1848. október 3.
Intézkedés a martonvásári tábor ellátásáról

816/E

Gróf Török [Bálint] osztályfőnök urnak

Ivánka őrnagy rendeletére utalványozzon ön rögtön négy zsák jó faszenet a tábori puskamüves használatára. Küldesse azt még ma kocsin a táborba.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:816

35.
Budapest, 1848. október 3.
A fegyvergyári munkások ne vegyenek részt a népfelkelésben

B951/Eln.

Pest város közönségének

A helybéli fegyvergyár igazgatósága eléterjesztvén: hogy munkásainak egyik része a nép felkeléshez csatlakozni szándékozik, miután jelen vészes körülmények közt a hazának oltalmára megkivántató fegyverek készitése a legsürgőbb [így] szüksége közé tartozik, e város közönségét oda kivánom utasítani: miszerint az említett fegyvergyár munkásait egyedül helybeni használatra fentartani rendelje.

Kelt Budapesten october 3án 1848.

Belügy álladalmi titkár
Kemény Dénes m.k.

Eredeti tisztázat, Pesti közig. 1848/49. 252.

36.
Pest, 1848. október 3.
Buda önkéntesei egyelőre ne induljanak a táborba

5003/nö.

Az országos honvédelmi bizottmány Buda város polgármesterének

Az ellenség ujabb mozdulatai, miről eléggé kimerítő tudósitás eddig nem érkezett, a tábori mozgalmak iránti rendelkezéseknek más irányt ad, mi miatt a tegnap adott rendelkezések változás alá jönnek. Ez okból a budai indulásra kész csapatot kimozditani nem lehet addig, míg biztos tudósítások nyomán mozdulatainak irányát meg nem határozhatni.

Adja ezt ön tudtára a csapatnak s vezéreinek, kik a haza iránti buzgóságukban bizonyosan minden perczben készen állanak arra, merre a haza védelme az ujabb körülmények kivánata szerint követelendi kiindulni.

Kelt Pesten october 3. 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány
Madarász László Nyáry Pál
b. t.

Eredeti tisztázat, Corr. Mag. 1848:982

37.
Budapest, 1848. október 3.
Beöthy Ödönt népfelkelés szervezésére utasítják

843/E

Beöthy Ödön teljes hatalmu kir. biztos urnak

Az alsó magyarországi lázadás még mind ezideig sincs elnyomva. A lázadók még mindig öldösik a föld ártatlan népét, pusztítják a vagyont a legembertelenebbül.

E lázadást el kell nyomni mielőtt a tél bekövetkezik. A rabló csoport folyvást üldözni és pusztítani fogja a békés polgárokat, ha meg nem zabolázták.

Hogy e czél hamarabb és biztosabban elérettessék, szükséges, hogy a lázadók ellen népfelkelést rendezzen, s a hadsereg munkálkodása ez által támogattassék.

Tehát Ön mindenütt fegyverre hivja fel a népet, hogy mentse meg magát. Minden községet külön fog Ön felhivni, hogy csak ott legyen fölkelés, ahol az kivánatos, czélszerü, szükséges Ön belátása szerint. Ön lássa el a népfelkelést vezérekkel és lássa el a szükséges parancsokkal és utasításokkal.

Igy reményljük, hogy a hadsereg és a nép szövetkezett ereje a lázadást bizonyosan és gyorsan el fogja nyomni.

Budapest, Oct. 3. 1848.

Szemere sk. fogalm., OHB 1848: 843

38.
Pest, 1848. október 3.
Szatmár megye önerőből védekezzék

838/E

Az országos honvédelmi bizottmánytól Szatmár megye bizottmányának.

Midőn az ország fővárossai a horvát sereg betörése által fenyegetteték, az aldunai vidék teljes lázzadásban, a tót felvidék[en] egy hasonló lázzadási kitörés volt, lehetetlenné lőn az egyes megyékben felmerülő helybéli bajokra országos haderőt küldeni.

Fegyverek dolgában is olly állapotban vagyunk jelenleg, hogy a legjobb szándék mellett is – a benyomuló horvát seteg ellen néhány nap alatt kellettvén egész ser[e]get felfegyverezni – puskákat nem küldhetünk, az ide betoluló védelmi tömeget is csak kaszákkal láttatjuk el.

Tegyen meg azért a megyei bizottmány a kiküldött korm. biztos Mihályi Gáborral egyetértőleg mindent, mi a fenyegető vész elhárítására rendkívüli uton is szükséges, mert Szatmár megye népének ereje ugy is nagyobb, mintsem hogy az kellőleg rendezve s lehetőleg felfegyverezve ellent ne állhatna az oláh merényeknek addig is, mig sikerülend már rendezett haderő küldetésével ama vidéknek segitségére lenni.

A kivánt álgyuk már uton vannak.

Kelt Pesten Oct. 3. 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány

Fogalmazvány, OHB 1848:838

39.
Budapest, 1848. október 3.
Utasítás Vay Miklós királyi biztosnak

960eln./B.

Báró Vay Miklós királyi biztos úrnak

Berzenczey László toborozási biztosnak, valamint Torda vármegyének és Aranyosszéknek ide zárt jelentéseiket mellékleteikkel egyetemben eredetileg és a nevezett törvényhatóságokhoz és toborzási biztosokhoz adott választ másolatban avégett teszem át kir. biztos urnak, hogy a september 23-diki és 27-diki ministerelnöki rendeletek folytán az abban irtak felül kellő gyorsasággal intézkedni s eljárásárul jelentést tenni, illetően értesitést adni és jóváhagyás alá terjeszteni méltóztassék: megjegyezvén

szükséges tudásul azt, hogy itten katona szüke most kevésbé lévén mint Erdélyben, fegyvereket onnan további rendelésig kiinditani nem szükség. Fegyverek pedig, mennyiben a gyulafehérvári várbul és Naszódrul ki nem jutnak, a september 21-diki ministerelnöki rendelethez képest pótlandók és a fölkelés eszközlésére nézve ugyanezen rendeletben, valamint a sept. 23-dikiben is írt egyének megbizatása továbbra is azok szerint marad.

Végre nem mulaszthatom a kormány nevében s összes hazánk érdekében, ministerelnöki az iránti felszólitásnak ismétlését, hogy Nagyméltóságod Erdélyben sükerrel folytatott k. biztosi hivatalát e criticus változások közt el ne hagyja.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte üdvözletemet.

Kelt Budapest 1848-ban Október 3-án

Belügyminiszter helyett
[Kemény Dénes]

Eredeti tisztázat, Vay Miklós ir. 1848:1201
Kemény D. fogalm., BM eln 1848:960

Megjegyzés: az irat sérült, mert Kemény Dénes aláírását letépték róla. Batthyánynak a levélben emlegetett szept. 21-i rendelete a Kővár vidéki és naszódi fejleményekről értesülve általános utasításokat tartalmazott a védelem megszervezésére; a szept. 23-i rendelet a Berzenczey László által szervezett ún. Mátyás lovasok tisztjeinek kinevezését és az alakulat felfegyverzését Vay Miklósra bízta. A szept. 27-i rendeletet Batthyány megbízásából Kemény Dénes belügyminisztériumi államtitkár küldte és arra figyelmeztette Vayt, hogy hatáskörét ne engedje csorbítani, s egyben meghagyta, hogy jelentéseit egyenesen Kemény Déneshez intézze.

40.
Budapest, 1848. október 3.
Utasítás Heinrich Hentzi pétervárади várparancsnoknak

841/E

Pétervárади vár parancsnok Hentzy urnak

Tartani lehetvén attól: hogy a csajkások kerületéből a csajkák a Drávára szállitani szándékoltatnak a végett, hogy Jellasics seregének a Dráván túli vidékről hadi szerekben segitséget szállitsanak át; önt ezennel felhivjuk: miszerént minden igyekezetét oda forditsa, hogy a csajkák a pétervárади hid alatt át ne szállitatthassanak.

Jellasics serege a mult hónap 29-én történt, s hadseregünkre dicsőséges ütközet által erejében vészessen megtörve Győr felé sietve vissza vonul; annyival inkább elvárjuk tehát önnek hazafias buzgóságától, hogy körében mindent elkövetend, nehogy a vissza vonuló ellenséges seregek bár melly oldalról segitséget nyerhessenek.

Fogalmazvány, OHB 1848:841

41.
Budapest, 1848. október 3.
Utasítás Vukovics Sebő kormánybiztosnak Latour birtokainak zár alá vételéről

845/E

Vukovics Sebő k. biztos urnak

Azon levelekből, melyek a Közlöny 110^{ik} számának toldalékában közöltettek, különösen abbul, melly Jellachichtol gróf Latourhoz volt intézve, nyilván kisülvén, hogy ő, magyar indigena és birtokos létére az ország elleni háborút minden módon éleszti, segiti, vezérli, Önt ezennel figyelmeztetjük, hogy ha szükségesnek látja, birtokait mellyek Temes és Torontál megyékben mondatnak lenni, vegye birói zár alá akképen, hogy azok általa végképen és örökre el ne idegenithessenek.

Ha erre nézve Önnek észrevétele volna, foganatositás előtt észrevételeit elvárjuk.

Budapest, Octob. 3. 1848.

Szemere s. fogalm., OHB 1848:845

42.
Pest, 1848. október 3.
A táborból megszököttek élelmezése

825/E

Az élelmezési osztálynak

A táborból visszaszökött, s jelenleg a Károly laktanyában letartóztatott 17 hadi fogolynak élelmezéséről rendelés téve eddig nem lévén, a szükséges rendeletek megtételére az élelmezési osztály ezennel felszóllittatik.

3 octob. 848

Honvédelmi Bizottmány

Fogalmazvány, OHB 1848:825

Megjegyzés: a rendelkezés Kovách György ezredesnek, a pest-budai nemzetőrség főparancsnokának itt található, okt. 3-i jelentése alapján keletkezett. A címzett nyilván a HM biztossági (polgári-gazdászati) osztálya.

43.
Pest, 1848. október 4.
Hazarendelik a tiszaföldvári népfelkelést

846/E

Miután a tiszaföldvári hazafiak, kik veszélyben forogni tudván a hazát, nemes lelkesedéssel keltek fel s jelentek meg Pesten, jelenleg nem használhatók, Győr és Komárom megyék rendeltetvén a Győr felé vonuló nemzeti haderők támogatására. A midőn iránt ok a honvédelmi választmány megelégedését ezennel kijelenti, oda utasitja őket., hogy gőzkocsikon még ma induljanak haza felé.

Költ Pesten Oct. 4. 848.

Nyáry Pál
honvédelmi bizottmányi tag

Nyáry sk. fogalm., OHB 1848:846

Megjegyzés: a levélfogalmazványt Nyáry – a szokástól eltérően – úgy írta alá, miként a tisztázatokat szokás.

44.
Pest, 1848. október 4.
Intézkedés Komárom, illetve Ószőny biztosítására

850/E

Takács István kormány biztos urnak

Mai napon kelt jelentése folytán azon kérdésére, hogy a népfelkelés a megyében megszüntetvén, valyon a nemzeti őrsereg kiállitása szükséges-e? Miután Jellasics táborával Győr felé vonult és seregeink üldözőbe veszik, szükségesnek találtatott, hogy holnap és holnap után Komárommal átellenben Ószőny körül egy 3000 emberből álló sereg vonassék össze, mely czélból innen Pestről holnap a gőzhajón mintegy 1000 ember el fog indittatni. Mind szinte mára váratik ide Pestre a[z] 1000 kun lovasság, – ez is holnap a pesti – bécsi ország uton szinte Szőny alá fog küldetni. Valamint holnap után gőzhajón szinte 1000 ember fog át téttetni. Ezek azonban mind tökélletes fegyverzetü csapatok és igy oda utasíttatik ön, hogy az esztergomi nemzetőrség azon részét, mely tökélletes bajonettes fegyverekkel van ellátva, szinte Szőny alá rendelje, – ha azonban az esztergomi nemzetőrségnek egy része sem volna jó bajonettes puskákkal ellátva, úgy nem kel küldeni őket a szőnyi táborba, mert ezen sereg az összes seregnek jobb szárnyát fogván képezni, csatázásra van szánva, hová nem tökélletes fegyverzetü népet használni nem lehet. Ez esetben inkább otthon maradjanak, hanem mivel a Szőny alá küldendő csapatok elégséges tisztekkel nem birnak, oda munkáljon ön, hogy mentüll több tisztnek

való alkalmas egyének küldessenek Esztergomból a szőnyi táborba, mind szinte ha volnának stuczokkal ellátott uri nemzetőrök, kik a csapatok közé álván igen hasznos szolgálatot tehetnek.

Pest, Octob. 4. 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:850

Megjegyzés: mellette Takács István kormánybiztos említett jelentése. A neki szóló választ egyidejűleg Esztergom megyének is megküldték. A stucz: rövid csövű vadászfegyver.

45.
Pest, 1848. október 4. (?)
Biztosokat küldenek Lipótvárba

856/E

Nyilt rendelet

mellynél fogva Bohetzer Sándor és Szaplonczai Josef képviselő urak a bizottmány megbizásából a végett küldetnek Nyitra megyei Lipótvárosba [így], hol jelenleg a határőr vidéki oláh ezred egy zászlóalja tanyázik, hogy nékiek a fegyelem ellen elkövetett vétség, és a magyar alkotmány ellen tanusitott ellenszenv következtében megérdemlett büntetésnek a hadügy minister ur általi elendedését megmagyarázván, őket a magyar alkotmány és kormány iránt tartozó engedelmességről és a mostani körülményekről felvilágositsák.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:856

46.
Pest, 1848. október 4.
Kormánybiztosok Beöthy Ödön országos biztos mellé

847/E

Meghatalmazvány

A lázadó szerb-illyr elleni aldunai seregünkhöz kirendelt teljhatalmú országos biztos Beöthy Ödön kivánatára, s az ott szállongó különböző hírek személyes megczáfolására, az ottani táborunk lelkesítésére, buzdítására s mindannak, mi fegyvereinknek óhajtott sükert szerezhet, erélyes eszközlésére Bernáth József, Haczel Márton és Hadzics Lázár képviselők kormánybiztosokul ezennel kineveztetnek, – felhatalmaztatván, illetőleg oda utasíttatván: miszerint emlitett Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztosnak mindenben segedelmére legyenek, rendeleteinek sükert szerezzenek, és vele egyetértőleg mindent elkövessenek, hogy vitéz seregeink az ellenségen diadalt és győzedelmet nyerjenek; az előfordulandó körülményekről s napi eseményekről pedig időről-időre pontos, gyakori és kimeritő tudósítást tegyenek.

Pest, Octob. 4-dikén 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:847

47.
Pest, 1848. október 4.
Utasítás Beniczky Lajos kormánybiztosnak

866/E

Beniczky Lajos kormánybiztos urnak

Folyó hó 2-dikán 317. sz. a. kelt hivatalos tudósitására hivatkozólag Önnek a panszláv mozgalmak elfojtására intézett czélszerü rendelkezései helyeseltetvén, miszerint kiküldetését annál sükeresebben teljesithesse, s dicséretes buzgalmát annál inkább folytathassa, Ön ezennel tiszteleti őrnaggyá neveztetik ki, egyszersmind felhatalmaztatik: miszerint a csend, rend és belbéke biztosítása végett hadi törvényszéket állíthasson, oda utasittatván: hogy e részben a szokott formákat megtartsa, s a nép lecsendesítésére – hol jónak látja – a megtérőknek a vezéreket kivéve bün bocsánatot hirdessen.

A költségek fedezésére Önnek a pénzügy ministerium utján Selmeczre 5000 ezüst forint utalványoztatott s 300 darab fegyvernek kiszolgáltatása iránt a szükséges rendelkezés itt a fegyverfelügyelő hivatalnál megtétetett, ennek elszállításáról rendelkezzék.

Pest, Octob. 4-dikén 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:866

Megjegyzés: mellette Beniczky említett okt. 2-án kelt levele és mellékletei, valamint az okt. 4-én a pénzügyminisztériumhoz és a fegyverfőfelügyelő hivatalhoz intézett utalványozási rendelet.

48.
Pest, 1848. október 4.
Utasítás Jeszenák János kormánybiztosnak

865/E

Báró Jeszenák János nyitrai főispán és kormánybiztosnak

Folyó hó 1-jén kelt hivatalos jelentése örvendetes tudomásul szolgálván, Ön ezennel felhatalmaztatik, hogy a csend, rend és belbéke sükeresebb helyre állitása tekintetéből, a vezéreket kivéve, mindazoknak, kik az ottani veszélyes lázongásban részt vettek, de tetteiket megbánva megtérnek, bün bocsánatot adhasson s hirdethessen.

Pest, Octob. 4-dikén 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:865

Mellette: Jeszenák említett, okt. 1-jén kelt jelentése, amely a nyitrai lázadás lecsendesítéséről számol be.

49.
Pest, 1848. október 4.
Az eskütt nem tett román határőrzászlóaljat Nyitráról Pestre rendelik

843/E

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügyministeriumnak

Miután a Leopoldváron volt, s jelenleg a Nyitra megyében mutatkozó, sőt kitört tót mozgalmak elnyomására használt oláhhatárvidéki ezred [!] a magyar alkotmányra mindeddig meg esküdni nem akart, – ez pedig legkivált az illtő tisztikar rossz szellemének tulajdonitható, annálfogva meghagyatik a hadügyministeriumnak, hogy a nevezett oláh határőrezrednek Pestre való lejövetelére tüstént tegye meg a szükséges intézkedéseket, s megérkezvén Pestre az ezred, azon tisztek kik az alkotmányra megesküdni nem akarnak, az ezredtől azonnal eltávolitandók, s helyük magyar érzelmű tisztekkel betöltendő.

Pest, Octob. 4^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében
az orsz. honvédelmi bizottmány tagjai
Pálffy János
állad. titkár
Nyáry Pál honvédelmi
választmány tagjai

Eredeti tisztázat, HM 1848: 7881
Fogalmazvány, OHB 1848:849

Megjegyzés: a tisztázat mellett a HM aznap kelt, a fentiek értelmében a budai főhadparancsnoksághoz intézett rendelete.

50.
Pest, 1848. október 4.
Rendelkezés a Schwarzenberg-dzsidásokról

858/E

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügyminiszteriumhoz

H. M. Vásárhely mezővárosának ide zárt folyamodványát, melly szerint az ott beszállásolt nem a legjobb szellemű, sőt ellenséges irányú Schwarzenberg dzsidás ezredet más vidékre elrendeltetni kéri, az orsz. h. v. bizottmány azon határozatának tudtul adásával küldi a hadügyministeriumnak át: miszerint hathatósan intézkedjék, hogy ezen ezred az országból rögtön eltávolitassék, megjegyezvén azt, hogy Ő Felségének világos határozata értelmében, ennek helyébe egy más magyar ezrednek az országba való bejövetelét minden módon eszközleni igyekezzék.

Pest Octob. hó 4^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében
az orsz. honvédelmi bizottmány tagjai
Sembery Imre
Pálffy János
áll. titkár

Eredeti tisztázat, HM 1848:7911
Fogalmazvány, OHB 1848:858

Megjegyzés: a tisztázat mellett Kárász Benjamin csongrádi főispán okt. 3-án kelt jelentése, Vásárhely városának okt. 2-án hozzá intézett levele, továbbá a HM okt. 5-én a bécsi magyar külügyminisztériumhoz intézett levelének fogalmazványa, amely a Ferenc József-dragonyosok és a Schwarzenberg-dzsidások Galiciába küldéséért cserébe a Koburg- és a Nádor-huszárok hazarendelésének kieszközölését sürgeti.

51.
Pest, 1848. október 4.
Szentkirályi Móric megbizatása, hogy lovasezredet szervezzen

868/E

Szentkirályi Móric jász kun ker. főkapitánynak

Megbizatik Ön, hogy azon 500 lovashoz, mellyet a jász kun kerület lovakkal ellátni felajánlott, a jász kun kerületek által kiállitandó 2985 ujonczok közül még 500 négy évi szolgálatra kötelezett lovast állitson fel: melyek alá lovakat a köz kincstár költségén fog vásárolni, az 1000 lovas egyéb felszerelése a kincstár által eszközöltetik, s a felszerelésnek hova hamarábbi eszközlése Ön kötelességévé tétetik.

A vásárlási és felszerelési költségek kiszolgáltatására e végre a nemzetőrségi hadi tanács s pénzügyi ministerium utján a szükséges intézkedések olly módon tétetnek meg: hogy Önnek számadása alá 1000 lovas számára minden nemü a raktárakban található felszerelés, és hetenként négy hétig 25 000 pft szolgáltassék ki.

Végszámadása az utalványozott summákról és szerekről elváratik, s amennyiben az utalványozott százezer forintnál ne talán nagyobb összegre lenne szüksége, ez eránt pótlólag adandó jelentésére annak idejében további intézkedés fog tétetni.

Ami az ezred tisztjeit illeti, ezeknek felterjesztésében különös figyelemmel legyen Ön arra: hogy az illető tisztségekre kiszolgált katonai egyének, vagy különben a lovassági katonai szolgálatot tellyesen értők terjesztessenek fel.

(dátum nélkül)

Nehezen olvasható fogalmazvány, OHB 1848:868

Megjegyzés: mellette a fentiek kapcsán a pénzügyminisztériumhoz és a Nemzetőrségi Haditanácshoz intézett rendelet fogalmazványa.

52.
Pest, 1848. október 4.
Utasítás Szentkirályi Mórichoz, hogy tartsa készen a kiskun népfelkelést

868/E

Szentkirályi Móricz jász kun kerületi fő kapitánynak

Jellachich a legközelebbi napokban seregének legnagyobb részével Székes Fejérvár alól Győr alá szállván. Miután a népfelkelések az ellátási nehézségek miatt csak azon környéken lehetnek üdvös hatással, hol az ellenség táboroz, a felkelő jász kun lovasságnak Laczházáról tovább szállitása a jelen körülmények között többé nem szükséges: ugy mindazon által, hogy a Dunához közel fekvő vidékeken időközben is mind a gyalog, mind a lovas felkelés készen tartassék.

Ezekhez képest Ön a jász és nagy kun lovasságot utasitsa vissza, a kis kun lovassággal pedig s általában a Duna vidéki felkeléssel a fennebbiek szerint intézkedik.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:868

53.
Pest, 1848. október 4.
Utalás Halassy Ede komáromi kormánybiztosnak

864/E

Utalvány

Halassy Ede Komárom vármegyei kormány biztos részére

A pénzügy ministerium Halassy Ede Komárom vármegyei kormány biztosnak Komáromban, jövendő számadás mellett 5000 azaz ötezer ezüst forintot fizessen ki.

Pest, Octob. 4-dikén 1848.

Fogalmazvány, OHB 1848:864

54.
Pest, 1848. október 4.
Stadniczki, Sándor-huszárezredbeli tizedes hadnagyi kinevezése

859/E

Az országos honvédelmi bizottmány

[Stadniczki] nevü Sándor czár huszár ezredebeli altisztet, ki hazaszeretettől ihletve 105 bajtársával a hon védelmére haza sietett akkor, midőn ezt a legnagyobb veszély fenyegette, ezennel hadnagyá az ugyanazon 105 lelkes hazafi vezérévé nevezi ki és pedig olly képen, hogy october 1^{sō} napjától e rangjához szabott járandóságát huzza addig is, ameddig ezen kinevezés a hadügyminiszterium által megerősíttetik.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:859

Megjegyzés: a kinevezendő neve sem a fogalmazványon, sem az iktatókönyvben nem szerepel. Azonosítása *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988. 551. o. alapján

55.

Budapest, 1848. október 4.

Tájékoztatás Zichy Ödön lefoglalt kincseiről

854/E

Több hirlapokban közölt azon tudósítás folytában, mintha Vásárhelyi százados által Kálozdról elhozott két vas ládák egyikében Jellasich számára Bécsből küldött nevezetes pénzösszeg foglalatatott volna, ezennel közhírré tétetik: hogy azon ládákban pénzben csak 36 darab tallér és 458 ezüst garas, – egyébaránt számos különféle nagyobb értékü ékszerek, ezüst s más drágaságok találtattak, mellyek 4 tagból álló hivatalos küldöttség által leltárba vétetvén, további rendelésig letéteményképen az országos kincstárba tétetnek le.

Budapest, october 4-én 1848.

Pálffy János
álladalmi titkár
az országos honvédelmi bizottmány tagja
Madarász László

Fogalmazvány, OHB 1848:854
Közlöny 1848. okt. 6. (118.)

Megjegyzés: a Közlöny szövegét közöljük, amelynek helyesírása korszerűbb. A 4 tagú küldöttséget a fogalmazvány még nem említi.

56.

Pest, 1848. október 4.

Rendelkezés a horvát foglyok Pestre szállításáról

Nyílt Rendelet

A Fehérvár felöl Pestre kisérendő hadi foglyok általvételére és Pestre leendő kiséretére a budai nemzetőrségből 3 század azonnal kirendeltetik oly utasítással, hogy a foglyoknak Fehérvár felé elibe menyenek, s ott hol azokat találandják a katonai őrizettől általvegyék s azokat Budára kisérjék, Budán a hídfőnél megállapodván, az elérkezésről jelentés tétessék a honvédelmi bizottmánynál, honnan az elzárások helyéről rendelkezés fog tétetni.

Pest 4 octob. 848

Zoltán János
választm. tag

Nyáry Pál
bizottm. tag

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.

57.

Pest, 1848. október 4.

Az OHB bilincseket szerez be

883/E

A pénzügy ministerium statustitkár Duschek Ferenc úrnak

Az országos honvédelmi bizottmány meghagyásából Jurenák Pál pesti vaskereskedéséből 50 darab bilincs láncznak 2 lakattal az álladalom részére kiszolgáltatva lévén, s status titkár úr felszólítatik: miszerint azoknak árát *harminczhárom forint 20xral pengő pénzben* nevezett Jurenák Pál számára azonnal a kincstári fő fizető hivatalnál utalványoztassa, neki nyugtatványa mellett kifizetendőt.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:883

Megjegyzés: a fogalmazvány mellett a következő eredeti rendelkezés: „Az országos honvédelmi bizottmány meghagyásából felhívok ezennel minden vasárus polgártársat, hogy ezen levél előmutatójának amennyi bilincse (Schliesseisen) van, azonnal kiszolgáltassa, lakattal együtt. Holnap reggel 11 órakor az ára általam fog kifizettetni.

Pest, October 2ikán 1848.

A honvédelmi bizottmány rendeletéből
Czetz főhadnagy
h. ü. m. segédtiszt"

„A fent emlitett bilincseket átvettem
October 3-án este 6 és 1/2 orakor.
Várszeghy"

58.
Pest, 1848. október 4.
Utasítás Beöthy Ödön országos biztosnak

853/E

Beöthy Ödön teljhatalmu országos biztos urhoz

Bezerédy Miklósnak, mint a Bács megye részéről őrvonalkép felállitott és folytonos tábori szolgálatban alkalmazott őrség ideiglenes parancsnokának kormánybiztos urhoz intézett s ide zárt folyamodványát, melly szerint az érintett bácsi őrség részére kiszolgált [így] fizetéseket és a többi járandóságokat jóváhagyni kéri, azon válasszal küldjük kormány biztos urhoz, hogy az illető járandóságok kifizetése a liquidaltatáshoz képest jóvá hagyatott.

Pest, octob. 4. 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:853

Megjegyzés: mellette a Nemzetőrségi Haditanács szept. 20-án a HM-hez intézett, valamint a HM bizossági osztályától szept. 28-án Mészáros Lázárhoz intézett levele.

59.
Pest, 1848. október 4.
Értesítés Majthényi István komáromi várparancsnok számára

848/E

Majthényi István Komárom vára parancsnokának

Parancsnok úrnak a szükséges lovak küldése érdemében kelt felhívása folytán a bizottmány felhatalmazza parancsnok urat, hogy a kellő inspectióra szükséges 3 lovat egynek-egynek árát 200 pft[ban], az ágyuk felszerelésére pedig 10 lovat, egynek 100- vagy 120 pft[ban] megálapitva megvétesse.

Pest, octob. 4. 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:848

60.
Pest, 1848. október 5.
Utasítás Pozsony városa polgármesterének

874/E

Posony városa polgármesterének

Polgármester ur folyó hó 2-káról kelt hivatalos levelének több pontjára válaszoltatik:

Posonynál csak olly katonaság vagy katonai egyének átbocsájtandók, kiknek úti levele a magyar külügyministerium pecsétjével vagy aláirásával van ellátva, úgy az itteni kormány által kiadott úti leveleket birnak, vagy kiviláglik, hogy a magyar kormány rendelete következtében utaznak, vagy szállittatnak.

Ujházy Lászlónak Posony megyébe kormánybiztosúl lett kinevezése eránt polgármester urat jónak látjuk megnyugtatni, ugyanis az a háznak határozata folytán történt, kiküldetésének a Közlönybe nem történt megjelenése elmulasztási vagy szerkesztői hibából történvén.

Huber fakereskedő által Bécsbe szállítandó puska ágyak kivitele megengedtetik, minthogy Bécsbe irányunkban a szállítandó puskákra nézve hasonló eltiltások történhetnének.

Végre: a gabonának Ausztriába való kivitelét illetőleg tett kérdésére válaszoljuk, hogy e tárgyra nézve polgármester úrnak a teendő intézkedéseket tudtul adni el nem mulasztjuk.

Pest Octob. 5. 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:874

Megjegyzés: mellette Németh Károly pozsonyi polgármester említett, okt. 2-án kelt levele. Ujházy szept. 28-i kinevezésére l. KLÖM XIII. 44-45. A Közlönyben okt. 5-i dátummal, az okt. 7-i számban jelent meg tudósítás Ujházy Pozsony megyei „teljhatalmu kormánybiztosi" kinevezéséről.

61.

Pest, 1848. október 5.

Rendelkezés a budai vár őrizetéről

5011/nö.

A honvédelmi bizottmány Buda városa polgármesterének

A pesti nemzetőrség kivánatára, miután a fővárosokra nézve annyira fontos budai vár őrizete eddig egyedül a budai nemzetőrség terhére esett, czélszerünek tartanók, ha a pesti nemzetőrség is felváltva minden másod nap használtatnék a vár őrizetére.

Midőn ezért ezen kivánatát a pesti nemzetőrségnek teljesiteni ajánljuk, egyszersmind felszólítjuk önöket, ezt úgy rendezni, nehogy általa a két város polgársága s nemzetőrsége közt akár féltékenység, akár nyugtalanság támadjon.

Kelt Pesten october hó 5-én 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány

Nyáry Pál

Eredeti tisztázat, Corr. Mag. 1848:916

62.

Pest, 1848. október 5.

Rendelkezés az óbudai ruházati bizottság parancsnokának leváltásáról

872/E

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügyministeriumnak

Lahner őrnagy s fegyverkezelőnek ./. alatt ide csatolt jelentéséből a hadügyministerium át fogja látni: miszerént az óbudai ruha bizottmányi parancsnok Lahner őrnagy felhivására kiszolgáltatni kért kardokat nemcsak kiadni vonakodott, sőt midőn ezek fölfedeztettek, illyeseknek létét is álnokul eltagadván maga ellen méltó gyanut gerjesztett. Miután pedig ezen valóban bortányos eljárás és árulás méltó büntetés nélkül nem hagyathatik, annál fogva meghagyatik, hogy a kérdéses ruha bizottmányi parancsnokot eleve hivatalától felfüggesztvén, őt szoros őrizet alá tétesse, azután pedig a vizsgálatot ellene elrendelvén, a bünöst katonai törvényszék elé állitsa, s hütlenségi vétségéhez képest kellőleg büntesse meg. A megürült parancsnoki állásra pedig olly egyént alkalmazzon, ki a magyar alkotmányt tiszteli, annak hü polgára, s a kormány rendeleteinek magát alá veti.

A bizottmány hadügy minister urnak ez érdemben teendő és tett intézkedéseiről értesitését elvárván.

Pesten October 5-én 1848.

a ministerelnök távollétében
Madarász László
Id. Gr. Eszterházy Mihály
b. t.

Eredeti tisztázat, HM bizt. 1848-47-377
Fogalmazvány, OHB 1848:872

Megjegyzés: az eredeti mellett a HM okt. 8-án a fenti ügyben a budai főhadparancsnokságnak küldött utasítása.

63.
Pest, 1848. október 5.
Kállay Ödön és Ujfalusi Lajos kormánybiztosi kinevezése

869/E

Az országos honvédelmi bizottmány

A képviselő ház határozatilag meghagyta az országos honvédelmi bizottmánynak, miszerint Fehér [így] vármegyében és Székes-Fehérvár városban a végett, mivel ezen hatóságokban a mi hadseregünk elszállásolására nézve hátramaradást szenvedett, akkor midőn a pártütő Jellasichnak rabló csoportja kész ellátásra s segedelemre talált, országos bizottságot küldjön ki.

Mind ezen vétkes hanyagság, vagy roszaság adatainak megvizsgálására, úgy okainak és okozóinak, valamint a haza elleni egyéb merényeknek és vétkeknek az ellenséggeli czimboráskodásnak hiteles felderitésére, úgy kihágásoknak megvizsgálására is *Kállay Ödön* és *Ujfalusi Lajos* kormány biztosoknak kiküldetnek, és oda utasítatnak, hogy rögtön rendeltetésök helyére menvén, mindent megtegyenek úgy a megyében, mint a városban, hogy a hanyagság vagy vétek kiderüljön, és mind a bünösök, mind azoknak javai törvényes biztosság alá tétessenek, jelentések váratván. [így]

Fejér vármegye és Székes-Fehérvár hatóságainak és minden egyes tisztjeinek és nemzetőreinek szigoruan meghagyván, hogy a fent nevezett kormány biztosoknak segéd kezeket nyujtsanak és rendeleteiket pontosan teljesitsék.

Költ Pesten october 5^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottmány

Madarász sk. fogalm., OHB 1848:869

Megjegyzés: a rendeletnek nincs sem címe, sem címzettje.

64.
Pest, 1848. október 5.
Irányi Dániel és Kubinyi Flórián kormánybiztosi kinevezése

870/E

A honvédelmi bizottmány
Irányi Dániel és Kubinyi Flóri kormánybiztosokhoz

Az ide másolatban csatolt irományok tartalmából megértendik Ünök, hogy hazánkat fenyegető veszélyek gyors és szigorú eljárást követel[nek].

Midőn tehát Önök hazafiui buzgóságában, kellő ovatos eljárásában s erélyességében bizva Önöket ezennel kiküldjük, hogy a honvédelmi bizottmánytól vett szóbeli utasitás szerint egész szigorral és erélyességgel járjanak el. Hogy pedig eljárásuknak támogatására a kellő eszközök ne hiányozzanak,

ezennel Önök[nek] minden sorkatonai, nemzetőrségi és karhatalmi erő ollykép adatik rendelkezésük alá, hogy ezen rendelet előmutatása után az illető parancsnokok azonnal a kivánt erőt kirendeljék.

Pest, october 5^{én} 1848.

A ministerelnök távollétében
Madarász László
b. t.
Szász Károly
status titkár

Fogalmazvány és tisztázat, OHB 1848:870

Megjegyzés: mind a fogalmazványon, mind a tisztázaton eredetileg Szent Iványi Károly neve állott Irányi Dánielé helyett.

65.
Budapest, 1848. október 5.
Rendelkezés a hevesi népfelkelés leállításáról

861/E

Blaskovics Gyula alispán urnak

Amennyiben az ellenséges horvát tábor utját Győrnek vette, Önnek ezennel meghagyatik, hogy a Heves megyében rendezett népfelkelés ez uttal állittassék be [így], erről Ön tudósítván a megyebeli kormánybiztosokat is.

Magában értetik, hogy az ujonczok megrendelt kiállítása annál nagyobb szorgalommal eszközöltetvén.

Budapest, oct. 5. 1848.

Szemere sk. fogalm., OHB 1848:861

66.
Pest 1848. október 5.
Ruttkay Istvánt kinevezik a Zólyom megyei honvédek polgári parancsnokának

863/E

Rutkai István Zólyom megyei első alispánhoz

A minden oldalról megtámadott honnak igaz hazafiúi érzéstől áthatott férfiak elszánt és erélyes segedelmére lévén szükség, az országos honvédelmi bizottmány Önt, bizva a közjó és a hon iránti tántorithatatlan s erélyes buzgalmában, a Zólyom megyei honvédek polgári főparancsnokának ezennel kinevezni, s egyúttal Önnek szoros kötelességévé teszi, hogy egyértetőleg az említett honvédek katonai parancsnokával, s személyes jelenlétével és tekintélyével a csapatokat buzditsa.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:863

67.
Pest, 1848. október 5.
Honvéd újoncokat kérnek a szekerészethez

862/E

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügy ministeriumnak

A hadügy ministerium által közlött budai fő hadparancsnokság azon kérdésére, ha valjon a szek[e]rezési osztály számára bevásárlandó 800 ló mellé nem lehetne-e a jelenleg kiállitandó ujonczok közül a megkivántató egyéneket a szek[e]rezési osztályhoz beosztani, a honvédelmi bizottmány azon

véleménnyel van: hogy ugyan lehetne ezen beosztást eszközleni, és a hadügy ministerium e tárgyban belátása szerint intézkedjék.

Pest, October 5^{én} 1848.

a ministerelnök távollétében
Sembery Imre
bizotm. tag

Eredeti tisztázat, ONőHt 1848:4785
Fogalmazvány, OHB 1848:862

Megjegyzés: a tisztázat mellett Hrabovszky főparancsnok említett, szept. 28-i jelentése, s a HM okt. 5-én a Nemzetőrségi Haditanácshoz intézett utasítása, hogy a miniszterelnök szept. 14-i – a Közlöny 98. sz.-ban megjelent – rendelete értelmében járjon el.

68.
Pest, 1848. október 5.
Tájékoztatás Beöthy Ödön országos biztosnak

873/E

Beöthy Ödön kormányi biztos urnak

Mult hó 30^{károl} kelt levelének abbeli pontjára: miszerint a honvédek posztó ruhával láttassanak el, kormány biztos urnak a bizottmány válaszolja, miként a szükségelt ruha mennyiséghez megkivántató posztónak kiszolgáltatása és leendő leszállitására egy alkalmas és biztos tisztet felküldjön.

Mi pedig az Arad megyei oláh népfaj lázitója, állitólag a volt főispáni helyettes ellen intézendő vizsgálatot illet, arra nézve a mai napon Vukovics kormány biztos már megbizatott.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:873

Megjegyzés: mellette Beöthy említett levele, amelyben a honvédek téli (posztó) ruházatát sürgeti, valamint a Vukovicshoz a fentiekkel egyidejűleg intézett utasítás fogalmazványa. (l. *Hadtörténelmi Közlemények* 1989/2. sz.)

69.
Pest, 1848. október 5.
Utasítás Görgey Artúrnak

871/E

Honvédelmi bizottmány
Görgey Artur őrnagy és parancsnok urnak

Baranya megye első alispánjának e pillanatban vett tudósítása szerint a Dráván nagyobb számu szerb csapatok szándékoznak áttörni, miért is ezennel oda utasittatik ön: hogy Rot[h] tábornok vezérlete alatti csapatok megsemmisitése után figyelmét Baranya megyére irányozza, és a netalán berohanó ellenséget minden hatalmában álló eszközökkel vissza verni iparkodjék.

Pest Octóber 5-én 1848

A ministerelnök távollétében
Pázmándy Dénes
képviselő ház elnöke
Madarász László b. t.

Eredeti tisztázat, Görgey cs. lt. 37. csomó, b/11. téka
Fogalmazvány, OHB 1848:871

Megjegyzés: a tisztázaton Madarász sk. utóirata: „A bizottmány elvárja minél többszöri tudositásodat."

70.
Pest, 1848. október 5.
Rendelkezés a Pest városa által lefoglalt lisztről

876/E

Az országos honvédelmi bizottmány
Pest városa polgármesterének

A városi tanácsnak folyó hó 4-ről 14.558^{ik} sz. alatt az álladalom részére lefoglalt liszt mennyiségeinek megtartása iránt tett jelentésére válaszul iratik: miként a közlött kimutatás szerinti liszt mennyiség, a két utolsó 11 és 13 forintosnak kivételével a kitett áron lefoglalandó, s az átvitelről készített leltár s árkimutatás utalványozás végett beadandó.

Pest, october 5^{n} 1848.

a ministerelnök távollétében
Nyáry Pál honvédelmi
bizottmányi tag
Id. Gr. Eszterházy Mihály
bizottmányi tag

Eredeti tisztázat, Pesti közig. 1848/49. 208.
Fogalmazvány, OHB 1848:876

Megjegyzés: a fogalmazvány mellett a város okt. 4-i közgyűléséről kelt jelentés, mellette a készletek rovatos kimutatása.

71.
Budapest 1848. október 5.
A hadseregnek dolgozó iparosok felmentése a nemzetőri szolgálattól

Rendelet

Minden szabó-, csizmadia-, varga-, szijgyártó-, nyerges-, szücs-, gombkötő- és csákó, sipka-készitő mesteremberek további rendeletig, azaz addig, mig ők a hadsereg felruházása és felszerelése körül foglalkoznak, minden nemzetőrségi szolgálattul ezennel felmentetnek.

A czéhbeli előljárók és mesteremberek, kik szerződési kötelezettséget vagy szállitást átvettek, tartoznak a hanyag és kötelességüket nem teljesitő legényeket szigorúan tartani, és azokat, kik intéseik ellenére a reájuk bizott munkát elhanyagolják, a hatóságnak méltó büntetés végett, azonnal névszerint bejelenteni.

Végre minden vargák és csizmadiák ezennel felhivatnak, hogy közülök azok, kik a hadsereg részére bakkancsok szállitását szerződésileg magukra vállani kivánják, bepecsételt ajánlataikat 48 óra alatt a nemzetőrségi tanács gazdasági osztályánál (Szabadsajtó-utcza 585. számu Jankovics-féle ház 1-sö emeletében) benyujtsák, – azok pedig, kiknek illyes bakkancsaik már készen volnának, vagy illyeket önrovásukra rövid idő alatt készitetnének, kézi vétel végett magukat ugyanaz emlitett hivatalnál szóval jelentsék.

Budapest, october 5-kén 1848.

Nádosy, alezredes
Pázmándy Dénes
a képviselőház elnöke

Nyomtatvány

72
Budapest, 1848. október 6.
Utasítás Vay Miklósnak

B. Vay Miklós kir. biztosnak

Folyó év sept. 30-ikán 4. szám alatt kelt jelentése következtében kir. biztos urnak a következők adatnak válaszul:

Az ujonczoknak toborzás utján elhatározott besorozása innét is helyben hagyatik. Azonban kéntelenek vagyunk kir. biztos ur figyelmét azon különbségre figyelmeztetni, melly az önkéntesek és a honvédek között létezik; az elsők szabad tetszésüktől függő időig szegődnek védelmre, a honvédek azonban rendes katonaságnak tekintetvén, az ebeli törvényjavaslat értelmében négy évig tartoznak rendes szolgálattal, és valódi hasznot csak ezek biztosíthatván, a toborzás ez értelemben eszközlendő.

A honvédeknek rendszeresítése egyébiránt a honvédelmi haditanácsnak lévén feladása, a szükséges felvilágosításokat és útmutatásokat az fogja jövőre szolgáltatni, mely egyszersmind mai napról utasittatott, hogy a honvédujonczok számára kivántatott 50 000 pftnyi öszletet kir. biztos urhoz juttassa.

Az országnak az utolsó időben annyira veszélyeztetett állapota kéntelenitett bennünket a rendelékeny [így] fegyvereket azoknak kezébe adni, kik a nemzet és önállásának megmentésére oly magasztos lelkesedéssel tömegesen jelentek meg, ez oka annak, hogy e pillanatban a méltán igényelt lőfegyvereket el nem küldhetjük. Fő gondjaink közé számítjuk azonban e fogyatkozáson minél előbb segíteni, mert ezt a közérdek szükségeli. Addig tehát kir. biztos úr tanusitott bölcsesége felhasználand minden eszközt a hiány ideiglenes pótlására; mind a honvédek, mind az önkéntesek felszerelésére kellő költségek az emlitett öszletből levén fedezendő[k].

Többnyire az önkéntesek rendszeresítése is tiszteinek kinevezése továbbra is kir. biztos ur hatásköréhez tartozván; a honvédek tisztei a honvédi hadtanács utján lesznek kinevezendők.

Végre Berzenczey korm. biztos ur jelentését intézkedés végett ./. alatt elküldjük.

Budapest, 1848. oktober 6-ikán.

Fogalmazvány, KPA/133.

Megjegyzés: mellette Vay említett 4. sz. szept. 30-i jelentése, továbbá egy aznap kelt számnélküli másik jelentése az erdélyi általános helyzetről. Itt található a Nemzetőrségi Haditanácshoz okt. 6-án kelt átirat, hogy küldje meg Vaynak az 50 000 pftot, és „a netalán szükséges utasitásokat".

73.
Budapest, 1848. október 6.
Rendelet a sorkatonaság karhatalmi alkalmazásáról

965eln/B

Tapasztalván: miként a sorkatonaságnak segitségül felhivása nem mindenütt történik a polgári hatóság részéről azon modorban, mit a védni szándékolt közcsend érdeke kiván, a katonai fegyelem pedig mulhatatlanul szükségessé tesz; ezennel minden közhatósági elnökök figyelmeztetnek, hogy ha a polgári erő elégtelensége miatt sorkatonaság kiállitásának esete fordulna elő, gondosan mellőzzék mindazt, mi a nemzetőrség és a rendes katonaság közt ingerültséget szülhetne, s ez által magyar érzelmű katonaságnál is a szolgálati készséget s hazafias szellemet lehangolhatná.

Kelt Budapesten oktober 6-dikán 1848.

Belügyi álladalmi titkár

Fogalmazvány és aláíratlan nyomtatott körlevél
BM eln 1848:965

74.
Pest, 1848. október 6.
Pest városának pénzfelhasználásáról

878/E

Pest városa közönségének

Miután a kebelbeli katonai s polgári sütő mesterek által a tábor számára megkivántató kenyér olly mennyiségben állitatik elő, melly feleslegessé teszi azt, hogy azon egy ezer ezüst forint, mellyek önök pénztára számára f. évi september 27^kén^ a pénzügyi ministerium által Lángh Ignácz főkapitánynak nyugtatvány mellett kenyér vásárlásra adatott, ezen különösen kitűzött czélra fordítassék; ezentúl megengedtetik, hogy ezen öszvegből az álladalom részére immár kiszolgált, vagy ezután kiszolgáltatandó előfogatokra járó méltányos bért fedezhessék.

Pest, octob. 6^kán^ 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:878

75.
Pest, 1848. október 6.
Rendelkezés Beöthy Ödön pénzellátásáról

875/E

A pénzügy ministeriumnak

Beöthy Ödön kormánybiztosnak tegnapi napon a ministerelnökhöz intézett leveléből arról értesülvén a bizottmány, mintha az alsó tábor ellátására nézve pénzhiány mutatkoznék, forogna fel [így], annál fogva megkerestetik a pénzügy ministerium: miszerint haladék nélkül olly hathatós intézkedéseket tegyen, hogy az alsó tábor ellátására szükséges öszvegek üdőnként leszállitatván, a netalán támadható hátramaradások és fenakadások jóelőre kikerültessenek.

Pest, octob. 6. 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:875

76.
Pest, 1848. október 6.
Horvát foglyok Egerbe kísérése

877/E

Nyilt rendelet

Melynél fogva az Eger várába kisérendő mintegy 1500 számra menő horvát hadi foglyok elszállítása körüli szükséges rendelkezések Csiky Sándor képviselő ur oly utasitással bizatik meg, hogy a megyei és városi hatoságokkal egyet értőleg biztos elszállitások és lezáratások iránt rendelkezzék.

Pest, 6 octob. 1848.

a honvédelmi választmánybul
Fogalmazvány, OHB 1848:877

77.
Budapest, 1848. október 7.
Utasítás Németh Károly pozsonyi kormánybiztosnak

884/E

Az orsz. honvédelmi bizottmány
Német Károly kormány biztosnak

Budapest, Octob. hó 7-én 1848.

Azon aggodalmas helyzetnek kellő figyelembe vétele, melly szerint alkotványos hatalom rendelkezése nélkül, sőt annak ellenére Posonyba idegen hadseregek szállitatnak, sikeres és rögtöni intézkedéseket tett szükségessé, – s különösen szigoru kötelességévé tette az országgyülés és haza

eránti szent kötelesség a honvédelmi bizottmánynak azt, hogy az ország minden pontjait a hon és alkotvány eránti hüségnek sikeresen biztositsa. Miért is a haza szent nevében, a haza eránti szent kötelességre hiván fel, ezennel teljes hatalmu kormány biztosnak küldi ki a honvédelmi bizottmány Német Károly polgármester urat Posony városába és váraljába avégett, hogy a helyzethez, körülményekhez képest mindent elkövessen és megtegyen a végett, hogy a Posonyban lévő idegen seregek minden módon lefegyvereztessenek, sőt ha kell és lehet, eltávolittassanak, sőt ha kell és lehet, foglyokká tétessenek, – sőt akármelly idegen seregek bármelly uton is, vasut felszedéssel, ellentállással sat. Posonyba mehetésben meggátoltassanak, sőt ha lehet, a határból kivetettessenek. Adván Önnek ezen eljárására teljes hatalmat, és szigoruan megparancsolván ezennel minden katonai, nemzetőri avagy polgári hatóságoknak, s bármelly egyeseknek, hogy Önnek parancsait szigoruan teljesiteni kötelességeknek esmerjék, s Önnek hazafiui lelkességére, kellő ovatosságára, s sikeresithetésére bizván ezen egész ügyet, jelentését időről időre váratik. [így]

Fogalmazvány és javított tisztázat, OHB 1848:884

Megjegyzés: a kinevezést eredetileg Olgyay Titusznak szánták, ő szerepel a Madarász által készített fogalmazványon, valamint a visszatartott, Nyáry és Madarász által aláírt, már postakészen lepecsételt tisztázaton. Ezt azonban nem küldték el, hanem Német nevére átjavították és nyilván erről készült az elküldött tisztázat.

A felbontott tisztázat végén Nyáry utasítása: „Ujházynak irandó: miután Önnek még rendeltetése van, posonyi kormány biztosi hivatalát ujonnan kinevezett Német Károly kormány biztosnak átadván jöjjön vissza."

78.

Budapest, 1848. október 7.

Görgey Artur ezredesi kinevezése

A.

Az OHB kinevezési okmánya

Kinevezés

mellynél fogva Görgey Arthur honvéd őrnagy úr honvédi ezredesnek kineveztetik azon hozzáadással, hogy rangjával járó illetményeket 1848. évi october elsőjétől [huzandja].

Budapest, October 7ik 1848.

Az országos honvédelmi bizottmány

Pázmándy Dénes képviselő ház elnöke	Madarász László
Pálffy János	b. t.
képviselő ház alelnöke	Sembery Imre
statustitkár	bizottmányi tag

Erősen rongált eredeti, az ország nagypecsétjével ellátva
Görgey cs. lt. 37. csomó, b/14. téka

B.

Az OHB értesítése a Nemzetőrségi Haditanácsnak

888/E

Az országos honvédelmi bizottmány
az országos nemzetőrseregi tanácsnak

Az országos honvédelmi bizottmány Görgey Arthur honvéd őrnagyot mai napon honvédi ezredessé nevezte ki azon hozzáadással, hogy rangjával járó illetményeket folyó év october hónap első napjától számítva huzandja, s hogy tiszti oklevele már elküldetett.

Mit is elnök urral tudomás s a szükséges intézkedés végett tudatja. [így]

Pest, october 7n 1848.

Madarász László
bizottmányi tag
Id. Gr. Eszterházy Mihály
bizottmányi tag

Eredeti tisztázat, ONőHt 1848:4943
Fogalmazvány, OHB 1848:888

79.
Budapest, 1848. október 7.
Rendelkezés tüzérségi készletekről

890/E

Az országos honvédelmi bizottmány a hadügyministeriumnak

Budapest, october 7-én 1848.

Hadügyminister ur oda utasittatik, hogy vizsgáltasson meg minden tüzéri raktárakat, és bennök találtatott minden ágyú felszerelési készletek használtassanak fel a tüzérség által az ágyú csövek tüsténti felszerelésére, a még szükséges készleteknek készítésére polgári művesek és mesteremberekre is bízassék.

A ministerelnök távollétében az orsz. honvédi bizottm. tagjai
Madarász Miklós
Jósika Miklós

Eredeti tisztázat, HM1848:8012
Fogalmazvány, OHB 1848:890

80.
Budapest, 1848. október 7.
Rendelkezés Zichy Pál szabadon bocsájtásáról

886/E

Az országos honvédelmi bizottmány
Kiss Miklós nemzetőri őrnagy úrnak

Budapest, 7ik Oktober 1848.

Gróf Zichy Pál mai napon irásban benyújtott hazafias nyilatkozatát méltányos tekintetben vévén, ezennel meghagyatik őrnagy úrnak, miszerint gróf Zichy Pált, Hardegg nehéz vasas ezredbeli századost, miután a tett vizsgálatok nyomán ártatlannak találtatott, – letartóztatását megszüntetni eszközölje, mindazonáltal azon meghagyással bizatván meg, hogy gróf Zichy Pál[l]al az alkotmányos esküt elbocsáttatása előtt létetesse.

Az országos honvédelmi bizottmány tagjai
Madarász László b. t. Pálffy János álladalmi titkár

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.
Fogalmazvány, OHB 1848:886

Megjegyzés: a fogalmazvány mellett Zichy Pál aznap kelt, szolgálatra jelentkező beadványa.

81.
Pest, 1848. október 7.
Utasítás Zichy Pál kinevezésére

885/E

A magyar hadügyi ministeriumnak

Gróf Zichy Pál nyúgalomba lépett százados mai napon beadott abbéli kérelme folytán, miszerint ő magát elhatározván a haza szent ügyének ennek utánna is szólgálni, tekintetben vévén 17 évi katonai szolgálatát – s egyéni képesitését – miután letartóztatása után ártatlannak találtatott, megkéretik hadügy minister úr, hogy a nevezett százados az itt lévő Würtemberg király nevét viselő huszár ezrednél századosi állomásra kinevezni s azonnal alkalmazni sziveskedjék.

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:885

82.

Pest, 1848. október 7.

Utalás Irinyi József képviselő számára

891/E

A pénzügyi ministeriumnak

Megkerestetik a pénzügy ministerium, hogy Irinyi József képviselő ur részére 800 pft, azaz nyolcszáz pengő forintot adandó számadás mellett az országos pénztárból kifizettessen

(dátum nélkül)

Fogalmazvány, OHB 1848:891

83.

Budapest, 1848. október 7.

Utasítás a horvát foglyok összeírására

887/E

Az országos honvédelmi bizottmány

Kiss Miklós nemzetőrségi őrnagy urnak

Budapest October 7^{én} 1848.

Meghagyatik őrnagy urnak, hogy budai fogházban levő horvát tábori foglyokat rögtön irassa össze, és pedig az

1^{sŏ} rovatba esnek a családos aggastyánok, és a katonáskodásra alkalmatlanok, vagyis hitványok,

2^{ba} azok, kik már katonák voltak, vagy arra alkalmasok,

3^{ba} a műveltség, és mennyire lehet a szellemi érzelmiségűek [így] meghatározása.

A ministerelnök távollétében az orsz. honv. bizottmány tagjai

Madarász László b. t.

Nyáry Pál bizottmányi tag

Eredeti tisztázat, Budai nőrség ir.

Fogalmazvány, OHB 1848:887

84.

Pest, 1848. október 7.

Utalványozás Térey Ignác fogalmazónak

882/E

A pénzügy ministeriumnak

Meghagyatik a pénzügy ministeriumnak, hogy Térey Ignácz ministerelnöki fogalmazónak nyugtatványára adandó számadás mellett futárok uti költsége fedezésére 1000, azaz egy ezer pftot utalványozni, s az országos főfizető hivatal által kifizettetni rendeljen.

Pest, octob. 7. 848.

Fogalmazvány, OHB 1848:882

SZEMLE

WALTER BERSCHIN–ANGELIKA HÄSE (Hg.)

GERHARD VON AUGSBURG: VITA SANCTI UODALRICI

Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich

Editiones Heidelbergenses, 24.

(Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg, 1993. 441 o.)

1993-ban nevezetes eseményt ünnepelt Augsburg városa és annak katolikus egyházi intézményei: a 973 július 4-én meghalt augsburgi püspököt, Ulrichot 993-ban szentté avatták. A millenniumi ünnepségekre méltóan készültek fel, a reprezentatív kiállítás és katalógus mellett az augsburgi püspökség anyagi támogatásával napvilágot látott jelen kötet is. Tartalmazza az Ulrich-legenda új kritikai szövegkiadását, német fordítását, a legenda későbbi kiegészítéseit, valamint XV. János pápa 993. február 3-án kelt kanonizációs oklevelét.

A magyar kutatók számára elsősorban nem az a tény érdekes, hogy a 993. évi szentté avatás az első a hivatalos római szenttéavatási eljárások sorában, hanem a püspök szerepe a városnak a 955. évi augsburgi csatához kapcsolódó magyar ostroma során. A szöveg Waitz kiadása, valamint Gombos szemelvényei jóvoltából ismert, s könnyen hozzáférhető, most mégis egy megbízhatóbb szövegkiadás birtokába jutottunk. A kiadás a legjobbnak vélt, „A3" siglával jelölt kéziratot követi – Augsburg, Universitätsbibliothek Cod. I. 2. 406., a XI. század első évtizedéből –, amelyet Watz nem is használt kiadása során. Az új kiadás egyúttal ismét felhívja a figyelmünket arra, hogy Gombos katalógusa elkényeztette a hazai kutatást, s lassan a feledés homályába merült, hogy ő csak a magyar vonatkozású részeket adta ki. Gombos még feltünteti kiadásában, amikor Waitznál oldalakat ugrik, de például a „Magyarok elődeiről és a honfoglalásról" c. kötetben olvasható fordítás már folyamatos szövegként hozza a sokszor oldalnyi távolságban elhelyezkedő részleteket, így a 3. és 13. fejezetekben. (Bár Gombos maga is jelzés nélkül emelt ki részleteket a 3. fejezet végéről.) A csata kimeneteléről kialakult képet természetesen nem változtatja meg a pontos szöveg, azonban nyomatékosan figyelmeztet egy új fordítás szükségességére. A „ Magyarok elődeiről és a honfoglalásról" c., több kiadásban megjelent Horváth János-féle fordítást több ponton tetten érhetjük, amikor az Gombos összevont kiadását követi, s annak megértését apróbb fordítói pontatlanságokkal nehezíti meg. Regisztrálhatunk a 12. fejezetben egy félrefordítást – a város épületei helyreállítása helyett erődített házak emeléséről esik szó –, és kisebb pontatlanságokat: Risenesburg helyett Reisensburg, Szt. Walburg helyett szerencsésebb Walburgát írni, a püspök öltözetének a leírásánál lényeges a Sulpicius Severus-féle Márton-életrajz 4. fejezetére való hivatkozás. Megtaláljuk a legenda XV. századi kiegészítései között azt az epizódot, amelyben a püspök Ebenfurtig üldözte a magyarokat, s győzelme helyén templomot alapítottak a tiszteletére.

Reméljük, hogy a szövegkiadás minél több hazai könyvtárban hozzáférhető lesz s modern kiadásban lesz olvasható immár a legenda egésze.

Veszprémy László

JOSEF MACEK, ERNŐ MAROSI, FERDINAND SEIBT (Hg.)

SIGISMUND VON LUXEMBURG

Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437

Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, Bd. 5.

(Fahlbusch Verlag, Warendorf, 1994. 355 o.)

Az 1987. évi reprezentatív Zsigmond-kiállításhoz kapcsolódóan rendezték meg július 8–11. között azt a nemzetközi konferenciát, amelynek anyagát a jelen kötet adja közre. A konferencia anyagának közzététele annál is értékesebb, mivel a Zsigmond-évforduló kerek számai ellenére tudományos megemlékezésekre csak Magyarországon került sor. Az utóbbi évek néhány monográfiájától – S. Wefers, W. Baum, H. Thomas – eltekintve pedig a kiállítás katalóguskötete és a jelen konferenciakötet tekinthető a korszakra vonatkozó leghasználhatóbb kézikönyvnek. Ezt némiképpen magyarázza is Zsigmondnak már a címben jelzett jelzője, „közép-európai". Az első volt, aki valaha is egész Közép-Európát uralta. A ma is nemzeti szemléletű történetírások idegenkednek a sok nyelvet beszélő, nehezen meghatározható nemzetiségű királytól és császártól s leginkább azt érzik kiemelkedőnek, hogy egyes királyságaitól mennyi időt töltött távol.

Az első, általános történeti fejezetben *Ferdinand Seibt* az európai királyságok általános válságjelenségeit tekinti át. Ezen időszak talán éppen a csodált IV. Károly császár halálával kezdődik, s az egyházszakadás s a huszitizmus nyomja rá bélyegét. Nemkülönben jellemző, hogy trónutódlási válság tör ki Magyarországtól Franciaországon át a Birodalomig.

Heinrich Koller dolgozatában Zsigmond birodalmi reformpolitikáját elemzi. A „reform" a század válságjelenségeinek köszönhetően a politikai élet kulcskifejezésévé vált, s a császár nem is térhetett ki a birodalmi igazgatási, hadszervezeti stb. struktúra megújításának igénye elől. Ennek lényegi eleme volt a huszitáktól elszenvedett vereségek hatására elsőként bevezetett modern hadiadó (1427), valamint 1427. és 1431. évi haditervezetei. Ugyanakkor megjegyzi, hogy Zsigmond született diplomataként visszafogott volt a reformjavaslatokkal szemben, s azok következetesebb támogatására inkább csak a huszita sokk után bizonyult hajlandónak. Az igazi modernizáció reformfolyamata valójában majd csak Zsigmond korszaka urán kezdődött meg – mint *Peter Moraw* bizonyítja a következő referátumban –, de ebben az objektív tényezőknek jut döntő szerep (Zsigmond megfelelő birtokháttér nélküli a birodalomban, a magyar királyság nem nyújt neki elegendő támogatást stb.).

A fejezetben még tanulságos fejtegetéseket olvashatunk a IV. Vencel és Zsigmond közötti ellentétek gyökereiről *(Ivan Hlaváček)*, a Zsigmond által favorizált Luxemburgi–Habsburg házassági szerződésekről *(Heinz-Dieter Heimann)*, Észak-Európa és Zsigmond kapcsolatairól *(Friedrich Bernward Fahlbusch)*, valamint Zsigmond és a podóliai Korjatovic kapcsolatáról *(Paul R. Magocsi)*.

A második rész rendező elve a huszitizmus és a császár kapcsolata, tágabban Zsigmond egyházpolitikája volt *(Frantisek Kavka* a huszitizmus meghatározó szerepéről, *Sabine Wefers* a huszitizmusnak a német birodalmi politikára gyakorolt hatásáról, *Josef Macek* 1429. évi pozsonyi tárgyalásokról, *Josef Válka* Zsigmond morva politikájáról, *Frantisek Smahel* Tábor privilégiumáról). *Jaroslav Cechura* az egyházi birtokok világi kézbe vételéről – nemesek, polgárok, városok – értekezik, ami a huszita forradalom 1419. évi kitörésével vette kezdetét: *Székely György* pedig az óbudai egyetemalapítás körülményeit, céljait és eredményeit vázolja egy széles ívű tanulmányban.

A város- és gazdaságpolitikai fejezetben Zsigmond és a cseh katolikus városok viszonyáról *(Miloslav Polívka)*, Eger városállami jellegéről *(Frantisek Kubu)*, magyarországi várospolitikájáról *(Kubinyi András)*, Zsigmond magyarországi bevételeiről *(Engel Pál)*, magyarországi sópolitikájáról *(Draskóczy István)* és a levantei kereskedelmi utak szerepéről *(Pach Zsigmond Pál)* olvashatunk.

Az udvari kultúra témakörét Zsigmond és Oswald von Wolkenstein kapcsolatának bemutatása, Simon von Barrwys címereslevelének, a gyűrűt tartó holló motívum eredetének vizsgálata *(Bertényi Iván)*, az anyagi és technikai

kultúra kutatásának *(Nagy Emese)* és a magyarországi arisztokrácia rezidencia-kutatásának áttekintése mutatja be.

Az ikonográfiai és művészettörténeti fejezet magának Zsigmondnak néhány kevésbé ismert ábrázolását tárgyalja *(Marosi Ernő, Milada Studnickova-Cerna, Bert-Alan Kéry)*, illetve a híres budai szoborlelet datálási kérdéseivel foglalkozik *(Lothar Schultes, Michael Viktor Schwarz)*, míg *Wehli Tünde* a kor képtípusairól, *Katarína Bíathová* a Zólyom megyei Pónik falképeiről ad áttekintést.

Bak János frappáns zárszava méltán hangsúlyozza, hogy a császárt kedvezőtlen színben ábrázoló századok után megérett az idő a Zsigmond-kor differenciált és árnyalt bemutatására. Kétségkívül, Zsigmond terveiből a legtöbb csak szándék maradt, de tervei koncepciózus voltát, eredetiségét nem lehet kétségbe vonni (törökellenes összefogás, Velence elleni gazdasági háború, gazdasági és katonai reformok stb.). Valóban szerencse, hogy a kompromisszumkereső, diplomataerényekben bővelkedő uralkodóra állami ünnepségek helyett Közép-Európa kutatói emlékeztek – hasznos és sok esetben hézagpótló tanulmányokkal.

Szegzárdy-Csengery Klára

MARIA PFEFFER

FLUGSCHRIFTEN ZUM DREISSIGJÄHRIGEN KRIEG AUS DER HÄBERLIN – SAMMLUNG DER THURN – UND TAXISSCHEN HOFBIBLIOTHEK

Regensburger Beiträge zur deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft, Reihe B, Bd. 53.

(Peter Lang, Frankfurt am Main–Berlin–New York–Paris–Wien, 1993. 185 o.)

A címben jelzett gyűjtemény névadója Franz Domenikus Häberlin (1726–1787), aki a harmincéves háború röplapjait nyilván egy készülő munkája kedvéért gyűjtötte egybe. Hogy pontosan mennyit, nem tudni. Mindenesetre ma a róla elnevezett, s a regensburgi Thurn- und Taxis Könyvtár részére 1788-ban megvásárolt kollekció 1900 tételt tartalmaz. Ezek között jórészt két- és több lapos nyomtatványokat, kisebb brossurákat, könyveket találunk. Egylapos nyomtatványokból pontosan 26-ot tartanak számon, s jelen könyvében a Szerző ezeket elemzi és teszi közzé a katalógusrészben. E röpiratok valóban megérdemlik a részletesebb elemzést, akkor is, ha egyébként a mára tekintélyes szakirodalomból, vagy éppen a Häberlin gyűjtemény röpiratanyaga legutóbbi feldolgozásából ismertek.

A kötet a Häberlin-anyag részletes bemutatásán túl a röpiratkutatást és azoknak a kor tömegkommunikációs gyakorlatában elfoglalt helyét tárgyaló fejezetek vezetik be. A XV. század végi Sebastian Brant óta az egy-két lapos illusztrált nyomtatványokban rejlő propagandahatás jól ismert volt. Ezek segítségével egy olyan réteg véleményét és felfogását kísérelhették meg befolyásolni, akik az írástudatlanok közé tartoztak, s tájékozódásuk szinte egyedül a nagy vásárokhoz kapcsolódóan kiadott nyomtatványokra, a „Meßrelation"-ra korlátozódott. Persze e röplapok igen differenciált módon készültek: külön a paraszti népességnek, a városiaknak, magas nyelvi színvonalon a tanultaknak, s a nyelvet – latin, német, cseh stb. – az igények szerint választották meg. E műfajjal a már megtörtént eseményeket adták hírül s értelmezték a kortársak számára, az események után leginkább 2–6 héttel.

Az itt bemutatott röplapok a cseh háború 1618–1621 közötti eseményeit, a jezsuiták elleni propagandát, Tilly hadvezéri működését (1631–32), Gustav Adolf halálát (1632) kommentálják. Eközben külön is tájékozódhatunk a röplapok latin nyelvi stílusáról, a hatásosság kedvéért alkalmazott emblémákról, szimbólumokról, allegóriákról. A katalógusba felvett tételek között közvetlen magyar vonatkozású a jezsuiták Magyarországról való kiűzését magya-

rázó (Nr. 3.). A röplap egyúttal Bethlen Gábor 1619. évi pozsonyi bevonulására is reagál, ehhez kapcsolva a szexuális kilengéseket maguknak megengedő jezsuiták ábrázolását, majd az ennek megbosszulásaként rajtuk végrehajtott kasztrációt. Ez utóbbi átvitt értelemben a jezsuiták hatalomvesztését is jól érzékeltette. Egy másik lapon (Nr. 10.) Bethlen Gábornak csak az allegóriája jelenik meg, egy véreb, a törökkel fenntartott kapcsolataira utalva török turbánnal, természetesen egy katolikus-párti röplapon. Végül egy másik lap (Nr. 6.) Pozsony Bucquoy általi 1621. május 7-i elfoglalásával foglalkozik.

A kötetben található részletes bibliográfia jó bevezetést kínál a korabeli röplapok iránt érdeklődők számára, míg a katalógusrészben a tárgyalt lapok fényképei találhatók meg.

Veszprémy László

MECHTHILD MÜLLER

„IN HOC VINCE"

Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert

Funktion und Geschichtsinterpretation

Europäische Hochschulschriften, Reihe XXVIII. Bd. 115.

(Peter Lang, Frankfurt/Main–Bern–New York–Paris, 1991. 218 o.)

A délnémet egyházi és világi képzőművészeti emlékek történeti ábrázolásainak magyar vonatkozásaira már korábban felhívták a figyelmet (*Tarsoly*, 1987–88., 3–4. o., *Hitszár*, 1994. márc. 15., 21. o.). Ezért is nagy örömmel üdvözölhetjük az e témával foglalkozó monográfia megszületését, amely egy adott időhatáron belül igyekszik a teljesség igényével a szent kereszt dicsőséges beavatkozásának („e jelben győzöl" – képtípust) tulajdonított csataképek feldolgozására és katalógusba vételére. A magyar hadtörténészek számára a kötet annál is érdekesebb, mivel a kötet legnagyobb részét a 955. évi augsburgi, vagy a német szakirodalomban szokásos elnevezéssel Lech-mezei ütközet ábrázolásai teszik ki.

Az augsburgi ütközet ábrázolásának kedveltségét jórészt a népszerű Szt. Ulrich püspök alakja magyarázza. Persze tudjuk egykorú életírásából, hogy 955-ben a magyar ostrom idején Augsburg városában irányította és szervezte a védelmet. Az ütközetben biztosan nem vett részt, mégis, a képeken mindig így találkozunk vele. Az angyalok által a püspöknek átadott győzelemre segítő kereszt, a csatában a császár mellett lovagoló püspök mítosza először a XV. században alakul ki. A csatában részt vevő püspök Ulrich Sigmund Meisterlin 1456. évi krónikájában bukkan fel először, amit azután a XVII–XVIII. századi prédikációs irodalom, kisnyomtatványok tovább népszerűsítenek.

A szerző kitér a képtípus népszerűségének az okaira is. Elfogadja a korábbi szakirodalom megállapítását, miszerint a török háborúk korában a pogány magyarok elleni győzelem felidézése, amely összekapcsolódott a Szentkereszt-, az Oltáriszentség-, a Mária- és a rózsafüzér-tiszteletével, jól érthető. E képeken sajátosan egyesültek a szentkultusz, az ellenreformáció új szellemű programjai a helyi patriotizmussal, történeti hagyományokkal. Az ábrázolások hátterében nem egyszer hispániai motívumok is felfedezhetők: Szt. Jakab aktív részvétele a clavigo-i ütközetben(844), amelyben a Matamoros szent segítségével győzték le az arabokat. E szemlélet magyarázza a magyarok ábrázolásának orientalizálódását, a török turbánok feltűnését. Az augsburgi csata képeinek értelmezésén túl betekintést nyerünk a másik két képtípus emlékeibe is: a Milvius-hídi Konstantin-csatának (312) és a lepantói tengeri győzelemnek (1571) emléket állító mennyezetfreskók programjába.

A kötetet záró katalógus az augsburgi csatának 20 XVIII. századi ábrázolását tartja számon, míg a fennmaradó 55 tételen 15 ütközet osztozik. Magyar szempontból ismét érdekes, hogy Szt. Rassónak köszönhetően egy 948. évi, ma-

gyarok feletti katonai győzelem emléke is megőrződött (Nr. 21–23.), akinek emlékét az Andechs-Dießen-i grófi család ápolta. a katalógusban találkozunk a győri csatával (Nr. 70.), a Belgrádnál táborozó Max Emanuellel (Nr. 71.), a pétervaradi ütközettel (Nr. 76.).

A kötetet a tárgyalt mennyezetképek válogatott fényképei, s a téma – az augsburgi ütközet ábrázolásának XVI–XVII. századi előzményeit is felölelő – bibliográfiája zárja.

Szegzárdy-Csengery Klára

HANS WERNER NEULEN

ADLER UND HALBMOND

Das deutsch–türkische Bündnis 1914–1918

(Ullstein Verlag, Frankfurt/Main–Berlin, 1994. 362 o.)

Hans Werner Neulen történész és újságíró, akinek eddig főként a második világháború és a fasizmus európai történetéről jelentek meg publikációi német és olasz nyelven. A szerző figyelemreméltó, az eddigiekben mások által s ilyen mélységben még fel nem dolgozott történéseket választott könyve témájául. Nevezetesen az első világháború sokak által kevésbé ismert török hadszínterén lejátszódott eseményeket állította vizsgálódásai középpontjába, objektív módon közelítve meg a császári Németország és Törökország szövetségesi viszonyát, katonai együttműködését az 1914–1918 közötti időszakban. Stílusa olvasmányos. A kötet adatokban gazdag, jól illusztrált, összefoglaló táblázatok, kevésbé ismert fényképek, mellékletek, térképek, a szereplő személyiségek életrajzai egészítik ki. Az eligazodást a mű végén található személynévmutató is segíti. Ugyanakkor Neulen a korszak történetét kutató szakember számára is lenyűgöző mennyiségű levéltári és könyvészeti forrásra támaszkodott könyve megírásakor.

A rövid bevezetés után a kötet a török hadszíntér egyes frontjain zajló eseményeket, harci cselekményeket kronológikus sorrendben, a német csapatok szereplését pedig mindenre kiterjedő részletességgel tárgyalja. A huszonkét fejezet felöleli többek között a német–török (politikai, katonai, gazdasági) kapcsolatok fejlődését az első világégés kirobbanásáig, valamint az azokban négy év alatt beállt változásokat. Ismerteti a *Goeben* és a *Breslau* német cirkálók (később *Midilli* és *Yavuz*) török felségvizekre történt menekülését, azt a szerepet, amelyet közvetve és közvetlenül az Oszmán Birodalom 1914. novemberében a Központi Hatalmak oldalán való hadbalépésével kapcsolatosan játszottak. Képet kapunk a két hadihajónak az orosz flotta ellenében, a Feketetengeren, török zászlók alatt végrehajtott támadásairól 1918-ig. A szerző kidomborítja Enver pasa (1881–1922) – török hadügyminiszter, valamint a haderő főparancsnoka – szerepét, aki lényegében előkészítette a hadba lépést Németország oldalán.

A mű betekintést enged a német–török szövetség kulisszatitkaiba, igyekszik megvilágítani az együttműködés nehézségeit, mozgatórugóit és az abból származó kölcsönös előnyöket. Kevesen tudják, hogy II. Vilmos császár tisztjei és katonái közül 25 000-en harcoltak az antant csapatok ellen az Oszmán birodalom területén, a Dardanelláknál, a Kaukázusban, Mezopotámiában, a Sínai-félszigeten és Palesztinában, s voltak tanúi katonai összeomlásának 1918 végén. Nem köztudott, hogy a kilenc török hadsereg közül négy élén állott német tábornok a világháborúban (Erich von Falkenhayn [1861–1922] az „F" török hadseregcsoport vezetője 1917-ben Palesztinában, Colmar von der Goltz [1843–1916] az 1. majd a 6. török sereg vezére Mezopotámiában, Friedrich Kress von Kressenstein [1870–1948] a 8. török hadsereg parancsnoka Palesztinában, Liman von Sanders [1855–1929] az 1. majd a 2. török sereg harcait irányította a Dardanelláknál), ezenkívül számos német tiszt volt a magasabb egységek törzseiben, illetve a haditengerészetnél.

Az olvasó részletes áttekintést kap a 250 000 orosz katonát lekötő kaukázusi front eseményeiről, ezzel összefüggésben a cári hatalom alóli felszabadulásáért küzdő ún. Grúz

Légió történetéről, az angolok által ellenőrzött Szuezi-csatorna elfoglalására indított és kudarcba fúlt török–német–osztrák–magyar támadásokról 1915–16-ban, a Dardanellák megszerzésére irányuló antant támadások visszaveréséről 1915-ben, a német tengeralattjárók Fekete- és Földközi-tengeri aktivitásáról (melyek többek között Líbiában az olasz fennhatóság ellen küzdő török–arab törzseket láttak el utánpótlással). Röviden összegzi a kötet azokat a német szövetségesi tapogatózásokat Perzsiában és Afganisztánban, amelyek célja – jelentős anyagi ráfordításokkal – helyi iszlám törzsek megnyerése volt az Antant elleni harcra, kitér a Thomas Lawrence (1888–1935) angol ezredes vezette arab felkelők török utánpótlási és közlekedési útvonalakat pusztító gerillaháborújára.

Bemutatja a Törökország területén élő örmény lakosság kálváriáját a világháború idején, a központi hatalom velük szemben alkalmazott embertelen módszereit (deportálások, népirtás). Németország felelősségét ezzel kapcsolatban a következőképpen láttatja: „A császári Németország valóban mindent megtett a szövetség felmondásának vállalása nélkül, hogy segítsen az örményeknek? Német részről biztosan aligha beszélhetünk büntetőjogi felelősségről. Ámde Németország erkölcsi felelőssége abban rejlik, hogy a török szövetségeseket nem elég erőteljesen tartották vissza. Passzivitása okán a közös felelősség egy részét a császári birodalom vállalta át."

Számunkra különösen érdekes, hogy a szerző külön fejezetet szentel a németekkel szövetséges osztrák–magyar tüzér- és kiképző alakulatok (közöttük jó néhány magyar származású katona) szereplésének a hadszíntéren. Némi iróniával hasonlítja össze a Közel-Keletre érkezett német, illetve császári és királyi katonák török fegyvertársaikhoz való viszonyulását: „A soknemzetiségű Monarchia katonáinak barátságos és kiegyensúlyozott alkata nagy hatással volt a törökökre. Az osztrákoknál és a magyaroknál semmi sem volt érezhető a német tudálékosságból és arroganciából. Ők egy nemzetek feletti birodalmi gondolat képviselőiként és egy olyan monarchia polgáraiként jöttek, melynek fedele alatt 12 nemzetiség élt, lényegesen jobban megtalálták a hangot az oszmán civil és katonai hatóságokkal, mint német szövetségeseik, akik gyakran oly kevéssé értették meg a törökök lelkivilágát."

Az alapműnek számító könyv utószavában a nyolc évtizeddel ezelőtt kötött német–török szövetség máig tartó kihatásai elevenednek meg.

A mű méltán tarthat számot érdeklődésre a szakemberek és a korszak iránt érdeklődő olvasóközönség köreiben egyaránt. A témakört felölelő magyar nyelvű összefoglaló kötet megjelenése azonban még várat magára.

Balla Tibor

LEHÁR ANTAL

EGY KATONATISZT NAPLÓJA, 1919–1921

Részlet a szerző „Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921" (Bécs, 1973) című könyvéből

(História Plusz, 1993/11. szám)

Az úgynevezett „Horthy-rendszer" ellenzékének egy határozott, bár létszámában valószínűleg nem jelentős csoportját alkották a legitimisták, IV. Károly király rendíthetetlen hívei. Szemben a szélsőballal és -jobbal, melyekkel kapcsolatban a „lövetéssel" való fenyegetés nem lépett túl a retorika szintjén, hiszen mindkét irányzat csak idegen megszálló hatalom segítségével tudott hatalomra kerülni, a legitimisták ellenében ez valóság volt 1921 október végén. Nem érthetetlen, hanem nagyon is érthető, hogy az elmúlt évtizedekben (éspedig nem csak 45 után!) erről lehetőleg hallgattak, vagy tényét legalábbis lekicsinyelték. Éppen ezért egyeseket meglepetésként érhetett, hogy az elmúlt hónapokban a legitimizmus két igen

jelentős személyiségének is megjelentek az emlékiratai. Nem tartom valószínűtlennek, hogy hirtelen azért kerültek szponzorok a kiadandó művek mögé, mert az (esetleg) kialakuló Horthy-kultuszt óhajtották ellensúlyozni. (Egyéni véleményem szerint egy Lehár Antal, Boroviczény Aladár vagy Almásy László Ede Horthy-ellenessége –vagy pontosabban kormányzó-ellenessége – meggyőzőbb egy Szálasi-írásnál vagy Gábor Andor pamfletjeinél.)

Mielőtt a Lehár-emlékiratokkal részletesebben foglalkoznék, megemlítem hogy Boroviczény Aladár könyvét – A Király és Kormányzója (Der König und sein Reichsverweser) – az Európa Kiadó adta ki igen lelkiismeretes szöveggondozással, kiegészítő dokumentumokkal és jegyzetekkel.

Visszatérve most már a Lehár-emlékiratokra (és *nem* naplóra, mint a magyar cím sugallja), sajnálattal kell megállapítani, hogy csupán mintegy 90 oldalnyi részletet közölnek a könyvből. Ezt becsülettel közlik is, és úgy tűnik, hogy a fordítás csonkítatlan. A közölt rész az 1919 novemberi budapesti bevonulással kezdődik és a budaörsi csatával ér véget.

Lehár Antal az egykori Monarchia legkiválóbb katonái közé számított, a szárazföldi haderő tisztjei közül egyedül ő kapta meg a Mária Terézia Rendet és a Tiszti Arany Vitézségi Érmet is. 1919. augusztus 5-én lépte át mintegy zászlóaljnyi erővel az osztrák–magyar határt, s hamarosan egy hadosztály felett rendelkezett. Ez volt a Nemzeti Hadsereg legütőképesebb és legfegyelmezettebb magasabbegysége.

Amíg erkölcsi érzéke engedte, politikai véleményét alárendelte a stabilizáció érdekeinek. azonban hamarosan észre kellett vennie, hogy őt és csapatait bábként szeretnék kezelni.

„A Prónay-századot »Szombathelyi Határvadász zászlóalj«-ként az én gyaloghadosztályomhoz kell beosztani. Prónay, Salm stb. századának az a híre, hogy nagyon sok gyilkosság terheli lelkiismeretüket. Most a századot szombathelyi egységgé akarják alakítani, azért hogy ha később egyszer a gyilkosságok felmerülnek, azt lehessen mondani: mi, szombathelyiek vettünk részt ezekben. Ez ellen igen határozottan fogok fellépni." – írta Emlékirataiba átemelt 1920. január 21-i naplójegyzetében. És másutt is visszatér arra, hogy a régi fegyelmet idéző, de legitimista szellemű magasabbegységét mindenáron hatástalanítani akarják Horthyék. Azonban egyelőre nélkülözhetetlen a román hadsereg által kiürített Tiszántúlra történő bevonulásnál. „Legyünk büszkék a balszerencsében, ám fogadtassuk magunkat felszabadítóként, akik sajnos nem vagyunk" – **fogalmazta** meg ezzel kapcsolatos álláspontját.

Az Emlékiratok következő része a IV. Károly-féle restaurációs kísérletekről szól. (Az eseményeket többféleképpen is nevezik, politikai indíttatástól függően. Én elfogadom Lehár meghatározását.)

Ezekben a részekben – főleg a második kísérletről írva – az élménybeszámoló hézagos. Maga Lehár hagyott homályban részleteket, s valószínűnek tartom, hogy elvbarátai biztonságát tartotta szem előtt. És ebben igaza lehetett. Gondoljunk a Boroviczény elleni ismételt hajszákra (utolsó: 1942!), vagy arra, hogy Almásy László Ede, aki a király gépkocsiját és repülőgépét vezette néha, jobbnak látta hosszabb időre világgá menni, és csak mint nemzetközileg elismert sivatagkutató jött végleg(?) haza.

Almásy elkötelezett legitimizmusa viszont valószínűsíti azokat a hiteles forrásból általam még sajnos nem hallott pletykákat, hogy valamilyen szerepe volt az antiináci mozgalmakban, mégpedig akkor, amikor az Afrika–Korpshoz volt vezényelve. Hiszen a legitimisták zöme – már csak Ottó példáját követve is – kemény antiináci volt.

Ami a restaurációs kísérleteket és bukásukat illeti, már Lehárt olvasva is az a vélemény kezdett bennem kialakulni, hogy IV. Károly előre megfontolt provokáció áldozata lett, hogy végleg „hatástalanítani" lehessen. Ugyanis Horthy (főleg 1919–21-ben) még nem volt igazi integráló erő, a Kárpát-medence magyarsága számára sem. Viszont IV. Károly mögé nem csak magyarok sorakoztak volna föl, így a Monarchia területéből részesült, vagy az akkori helyzet fenntartásában érintett valamennyi ország számára létkérdés volt IV. Károly végleges semlegesítése.

Sajnos, külön részt igényel a kísérő tanulmányban és a jegyzetekben található rengeteg adat- és ténybeli hiba. Ezeket megpróbálom tételesen kijavítani, azzal a megjegyzéssel: lehet, hogy volt ami elkerülte a figyelmemet.

Elvi megjegyzésem is volna mindezekhez: vagy meg kell adni valamennyi tiszt rendfokozatát, vagy egyikét sem,s feltétlenül jelölni kell, hogy hivatásos, vagy tartalékos volt-e az illető, mert politikai szereplését illetően – figyelembe véve az akkor érvényes szabályozást – az egyáltalán nem mindegy. A *pilótatiszt* fogalmat a magyar hadtörténelem nem ismeri. Helyette viszont ismeri a *repülőtiszt* fogalmát, aki a megfelelő feltételek esetén megkapta a *tábori pilóta* (Feldpilot) címet.

Ezek után tételesen megyek végig a talált hibákon: Ahol csak kiegészítést teszek, ott

kiemeléssel jelzem, egyébként átfogalmazom, vagy magyarázatot fűzök hozzá.

Bevezetés: Lehár Antal *1876-ban* született!

3. o. Magasházy László (1879–1959) *ht. tüzér százados, 1920. 03. 01-től* a kormányzó szárnysegédje.

15. o. Friedrich István *(1883–1958)* gépészmérnök, politikus, miniszterelnök: 1919. 08. 07–11. 24.; *Hadügyminiszter: 1919. 11. 25–1920. 03. 15.*

28. o. Lorx Viktor *(Győző)* (1873–*1922*) magyar *ht. ezredes; 1921. 05. 01-től vezérőrnagy.*

38. o. Soós Károly (1869–1953) magyar vezérőrnagy; *1920. 08. 01-től altábornagy.*

39. o. Báró Willerding Rudolf (1866–1928), magyar altábornagy; *1921. 02. 01-től gyalogsági tábornok.*

44. o. Prónay Pál ... *alezredes* volt ekkor.

47. o. Nagy Pál (1864–1927) magyar altábornagy, *1921. 05. 01-től gyalogsági tábornok.*

52. o. Hegedűs Pál (1861–*1944*) magyar vezérőrnagy, *1920. 08. 01-től altábornagy.*

54. o. Szívó *Sándor* (1868–*1945*) magyar altábornagy.

58. o. Horthy István (1858–1937) magyar vezérőrnagy, *1920. 08. 01-től altábornagy. A kormányzó testvére.*

65. o. Gróf Mikes János (1876–*1945*) ...

66. o. Sréter István (1867–1942) magyar vezérőrnagy, *rangjáról 1926-ban leköszönt.*

85. o. Almásy László *Ede* (1895–1951) magyar *tart. főhadnagy, tábori pilóta, a későbbi világhírű sivatagkutató.*

88. o. Várjon Zoltán (1886–?) magyar *vk. százados.*

89. o. Jármy Andor *(Endre)* (1875–*1944)* magyar *ht. alezredes, majd ezredes.*

91. o. Fekete–Farkas Oszkár nem létezett, viszont: Fekete *Örs* Oszkár (1889–?) magyar *ht. százados, tábori pilóta. A magyar ősrepülők egyike, a restaurációs kísérletek bukása után végleg emigrációba kényszerült.*

98. o. Görgey József (1886–*1947*) magyar *ht. százados, a Kormányzó szárnysegédje.*

108. o. Bauer Gusztáv (1887–?) *magyar vk. százados.*

112. o. Alexay Sándor sem létezett, viszont: Alexay *András* (1888–?) magyar *ht. százados, tábori pilóta. Az ősrepülők egyike.*

113. o. Shvoy Kálmán (1881–1971) magyar *ht. alezredes, majd ezredes.*

114. o. Rőder Vilmos (1881–1969) magyar *ht. alezredes majd ezredes.*

115. o. „Báró Boroviczény Aladár ..." teljesen átírásra szorul. *Boroviczény Aladár (1890–1963) magyar tart. főhadnagy, politikus, vadászati és ornitológiai szakíró. Soha nem kért, vagy kapott főnemesi címet, bár felesége Zita királyné (elég közeli) rokona volt. Tiszti rangjáról leköszönt, majd visszavonult a politikától. Ennek ellenére ismételten üldözték következetes legitimizmusa miatt, 1942-ben pl. közlegényként a 2. hadsereggel a frontra küldték.*

124. o. Gróf Prónay Gyula (1860–1933) magyar *ht. alezredes* ...

150. o. Báró *Than* Károly (1873–?) magyar *ht. ezredes, 1920. 08. 01-től vezérőrnagy.*

151. o. Sárkány Jenő (*1869–?*) magyar *vezérőrnagy, 1920. 03. 01-től altábornagy.*

152. o. Gróf *Esterházy* Ferenc (1896–1939) magyar nagybirtokos, *zeneszerző, legitimista politikus.*

153. o. Hornyák Jenő (1883–1942) osztrák–magyar *had*tengerész-tiszt *(sorhajóhadnagy).* [A tengerésztiszt = kereskedelmi tengerész.]

Sipos Péter a jegyzetek közel egyötödében hibás adatot vagy tényt közöl... Ennyi hiba viszont már nem csak a szerző felelőtlensége, hanem felveti a szerkesztő felelősségét is...

Nagy Domokos Imre

RENÉ CHARTRAND

LE PATRIMOINE MILITAIRE CANADIEN

D'hier á aujourd'hui, Tome 1: 1000–1750

(Art Global, Montréal, 1993. 239 o.)

A kanadai Nemzetvédelmi Minisztérium Stratégiai Kutatóközpontjának és Hadtörténeti Szolgálatának ösztönzésére jelentős vállalkozásként *Serge Bernier* irányításával hozzákezdtek a teljes honi hadtörténelem háromkötetes feldolgozásának elkészítéséhez. Az első kötet 1993 végén jelent meg „A kanadai hadiörökség. A tegnapból a mába" címmel, és ez az 1000-től

1750-ig terjedő időszakot fogja át. Gyakorlatilag a teljes kanadai történelem megelevenedik abból a mottóból kiindulva, amely Louis Philippe comte de Ségur (1753–1830) francia hadvezér, diplomata és akadémikus szavait ismétli: „A béke a bölcsek ábrándképe, a háború az emberiség története". A történelmi teljességre törekvést már a bevezető is hangsúlyozza, amikor kiemeli az európai bevándorlók hagyománya mellett a terület őslakosaiét.

Ennek jegyében a hatalmas kiterjedésű mai állam múltjának első fejezeteként a mintegy 3500 évvel ezelőtt élt helyi harcosok történetét eleveníti meg a szerző. A főleg a kezdeti időkre vonatkozólag igen hézagos forrásokra tekintettel természetszerűleg az európaiak megjelenéséig terjed ez a fejezet. Számos korábbi időponttal kapcsolatos állapotra ugyanis csak az ott találtakból tud visszakövetkeztetni a tudományos kutatás. Ebben az első fejezetben ismerteti a szerző a vikingek felbukkanását: az őslakossággal való első, bizonyított európai érintkezést. Miként a későbbi indián hagyományokból, e vonatkozásban a grönlandi sagákból és Vörös Erik sagájából is bőségesen merít a szerző.

A második fejezet foglalkozik a XVI. században érkezett európai harcosokkal. Bemutatja a katonává válás folyamatát, az áthajózást, az első vállalkozásokat, az őslakossággal való első ütközéseket, a megtelepedés kezdetét és az e területek vonatkozásában is jól felismerhető aranylázat. A továbbiakban önálló rész foglalkozik Új-Franciaország haderejének megteremtésével, a francia szakállas-puskások és muskétások áthajózásával, a kereskedelmi társaságok embereinek felfegyverzésével, az első állandó gyarmati települések őrzésének megszervezésével, az irokézekkel és huronokkal vívott első háborúkkal. A negyedik fejezet részletezi a francia királyi csapatok növekvő mértékű áthajózását, az első kanadai francia erőd felállítását, a sikeres francia katonai előrenyomulást, a királyi helyőrségbeliek mellett kanadai milíciakötelékek felállítását, szabadcsapatok szervezését és a kereskedők felfegyverzését, valamint a főkormányzói testőrség létrehozását a XVII. század folyamán.

Kitér a feldolgozás az angol és holland megjelenésre és a már jelen volt franciákkal való első fegyveres összeütközésekre is. Erre tekintettel az ötödik fejezet foglalkozik Kanada megvédésének francia stratégiájával, a haditengerészeti szabad századok szervezésével, a felszereléssel, felkészítéssel, harcbavetéssel. Részletezi a szerző, mennyire lehetetlen volt a korábbi európai harcászati elvek alkalmazása, miként vált szükségessé egy új kanadai (francia) harcászat megteremtése. Kitér a szövetségessé tett indián lakosság felszerelésére, felkészítésére, harcba küldésére is. Bemutatja továbbá a kor legnevesebb hadvezéreit, akik mesterien alkalmazták a nagy távolságból végrehajtott rajtaütést. Jelentős részt szentel a szerző a kanadai (francia) milícia fejlődéstörténetének, bemutatva az egyes milíciatípusokat és alkalmazási lehetőségeiket. Ezt követően részletezi az Új-Anglia felől 1690-ben újra bekövetkező támadás visszaverését, a francia–angol békekötést, majd a XVIII. század elején újra kirobbant gyarmati összecsapást és újabb francia sikert. Önálló alfejezet foglalkozik Új-Franciaország katonai megszervezésével és mindennapi életével. E kevéssé ismert katonai hatalom minden részletében megelevenedik a könyv lapjain. Az olvasó megismerheti a felső hadvezetés szervezését, a csapatok összetételét, létszámviszonyait, felszereltségét, kiképzését, a terepberendezést és az azt végző mérnökkar tagolását, működését, a haditengerészeti és partvédő erők együttműködésének lehetőségeit, az elhelyezést, az ellátást és még sok más részkérdést.

Az önálló hatodik fejezet bevezetőként az Atlanti-óceán melletti területek hadszervezésével foglalkozik, mivel Újföld és Acadia viszonyai jelentősen eltértek Új-Franciaországétól. Ezt követően a spanyol „örökösödési" háború újvilágbeli következményeire tér rá, amelyek közül leglényegesebb e területek angol fennhatóság alá kerülése volt, néhány kisebb sziget kivételével. A szerző itt tér rá a brit gyarmatok haderejének ismertetésére, majd a további angol–francia háborús összecsapásokkal folytatja a történelemidézést. A záró hetedik fejezet mutatja be a XVIII. század közepi kanadai hadberendezkedést. Ennek keretében kerülnek szóba az újabb indián háborúk, valamint az 1744-ben újrakezdődött angol–francia háború egyes fázisai. Ezek ábrázolásával zárul a kanadai hadtörténeti összefoglalás első kötete.

René Chartrand jelentős hadtörténész-kollektíva kutatási eredményeinek bevonásával készítette el rendkívüli fontosságú szintézisét. A sokoldalú támogatás az első kötet minden lapján megnyilvánul. Visszatükröződik a jegyzetapparátusban, a forrás- és irodalomjegyzékben és a gazdag illusztrációs anyagban ugyanúgy, mint a főbb kronológiai adatok összeállításában és a gondos névmutatóban. Mindez nemcsak a kötet könnyebb kezelését, hanem a további tájékozódást is erősen megkönnyíti minden érdeklődő számára, aki szeretne elmélyülni Kanada hadtörténetében.

Zachar József

BONDOR VILMOS

A VILÁGÉGÉS HADSZÍNTEREIN

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994. 221 o.)

A sikertelen címlap miatt, mely egy reklámplakát és egy karikatúra kereszteződésének tűnik, valószínűleg jóval kevesebben vették kézbe az 1994-es könyvhét egyik újdonságát, mint amennyit a kötet megérdemelt volna. Én is félig véletlenül lapoztam bele, hogy aztán a harmadik mondat után megállapítsam: meg kell venni.

Ugyanis az egyik legjobban megírt második világháborús visszaemlékezést vettem a kezembe.

A könyv igen jó magyarsággal, olvasmányosan van megírva. Stílusa Somogyváry Gyuláéra emlékeztet, azonban nem annyira lírai. De ugyanúgy megismerhetjük belőle a II. világháború magyar katonájának az érzéseit és gondolatait, mint Somogyváryéból az elsőjéét. Ugyanakkor Bondor megőrizte katonai szakszerűségét is, ezt az egykori Magyar Katonai Szemlében megjelent beszámolóival összehasonlítva bárki megállapíthatja.

A könyvben a nagyobbik részt a 2. hadseregbeli élményei töltik ki. Bár a nyíregyházi 12. gyalogezred tisztje volt, a nyugat-dunántúli 35.-hez került ki a frontra, pótlásként. A körülményekkel megismerkedve hamarosan rájött arra, hogy az állandó szovjet rajtaütések ellen egy ellenszer van: meg kell őket előzni. A végrehajtott vállalkozások leírásai egy akciófilm forgatókönyvét is jelenthetnék.

Azután elkövetkezett 1943. január 12., s vele a nagy szovjet támadás. Mint kevéssé ismert érdekességet jegyzem meg, hogy a 7. könnyű hadosztály a lehetőségekhez képest felkészülten várta, mert a III. hadtest hírszerző osztálya idejében jelezte a támadást. Ez azonban csak arra volt jó, hogy az „utolsó utáni" pillanatig tudják tartani állásaikat, majd utána – ha komoly veszteségek árán is – de sikerrel törjenek ki a bekerítésből. Ezután az „utóvéd utóvédjének" a szerepét töltik be. E közben január 14-én a szerző párbaj megvívására kényszerült egy szovjet harckocsival, melyből nagy szerencsével „csak" sebesülten került ki. Ennek élményszerű leírása valószínűleg megborzongatja a szelídebb olvasó idegeit. Közben újra elszakad alakulatától, s összegyűjtve néhány hasonló sorsra jutott katonát, többnapos kalandsorozat után visszaérnek a közben jócskán hátrábbszorult magyar alakulatokhoz. Menet közben (szinte véletlenül) egy német csoportot is kiszabadítottak szovjet fogságból. Ezt annyira lényegtelen epizódnak tartotta, hogy el is felejtette már, amikor váratlanul megkapta a Vaskeresztet. (A németek rangidős tisztjének viselkedése a többi visszaemlékezés fényében a „nem jellemző" kitételt is megkaphatja.)

Az anabázisz során sebesülése értelhetően nem javult, így a kitörés-visszavonulás további részét szállított sebesültként élte át. Hogy végül is meggyógyult, azt a szumi német tábori kórház, de elsősorban az egri kórház magyar orvosainak köszönheti. Valahol itt (és nem előbb, a visszavonulás kezdetével) lett volna célszerűbb zárni az első részt, az idézendő értékeléssel.

„Sajnos a magyar hadsereg már keveset számított, de megtette kötelességét. Tulajdonképpen mi fogtuk fel a létszámban többszörösen erősebb, fegyverzetben sokszorosan jobb és korszerűbb tömeg halálosra méretezett csapásait. A védőállásokban való kemény kitartás, a helységek kétségbeesett védelme és az időnkénti ellentámadások annyira kifárasztották az oroszt, hogy nemcsak a lendülete tört meg, de már nem volt ereje ennek a nagy offenzívának erőteljes folytatására sem."

Az itthoni helyőrségi szolgálat és a kiképzés közben kezdte el szakirodalmi tevékenységét is, és átgondolva élményeit „ebben a modern háborúban döbbentem rá arra, hogy a vitézség, az emberek bátorsága már csak mellékes szerepet játszik". S hogy az országot csak egy átállás menthetné meg a teljes pusztulástól. Dehát ennek megszervezése nem egy beosztott tiszt feladata.

Nemsokkal a román átállás előtt a 12. gyalogezred pótalakulatait elindították Sopronba, hogy a politikai helyzet változása után a 8. póthadosztályba beosztva azonnal visszaindítsák őket a Tiszántúlra. „Különös alakulat volt ez. Hadosztálynak volt ugyan keresztelve, de létszáma alig haladta meg egy ezred létszámát, mindez vonatkozott a fegyverzetére is."

Ennek ellenére a szeptember 12-én megindult támadás sikerrel járt. A románok „eredetileg úgy tervezték, hogy halogató harcokban igyekeznek csapatainkat feltartani. Ez azonban gyors előremozgásunk következté-

ben nem sikerült, sőt helyenként pánikszerű menekülés lett belőle." Azonban szeptember 18-án megindult a szovjet ellentámadás és nem maradt más lehetőség, mint visszavonulni, amíg viszonylag rendben és elfogadható veszteséggel lehet. Ekkor jött az újaradi helységharc, kölcsönösen nagy veszteségekkel, melyben bebizonyosodott, hogy páncélosokkal városokban nem igen lehet mit kezdeni...

Utána egyre csökkenő létszámmal, de néha mégis ellenlökésekkel kísérletezve: visszavonulás. Nem tudom mennyire ismert az a közlése, hogy Pitvaros és Csanádalberti (szlovák) lakossága, legalábbis részben, fegyverrel segítette a szovjet csapatokat. Érdekes az is, melyet fogolyvallomások és tapasztalatai alapján a szovjet–román „fegyverbarátságról" ír, mert viszonyuk a németekkel való viszonyt idézte: szovjet részről lenézés, román részről gyűlölet (Besszarábia elvétele – N. D. I.), s nemegyszer – nem is biztos, hogy mindig tévedésből – egymást is lőtték.

Kitörés még egy bekerítésből, átkelés a Tiszán, védelmi harcok a Kiskunságban, és jött október 15, meg egy újabb sebesülés... és egy jóindulatú parancsnok, aki kiállított számára egy szabadságos levelet, adott hozzá egy keltezetlen űrlapot is, és lelkére kötötte, hogy fegyvert vigyen magával.

„Ezzel lezárult életem egyik, nagyon nehéz korszaka. A frontszolgálatnak egyelőre vége volt. Ezután már nemcsak a szemben álló ellenséggel kellett küzdenem, hanem azzal a hatalmi önkénnyel is, mely saját érdekeit a nemzet érdekeinél előbbre helyezi.

De hát ez már egy másik könyv, másik fejezet. Hosszú lenne most elbeszélni."

A sors játékának is lehetne tekinteni, hogy a könyvet befejezve megismerhettem – ha csak vázlatosan is – a „második fejezetet". Ugyanis az Új Magyarország 1994. július 2-i számában megjelent Sári Katalin egész oldalas interjúja Bondor Vilmossal ellenállási tevékenységéről.

Ebből tudtam meg, hogy a Mikó Zoltán-féle ellenállási csoport tagja volt. Nem sokkal az ostrom vége előtt árulás folytán a nyilasok kezére került. Ezt túlélte, de alig hogy szabadult, máris az NKVD vette „gondozásba". Itt aztán halálra is ítélték, ám egy szovjet (feltehetően NKVD) főhadnagy tudtán kívül megírta és beadta (s feltehetően „elvtársi kapcsolataival" segítette is) a kegyelmi kérvényt. Végül is 1955-ben hazaengedték, de csak 1956-ban szabadult.

Visszatérve a könyvre: emberileg igen rokonszenvesnek találom (bár történészként kifogásolom), hogy inkább csak azokról a tisztekről ír, akiről jót tud mondani. Így a doni harcoknál elsősorban ezredparancsnoka, Vécsey Béla alezredes, és a hősi halált halt Lécz József vk. százados; a Tiszántúlon pedig zászlóaljparancsnoka, Fonyó Jenő őrnagy, és a 7/2 rohamtüzérüteg parancsnoka, a kitörés közben hősi halált halt Kőszeghy Barnabás főhadnagy.

Befejezve a könyvet jutott eszembe, hogy másoknál (Bártfai Szabó László, Nagy Kálmán) is olvastam: a látszólag „önkényesen" visszavonuló vagy kitörő alakulat parancsnokát ezzel fogadják: „Nem kaptátok meg a parancsot? Mi elküldtük!" Figyelemébe ajánlom a téma kutatóinak.

A kötetet néhány dokumentumértékű fénykép illusztrálja a doni harcok idejéből. Sajnos, az alföldi harcokról nincsenek képek.

És végül, de nem utolsó sorban: jó lenne kézbe venni azt a „második könyvet" is!

Nagy Domokos Imre

BERNHARD R. KROENER (Hrsg.) – HEIGER OSTERTAG (Red.)

POTSDAM

Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte

(Propyläen Verlag, Frankfurt am Main–Berlin, 1993. 637 o.)

A német történelemből jól ismert Potsdam városa, Brandenburg tartomány székhelye 1993-ban ünnepli oklevélbeli említésének millenniumát. Ez alkalommal az állam és a hadsereg árnyékában fejlődött székváros hadtörténelmi szempontú értékelését tűzte ki célul a Német Hadtörténelmi Kutatóhivatal. Kül- és belföldi tudósokat hívott meg, hogy fejtsék ki ezirányú nézeteiket. Így a kötet két részből áll, az elsőben Potsdamot kívülről tekintve vizsgálja egy-egy brit, francia, spanyol, svájci, osztrák, magyar, cseh, lengyel, orosz,

finn, izraeli és Egyesült Államok-beli kutató. A második részben huszonkét tanulmányban német szerzők belülről mutatják be egy-egy vonatkozásban Potsdam múltját.

Beköszöntőjében *Dr. Günter Roth* dandártábornok, a Német Hadtörténelmi Kutatóhivatal vezetője hangsúlyozza, hogy Brandenburg, Poroszország és Németország története általában, Potsdamé pedig különösen szétválaszthatatlanul kötődik az erőszakhoz és háborúhoz, valamint ezek következményeihez. A sok irányból közelítő kutatás e kötetbeli eredményei feltárják az állam, a hadsereg és a társadalom viszonyrendszerét, és pusztán ezzel is a külső és belső béke megőrzésére intenek.

Bernhard R. Kroener, a kötet kiadója bevezetőjében utal Potsdam eddigi ezer évének ellentmondásosságára, felidézi a város nevéhez tapadt kliséket. Hangsúlyozza annak jelentőségét, hogy az állam, hadsereg, székváros hármas kapcsolatát rendkívüli tematikai sokszínűséggel sikerült feldolgozniuk a felkért szerzőknek, ezzel a hadtörténelem általában is jelentősen gazdagszik, másrészt sok eddigi félreértést is tisztáznak a kötet tanulmányai.

Francis L. Carsten „Potsdam történelmi távlatból" címmel tette közzé tanulmányát, amelyben néhány momentumot emel ki. Így Frigyes Vilmos választófejedelem 1685-ös Potsdami Ediktumával kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy a protestánsok befogadásával egyidőben tiltotta be a katolikus istentiszteleteket brandenburgban. Unokája, I. Frigyes Vilmos poroszországi királyként teremtette meg a militarizmus szimbólumává vált hadseregét. A hadikiadásokkal kapcsolatosan azt emeli ki, milyen óriási összegeket emésztett fel az Európa-szerte keresett és felfogadott óriásgárdisták iránti mánia. Ezt követően a kegyeskedő uralkodóval szembesíti a törvényes ítélet nélkül személyes utasítására végrehajtott kivégzéseket. II. Frigyessel, a katonakirállyal kapcsolatosan szembeállítja az elegáns és vonzó barokk székváros formálását. Befejezésül a gárdatisztek évszázados privilegizált helyzetével kapcsolatosan a monarchiát túlélő monarchikus szellemiséget mutatja be.

Louis Dupeux „A konzervatív forradalom Potsdama" című közleményében azt elemzi, miként manipuláltak a weimari köztársaság idején bizonyos úgynevezett „porosz erényekkel".

Miguel Alonso Baquer spanyol szemszögből vizsgálja a porosz katonajelenséget a reneszánsz, a felvilágosodás és a múlt század utolsó harmada, a spanyol újkor idején. Mindhárom időszakkal kapcsolatosan röviden ismerteti a korszak spanyol politikai viszonyait, majd „a német jellegű császárságtól" való félelem, a militarizált társadalommal azonosított „poroszságtól" való idegenkedés és „a modern porosz militarizmussal" való szembenállás mibenlétét mutatja be.

Alain François Berlincourt a svájci hadi vonatkozású publicisztikára a XIX. század elején gyakorolt porosz befolyást elemzi tanulmányában Viktor Emanuel Thellung von Courtelary (1760–1842) és az általa 1804–1807 között kiadott Neues Militär-Archiv példáján.

Johann Christoph Freiherr von Allmayer-Beck „Potsdam – a botrány" című tanulmányában azt emeli ki bevezetőként, hogy az átlag osztrák számára az eddigi ezer potsdami évből legfeljebb az utolsó kétszázötvenet illetően lehetnek ismeretek, amelyek leegyszerűsítve „poroszt", „militarizmust" jelentenek számára. Ezt követően az Anschluß idején katonai pályájukat kezdő osztrák tisztek vegyes érzelmeit részletezi rendkívül érzékletesen, ahogy poroszországi, brandenburgi vagy akár egyenesen potsdami szolgálati helyükre való vezénylésüket fogadták.

Zachar József tanulmányának címe tudatosan kettős értelmű: „Potsdam – Magyarországról nézve", illetve „Potsdam – ahogyan a magyarok látják". Ebben felidézi az utóbbi negyvenöt esztendő leegyszerűsítő, sematikus, torzító állításait, amellyel a második világháború után felnövő nemzedékek megismerkedhettek Potsdammal kapcsolatosan. Ezt követően az érdeklődő számára magyar nyelven hozzáférhető, eléggé szerény szaktörténészi ismeretanyagról ad számot. Dolgozata nagyobbik részében azután a brandenburgi–magyar kapcsolatokról ad áttekintést, hangsúlyozottan a XVII. század közepétől a XIX. század közepéig húzódó időszakra vonatkozóan, saját kutatásai alapján.

Miroslav Hroch közleményében azt a kérdést vizsgálja cseh szemszögből, hogy „van-e »potsdami szellem«", mégpedig saját személyes élményeit felvillantva. Ezt követően rátér a brandenburgi és cseh történelmi érintkezések felsorolására.

Andrzej Zahorski közleménye a X–XIX. századi lengyel–német kapcsolatok katonai vonatkozásairól szólva idézi fel a brandenburgiak és a poroszok szerepét, szinte csak leltárszerűen.

Jakow Drabkin személyes visszaemlékezéseit közli Potsdamról, azokat az élményeket, amelyeket végzett történészként a második világháború harccselekményei közepette a Vörös Hadsereg soraiban szerzett a helyszínen, szembesülve tanulmányaiból szerzett ismereteivel. Kitér további látogatásaira is, hangsúlyozva a bekövetkezett változásokat.

Hannes Saarinen Nagy Frigyes trónralépte és a potsdami konferencia közti időre vonatkoztatva finn szempontból szól Potsdamról és Poroszországról. Tanulmányában finn utazók feljegyzéseire, úti beszámolóira támaszkodik, és azt vizsgálja, ezek alapján milyen kép formálódott a finn közvéleményben. Külön foglalkozik a porosz hadseregnek Finnországra gyakorolt hatásával.

Jehuda L. Wallach közleményében 1933. március 21-ét idézi fel, amikor Hitler hatalomátvételét követően a potsdami helyőrségi templomban ünnepélyesen megnyitották az új birodalmi gyűlés ülésszakát. Az események személyes élményekkel gazdagított részletezése után levonja következtetéseit: ott nyerte el Hitler a német tábornoki és tengernagyi kar támogatását politikájához, amely végül egyenesen vezetett a holocausthoz. Ennek felidézésével zárja mondanivalóját a szerző.

Donald Abenheim amerikai szemszögből vizsgálja közleményében Potsdam és a német hagyományápolás kapcsolatrendszerét, felidézve, miként reagált az Egyesült Államok közvéleménye II. Frigyes hamvainak 1991-es újratemetésére. Számos példával tanúsítja, mennyire klisészerű ismeretekkel rendelkezik az átlag amerikai.

A német szerzők közül *Detlef Harms* tanulmányában a külföldieknek az 1685. október 29-i Potsdami Ediktum alapján lehetségessé vált beilleszkedését és társadalmi felemelkedését elemzi a porosz hadseregbeli példákon: miként váltak francia hugenották porosz generálisokká.

Peter Kiehm Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem uralkodásának idejét, mint az állandó hadsereg létrehozásának első szakaszát elemzi tanulmányában. Az 1640–1688 közötti időre vonatkozóan az érdeklődő számos új ismeretet szerezhet ebből.

Helmut Schnitter I. Frigyes Vilmos poroszországi király „óriásgárdistáinak" toborzásáról és táboroztatásáról ír tanulmányában. Ismerteti a király költségén 1713–1740 között tartott mintegy kétezer, rendkívül magas növésű katona felfogadását és sorsát. Sajnálatos módon a magyarországi toborzásokat nem is említi.

Hartmut Rudolph rendkívül gazdag tényanyagú tanulmányában a potsdami udvari és helyőrségi protestáns gyülekezet létesítését és történetét dolgozza fel. Kitér a helyőrségi templom építésére, a gyülekezet egyházi betagolódására, az udvari-helyőrségi gyülekezet politikai szerepére is.

Bernhard R. Kroener a Potsdami Királyi Nagy Katonai Árvaház alapítását és XVIII. századi történetét választotta tanulmánya témájául. Ennél azonban sokkal többet közöl, a potsdami lakosság létszámviszonyait, nemzeti, társadalmi, nemek szerinti összetételét ugyanúgy részletezi, mint a mortalitásra vonatkozó adatokat. Az Árvaház történetében megkülönbözteti a pusztán gondoskodást biztosító, a gazdasági kizsákmányolást jelentő és a nevelőintézetté szervezési szakaszt.

Arnold Wirtgen a Potsdami Fegyvergyár 1722 és 1852 közti történetét dolgozza fel tanulmányában. Rendkívül figyelemreméltóan végig kölcsönhatásban vizsgálja a porosz hadsereg létszámadatait és a gyár termelési adatait.

Wolfgang Neugebauer a porosz abszolutizmus hivatalrendszerének érdekes vonatkozására, a Potsdam és Berlin közti földrajzi megoszlásra hívja fel a figyelmet tanulmányában. Bemutatja, miként tűnt el a kezdeti különbség, miszerint Potsdam az udvari méltóságoknak, míg Berlin a kormányszékeknek adott helyet.

Wolfgang Petter az 1740–1745 között a Sanssouci kastély és a hadszíntér között idejét megosztó II. Frigyest mutatja be közleményében. Jelentős hangsúlyt helyez arra, milyen hadtudományi ismeretek birtokában volt az uralkodó; s azokat miként igyekezett hadvezérként is megvalósítani ezekben az esztendőkben, és miként érdemelte ki a „Nagy" jelzőt.

Detlef Kotsch tanulmánya a polgárnegyedek és a laktanyák társadalmi funkcióját elemzi Potsdam Holland negyedének és a Bornstedti mezőnek a példáján, de gyakorlatilag Potsdam egész helyőrség-építési történetébe ágyazva.

Karlheinz Deiseroth a potsdam-bornstedti temető létesítését és az elhunyt katona temetési szertartását mutatja be közleményében, azt hangsúlyozva, hogy a halottkultusz a társadalmi tekintély tényezője.

Harald Müller tanulmánya I. Napóleonnak a potsdami helyőrségi templom kriptájában II. Frigyes sírja előtti elmélkedését dolgozza fel. Az 1806. október 25-i eseményt a francia–porosz háborús összecsapások történetébe ágyazva, azok egyik epizódjaként mutatja ba. Eközben a potsdami helyőrség háborús részvételére vonatkozóan is sok új adatot tesz közzé.

Friedrich-Christian Stahl a porosz hadsereg altiszti utánpótlásának biztosítására 1819-ben létesített potsdami tanzászlóalj és az 1824-ben szervezett ugyancsak potsdami iskolaosztag történetét dolgozza fel tanulmányában. Bevezetőként a korábbi altiszti utánpótlás-biztosítást is, kitekintésként pedig ismerteti az 1860-ban felállított potsdami altiszti iskola első éveinek történetét is.

Jürgen Angelow az inkább az építőművészet, mint a politika iránt vonzódó IV. Frigyes Vilmos 1848-as magatartását elemzi tanulmányában.

Központba az egyáltalán nem hadseregcsodáló porosz királynak a hadseregre való ráutaltságát állítja a szerző.

Heinz Stübig közleménye a múlt század második felének katonai képzésében és nevelésében jelentős szerephez jutott, eredetileg 1744-ben alapított és 1818-ban újjászervezett kadétintézet szerepét és a hadiiskola 1854-es alapítását elemzi.

Wilhelm Diest a II. Vilmos császár 1888–1918 közti uralkodására vonatkozó újabb kutatási eredményeket összegzi közleményében. Felidézi a sokáig tartó kutatási érdektelenséget, és ezzel szembeállítja az utóbbi évek életrajzi feldolgozásait. Ez alapján rámutat, hogy mind személyiségét, mind uralkodási rendszerét lényegesen jobban értelmezheti ezt követően a történettudomány.

Helmut Otto közleménye az egykori Birodalmi Levéltár sorsát dolgozza fel az 1919-es alapítástól a két világháború közti fejlődésen és ténykedésen át az 1945. április 14-i bombatámadás következtében történt megsemmisülésig.

Klaus-Jürgen Müller a porosz–német katonai elitnek a nemzetiszocializmushoz fűződő viszonyát elemzi közleményében. Bevezetőként, az 1933-ban választott birodalmi gyűlés potsdami megnyitó ülését felidézve, a kezdeti tisztelettől és elfogadástól a szakításig vezető utat mutatja be.

Kurt Finker a potsdami 9. gyalogezrednek az antifasiszta konzervatív katonai ellenálláshoz való viszonyát elemzi tanulmányában. Felidézi az egység első világháború utáni történetét, összetételét, kapcsolatrendszerét. Ezt követően részletezi azoknak az ellenállóknak a tetteit, akik ebben az ezredben szolgáltak.

Heinrich Walle az 1937-ben alapított lovasiskola és az 1943-ban mellette megszervezett páncélos csapatiskola Potsdam-Krampnitzbeli működését mutatja be rendkívül figyelemreméltó tanulmányában. Ebben részletes foglalkozik a Wehrmacht „gyors csapatok" szervezetében párhuzamosan működő lovas és páncélos erőkkel. Rámutat a szokatlan együttélés szükségszerűségére, alkalmazási lehetőségeire és hatékonyságára.

Heiger Ostertag a történelmi Potsdam pusztulásával foglalkozik közleményében. Felidézi a megsemmisítő 1945. április 14-i brit bombatámadást, amelynek következtében a város nagy része rommá vált. Ezt követően „a szocialista várossá építés" címszava alatt és ennek ürügyén bekövetkezett tudatos múlteltávolítást jelentő bontási munkálatokat részletezi, amelyeknek áldozatául esett a választófejedelemi kastély és a helyőrségi templom, sok más történelmi épülettel együtt.

Heiger Ostertag még egy tanulmányt is közöl ezt követően: az 1945-ös potsdami konferenciáról. Ismerteti a győztesek tárgyalásainak lefolyását, a hozott határozatokat és a konferencia politikai hatásait. Befejezésül kitekintést ad a potsdami rendezésű világrend bukására.

Wilfried Hanisch a Potsdamban 1961-ben alapított Hadseregmúzeummal foglalkozik zárótanulmányában. Bemutatja, hogy az NDK Nemzeti Néphadserege a múzeum kiállításainak tükrében milyen hagyományokat ápolt, és hogyan viszonyult a hadtörténelmi örökséghez.

A rendkívül tartalmas tanulmánykötethez függelék csatlakozik. *Karlheinz Deisenroth* összeállította a potsdami helyőrség történetének időrendi táblázatát, amely minden fontos katonai vonatkozású adatot tartalmaz 1653. július 17-től, a brandenburgi választófejedelemségi állandó hadsereg születésnapjától az 1993-as tényközlésig, amely megadja, milyen alakulatok, intézmények, szervezetek működnek jelenleg a városban.

Lüitger Dietze a potsdami helyőrségre vonatkozó bibliográfia összeállítására vállalkozott, megadja a bibliográfiákat, általános műveket, a hadtörténelmi feldolgozásokat, majd külön a hivatalokra, intézményekre, a katonai egyházügyre, a Birodalmi és Hadi Levéltárra, valamint az NDK Hadtörténelmi Levéltárára, Hadtörténelmi Intézetére és Hadseregmúzeumára, továbbá haderő- és fegyvernemenként valamennyi alakulatra vonatkozóan a publikációkat. A kötethez személynév-mutató és a szerzőket bemutató zárórész is tartozik.

A recenzens, úgy is, mint az egyik tanulmány szerzője, csak mielőbbi kézbevételére tudja ajánlani a hadtörténelem iránt érdeklődő magyar olvasóknak ezt az egyedülálló vállalkozásként létrejött, rendkívül informatív tanulmánykötetet.

Zachar József

JÖRG C. STEINER

DAS FELDPILOTENABZEICHEN

Militärhistorische Themenreihe, Band 4.

(Edition S&H, Wien, 1992. 130 o.)

Igazán nem vagyok ellensége az amatőr történészeknek. Mint ahogy pusztán a történészi diploma megszerzése sem tesz senkit azonnal „profi" kutatóvá, ugyanúgy kellő szorgalommal és az alapvető szakmai ismeretek megszerzésével bizonyos részletkérdésekben bárki létrehozhat időtálló munkát. Főleg a kisebb feldolgozások és adatközlések tekintetében igaz ez.

Jóval nehezebb feladat azonban a teljesség igényével történő forrás- és adatközlés, ez igényli a legalaposabban felkészültséget, és éppen ezért itt lehet a legfelelőtlenebb hibákat elkövetni, ha a közreadó mellőzi az adatok ellenőrzését és egyeztetését. Erre pedig egy történelmi módszertanban járatlan (vagy egyszerűen *nagyvonalú*) amatőrnek jóindulata mellett is sok esélye van.

A füzet szerzője lelkes, de láthatóan abszolút dilettáns műgyűjtő, aki füzetsorozatában gyűjteményének elértékesebbnek tartott részét teszi közzé. Ezt csak helyeselni lehet. Nekem nem is a Feldpilot (tábori pilóta) jelvények ismertetésével van problémám, mely rész a téma szakértői szerint is jól megoldott, hanem a füzetben közreadott névsorral és a névmutatóval. A közlés jellege a teljesség igényét sugallja, azonban ez a legóvatosabb fogalmazással is kétséges. Forrásait nem jelöli mindig meg, és a jelölt esetekben is nagyon nehéz rájönni, hogy a Verordungsblatt (a cs. és kir. Rendeleti Közlöny) személyügyi részére hivatkozik.

A névsorból pl. hiányzik Almásy László Ede vagy Hangay Sándor, nem beszélve a haditengerészeti repülők jelentős részéről. Ugyanis részükre 1915-től a vízirepülőgép-vezető (Seeflugzeugführer) jelvényt és elnevezést vezették be. Így maradt ki pl. Konyovits Demeter, Jakob Sturm, vagy Dragan Babic is. A nevek helyesírásában következetlen. A Verordungsblatt sajtóhibáit egyes esetekben kijavította (Juhacz–Juhasz), máskor nem (Sabeditsch-Sebeditsch, Kassa–Kasza). Az pedig egy német anyanyelvű szerzőtől elemi hiba, hogy a „langes s"-et nem ismeri fel és következetesen mindannyiszor „f"-nek írja! Így lesz pl. Heinrich Fontaine von Felsenbrunnból következetesen (ahányszor csak előfordul a neve!) *Felfenbrunn*. (Ráadásul nemegyszer közönséges s-sel írták a nevét, lévén magyarországi honos...) A névmutatóból nem derül ki, hogy két teljesen azonos nevű személyről van-e szó (mint pl. Papp János vagy Horváth István azaz Johannes Papp és Stefan Horváth esetében), vagy ugyanazt a személyt szerepelteti újra (pl. Raoul Stojsavljevic, Otto Fiala, Losonczy Béla). Néhány helyen pedig el sem lehet dönteni.

Mindezek alapján megállapítható: a füzet csak arra jó, hogy a későbbi kutató kezében legyen egy névsor, melynek szereplőiről tudja, hogy ide tartoznak; de ettől függetlenül ugyanúgy hasábról-hasábra át kell vizsgálnia a Verordungsblattot, mintha mi sem történt volna. Ilyenkor illene a mű lektorát is bírálni, csakhogy nincsen feltüntetve, feltehetően, mert nem is volt.

Így hát ez a kiadvány is azok közé tartozik, amelyeknek jobb lett volna meg sem jelenniük, mert egyrészt jó néhány naiv kutatót félrevezetnek, másrészt pedig rendkívül megnehezítik egy alaposabb, valóban teljességre törekvő mű megjelenését.

Nagy Domokos Imre

GENERAL H. NORMAN SCHWARZKOPF

THE AUTOBIOGRAPHY

It doesn't Take a Hero

Written with Peter Petre

(Bantam Press, London–New York–Toronto– Sidney–Auckland, 1992. 297 o.)

Nem vitás, hogy Schwarzkopf tábornok a második világháború utáni időszak egyik legkiemelkedőbb hadvezére, önéletrajza ezért nem kis érdeklődésre tarthat számot. Annál is inkább mert a *Peter Petre* író közreműködésével megírt önéletrajzból a szerző életén kívül katonai tevékenységének történetét is megismerhetjük, melynek csúcspontja természetesen az öbölháború.

A szerző különösebb vagyonnal nem bíró német bevándorlóktól származó középosztályi család fia volt, apja rendőrfőnökből lett a hadsereg tábornoka. 1942-ben az amerikai kormány Iránba küldte, s ott az iráni császári rendőrség tanácsadójaként működött. Három gyermeke született, két lány s egy ezeknél fiatalabb fiú: Norman.

A szerző igen erősen kötődött apjához, aki katonatisztnek szánta. Norman tehát katonai középiskolába ment, ahol nagyon jól érezte magát. Sokat futballozott (amerikai futball!) és atletizált, 11 éves korában már csaknem 6 láb magas volt. 12 éves korában apjához utazott Iránba, s itt a presbiteriánus missziós iskolában tanult. Ezután Genfben, Frankfurtban majd Heidelbergben járt iskolába; apja 1948-ban az NSZK-ban az amerikai katonai rendőrség helyettes parancsnoka volt. Iskolái nem okoztak számára problémát, bár a tanulás nem nagyon érdekelte. 15 éves korában tért vissza az Egyesült Államokba, ahol újra katonai középiskolába került. Tanulmányain kívül az amerikai futball, atlétika és birkózás terén tűnt ki. Szerette a fegyelmet, a nagy gyaloglásokat. 1951-ben szülei hazatértek, ő pedig a West-Point-i főiskolán folytatta tanulmányait. Hangsúlyozottan antikommunista meggyőződésű volt, de McCarthyt nem kedvelte, később is inkább Kennedyhez érezte magát közel, mint Goldwaterhoz. Eldöntötte, hogy a szárazföldi haderő gyalogostisztje lesz. 1956. január 5-én avatták tisztté.

Elöljárói nem nagyon imponáltak neki; szerinte a szárazföldi haderő már a koreai háború után erkölcsi válságban volt, ami a vietnami háború során még fokozódott. A vezetés helytelenül differenciált, a stratégiai légierőre ment a pénz zöme. (Ez így volt a második világháború során is, amikor a nagy mennyiségi és minőségi fölényben levő haditengerészet és a légierő mellett a szárazföldi hadsereg még fegyverzete, felszerelése terén sem volt minőségi fölényben, legalábbis a németekkel szemben (a japánokkal szemben igen). A szárazföldi haderő nem szerepelt fényesen a koreai és vietnami háborúban sem, jelentős minőségi fejlesztése csak a vietnami mélypont után kezdődött, melynek eredménye az öbölháború kiválóan felszerelt és vezetett hadserege lett. 1959-ben a szerző Nyugat-Berlinbe került, ahol joggal tűnt fel neki Nyugat-Berlin ragyogása mellett Kelet-Berlin nyomora. A fiatal hadnagynak itt alakult ki igazán az ellenségképe. 1961-ben már százados. A los-angelesi egyetemen rakétatechnikából megszerezte a Master fokozatot. 1964-ben önként ment Vietnamba és őrnagyi rendfokozatban a délvietnami ejtőernyősök, egy 5000 fős dandár tanácsadója lett. Két csatában vett részt. 1966-ban hazarendelték, 33 éves korában nősült.

Ezután újra Vietnamba került, ahol nagyrészt hivatali munka várt rá. A fiatal ezredes ennek ellenére megsebesült, hazatérése után súlyos műtéten esett át.

1973-ban kezdődött a hivatásos hadsereg felépítése. Átalakult, keményebbé vált a kiképzés. Ebben az időben vette kezdetét az M-1 harckocsi, a Bradley lövészpáncélos, az Apache és Black Hawk helikopterek, a Patriot és Pershing rakéták 10 évet igénybe vevő fejlesztése.

1974-ben Alaszkába vezénylik, és az ott állomásozó 4500 főnyi dandár parancsnokhelyettese lesz. Naponta sízik és sok ejtőernyős ugrást végez –20°-os hidegben is. (E dandárnál 5 mérföldet 50 perc alatt az idős ezredeseknek is le kellett futniok.) Alaszkát a szerző nagyon szerette. Szabad idejében evezett, horgászott, vadászott, sízett. Nagy gyalogtúrákat tett, naponta 3 mérföldet futott.

1976 őszén Fort Lewisben dandárparancsnok, majd 1977-ben egycsillagos tábornok. Honoluluba helyezik, ahol parancsnokával, *Shelton tengernaggyal* nem túl jó a viszonya: a tengernagy nem szerette a szárazföldi haderőt és a nála magasabb embereket. 165 cm magas volt...

1980-ban Németországba rendelik, ahol a 8. hadosztály parancsnokhelyettese; hadosztálya négy dandárból, 24 000 katonából áll. A kiképzés már nagyon jó és kemény. A hadosztálya helikoptereinek 75%-a minden nap a levegőben van. Hamarosan megkapja a második tábornoki csillagot. 1992-ben visszarendelik a Pentagonba, ahol személyzeti munkát végez, 1983-ban a 24. gépesített gyalogos hadosztály parancsnoka lesz. A hadosztály a XVIII. légiszállítású hadtest állományába kerül.

Schwarzkopf kemény kiképzést követelt, de mindig tekintettel volt a katonák családi viszonyaira. Mint a nagy termetű embereknél gyakran előfordul, meglehetősen lágyszívű volt, s mint később kiderült, nagyon féltette emberei életét. A hétvégeken nem gyakorlatoztak, annál inkább a hétköznapokon, gyakran a kaliforniai Mojawe sivatagban 1000 négyzetmérföldnyi területen kialakított National Training Centerben.

A szerző részt vett a grenadai akcióban, mint az akciót vezető haditengerészet mellé kirendelt szárazföldi tanácsadó. Az akció sikeres volt, de némileg lassúbbra sikerült a tervezettnél. A hadműveletek során Schwarzkopf a főparancsnok helyettese.

A 80-as évek első felében már erősen előrehaladt az 1973-ban elkezdett modernizáció. Az említett új fegyverekkel már minden Európában és sok otthon állomásozó alakulat fel volt szerelve. Az MLRS sorozatvető forradalmat jelentett a tüzérségben.

1986-ban Schwarzkopf, mint háromcsillagos tábornok, az I. hadtest parancsnoka lett. Hadteste 75 000 aktív és 80 000 tartalékos katonából állt. 1987-ben Koreában vett részt hadgyakorlaton. Ő a gyakorlat fő hadműveleti tisztje, és egyébként az Army vezérkari főnökének, *Vuono* tábornoknak hadműveleti helyettese.

1988-ban Koreába, vagy a közel-keleti hatáskörű Central Commandhoz mehetne. Ez utóbbit választja, mert „itt inkább lehet történelmet csinálni". 1988. november 18-ától négycsillagos tábornok. Úgy vélte – és igaza lett –, hogy Irak lesz az ellenfél. 1990. júliusban hadijátékot tartottak, melyben a képzelt támadó az iraki sereg, 300 000 fő volt, 3200 harckocsival és 640 repülőgéppel.

Schwarzkopfnak hamarosan alkalma nyílott a „történelemcsinálásra". Ennek leírása természetesen az önéletrajz legértékesebb része. Kuwait lerohanása után a szerző még nem hitt az Irak elleni háború szükségességében. Úgy vélte, miután kirabolta Kuwaitot, Irak vissza fog vonulni. Az amerikai csapatok Szaúd-Arábiába küldéséhez *Fahd király* beleegyezésére volt szükség. Az ezzel kapcsolatos tárgyalást *Cheney* hadügyminiszter és a szerző folytatták le. Az első héten 240 harci repülőgép érkezett Szaúd-Arábiába, kezdtek gyülekezni a tengerészgyalogság és később a szárazföldi hadsereg alakulatai is. *Abu Nidal* palesztin terrorista vezér arra biztatta *Szaddam Husszeint*, hogy mérjen légicsapásokat a felvonuló amerikai egységekre, de az nem fogadta el a tanácsot. Sőt, harckocsijait némileg hátrébb vonta a szaúdi határtól.

A főparancsnok számára szükséges kommunikációs hálózat csak augusztus 23-ára épült ki, Schwarzkopf augusztus 29-én tette át főhadiszállását a sivatagi királyságba.

A szaúdi haderő főparancsnoka, (elméletben) a szerző egyenrangú parancsnoktársa, *Bin Szultán Khaled al-Szaud* herceg, a szerzőhöz hasonlóan hatalmas termetű és étvágyú, s ami a legfontosabb, Sandhurstben végzett katonatiszt volt.

A szaúdiakat az iraki veszélynél is jobban izgatta az idegenekkel behatoló kulturális hatás, melytől az iszlám egyeduralmát félteték. Ezért a szerző megparancsolta, hogy keresztény és zsidó vallásos jelvényeket a városokban nem, kizárólag a hadszíntéren lehet viselni, s istentiszteleteket sem szabad a nagy nyilvánosság előtt tartani.

A szaúdi légierő jó volt, a 66 000 főnyi szárazföldi hadsereg azonban – jó fegyverei ellenére – kevésbé.

Szeptember közepén már több mint 300 000 iraki katona volt Kuwaitban 2750 harckocsival és 1500 löveggel. A szaúdi határtól hátrébb vonuló harckocsik helyébe több tízezer gyalogos érkezett, akik beásták magukat. Az amerikai légierő 21 repülőtérről, napi 700 gyakorló repülést végzett. A szövetséges légierő az irakinak háromszorosa volt. Ekkor már nem kellett félni az irakiak esetleges támadásától, mely az amerikai számítások szerint amúgy sem tudott volna az olajkutakig eljutni.

Már szeptember eleje óta készen voltak a légitámadások, az „Instant Thunder" tervei.

A felvonult amerikai erők elegendőek voltak Szaúd-Arábia megvédésére, de parancsnokaik szerint nem voltak elegen egy kevés veszteséggel járó támadó hadműveletre. A szövetségesek még csak gyülekeztek.

Schwarzkopf álláspontja szerint az iraki erőket nem dél felől kell megtámadni, ahonnét

várják, hanem bekerítő mozdulattal, nyugat felől. De ehhez még két páncélos hadosztályt tartott szükségesnek.

A támadáshoz Fahd király beleegyezése is kellett, aki azt meg is adta. Az ellen sem volt kifogása, hogy az amerikai erőket majdnem megduplázzák. Sőt még azt is kijelentette, hogy ha Irak megtámadná Izraelt, Szaúd-Arábia azért tovább harcolna az Egyesült Államok oldalán.

Bush elnök november 8-án adta ki a parancsot a további hadseregszállításra. Az öböl térségébe irányítottak még 3 páncélos hadosztályt és 1 dandárt, 1 tengerészgyalogos hadosztályt és 1 dandárt, 2 anyahajócsoportot, 1 csatahajót, a légierő még 300 repülőgépét. Ezzel a tengerészet és a szárazföldi erő kétszeresre, a harckocsik száma háromszorosra, a légierő repülőgépeinek száma 30%-kal nőtt. (Több repülőgép már nem is fért volna el a szaúdi repülőtereken.)

November 14-én a szerző hivatalos előadást tartott a haderő vezetői előtt haditervéről. A szárazföldi erők nyugatabbra helyezését a légiháború megkezdése utánra tervezte, amikor az iraki légierő megbénul, s felderítő repülései megszűnnek.

A felvonuló szövetségesek seregei különböző értékűek voltak. A szerző az angol páncélos hadosztályt és parancsnokát, *de la Billière* tábornokot egészen kiválónak tartotta, s ebben nem is csalódott. Sokat várt a két egyiptomi páncélos hadosztálytól, ezek teljesítménye azonban elmaradt a várttól. Hogy a szíriai hadosztály fog-e egyáltalán harcolni, az bizonytalan volt, csak arra lehetett őket rávenni, hogy az egyiptomiak mögött nyomuljanak előre, s megsegítsék őket, ha bajba kerülnének. A francia kontingens, igen kevés harckocsija miatt, nem volt erős.

A légi offenzíva kezdetét január 15-re tűzték ki. (A valóságban január 17-én hajnalban kezdődött.) Az iraki légierő szétverésére néhány napot adtak. A logisztika főnöke, *Pagonis* tábornok február 20-ra vállalta a felvonult szárazföldi erők nagy részének, illetve hadtápjuknak többszáz mérföldre nyugatra történő áthelyezését az iraki erők fedetlen szárnyának megtámadása céljából.

A szerző kellő részletességgel írja le a rendkívül sikeres és minimális veszteséggel járó légiháborút, de gondolatait a megvívandó szárazföldi háború foglalkoztatja.

Az Izraelt ért iraki rakétatámadások miatt Izrael előbb be akart avatkozni légierejével, de átrepülésüket szaúdi területen Fahd király nem engedélyezte.

Január 29-én egy iraki gépesített hadosztály több ponton betört szaúdi területre s elfoglalta a lakatlan Khafji városát. Az irakiakat két nap alatt kiverték, nehéz fegyverzetük 80%-a elpusztult. A vereséget a szaúdiak mérték rájuk, kiknek önbizalma ezzel nem kis mértékben emelkedett.

A bombázások zöme február eleje után az iraki hadsereg ellen irányult.

Bush elnök parancsa értelmében február 21-étől kezdve bármelyik napon lehetett támadni.

Schwarzkopf a legnagyobb mértékben meg volt elégedve főbb beosztottjaival, helyettesével, *Wallerrel,* vezérkari főnökével, *Johnstonnal,* a szárazföldi erők (azaz a 3. hadsereg) parancsnokával, *Boomerrel* és a Special Forces parancsnokával, *Johnsonnal.*

Gorbacsov ismert manipulációi miatt *Powell* tábornok, a vezérkari főnök tanácsának elnöke két nappal előrébb szerette volna hozni a támadást, de Schwarzkopf közölte, hogy az csak február 24-én lehetséges.

A támadásban amerikai részről a szárazföldi hadsereg (Army) 7 hadosztálya és 2 tengerészgyalogos hadosztály vett részt, összesen kb. 300 000 fő.

A hadműveleteket a tábornok igen alaposan leírja. Ezek részletezésére azonban, bár rendkívül érdekes lenne, itt nincs lehetőség.

A támadás elé három célt tűztek ki. Ezek:

1. Kuwait City felszabadítása; az az arab szövetségesek dolga.

2. Szaddam elitje, a köztársasági gárda átkarolása és elpusztítása; ez a VII. hadtest feladata.

3. Az iraki menekülő utak elzárása; ez a XVIII. hadtesten belül a 24. hadosztály feladata.

A Kuwait City felé irányuló támadásban a harc terhe főként a két tengerészgyalogos hadosztályra hárult, de politikai udvariasságból az arab szövetségeseket kellett előre engedni, hogy ők vonuljanak be elsőnek a felszabadított fővárosba.

A déli fronton volt némi ellenállás, a főfronton, a nyugatin, meglepően kevés. Ezért Schwarzkopf sürgette az előrenyomulást. A két amerikai hadtest közül a XVIII. megfelelő gyorsasággal nyomult előre a rossz időjárás ellenére, a fő erő, a VII. hadtest parancsnoka, *Franks* tábornok viszont meglehetősen óvatos és módszeres katona volt, ami önmagában nem feltétlenül hiba, de itt felesleges volt az eredeti előnyomulási tervhez ragaszkodni, hiszen a támadás első napja után az amerikai erőknek 8 halottjuk és 27 sebesültjük volt és 13 000 foglyot ejtettek. Schwarzkopf „hajtotta" Franks-et, akinek lassúsága miatt már Washingtonban is idegeskedtek. Franks végül teljesítette feladatát, szétverte a köztársasági gárda keményen, de reménytelenül ellenálló egységeit, melyeknek légierő és helikopterek híján semmi

esélyük sem volt a jobb harckocsik, a harckocsipusztító helikopterek és A–10-es repülőgépek, a sokkal pontosabban lövő tüzérség és az MLRS sorozatvetők acélzáporával szemben. A gárda egy része azonban el tudott menekülni, mert – részben Franks lassúsága miatt – a bekerítést nem tudták befejezni Bush elnök (némileg korai) tűzszüneti parancsáig. A gárda és a hadsereg nehézfegyvereinek nagy többsége azonban megsemmisült. Úgy tűnik, még 12 óra kellett volna, hogy senki se menekülhessen el az iraki hadseregből. Hogy Bush elnök a kelleténél kissé korábban jelentette be a tűzszünetet (Irak teljes szétveréséről egyáltalán nem volt szó), ahhoz hozzájárult a hazai „galambok" siránkozása Kuwaitból menekült iraki erők szétbombázásáról készült fényképek következtében. Egy rablott holmival megrakott több mint 1000 járműből álló oszlop forgalmi dugóba került és teljesen szétbombázták. A halottak száma ugyan csak 400 körül volt, hiszen a repülőgépek nyolcas csapatokban jöttek, s az első hullám után az iraki katonák otthagyták a járműveket, de a fényképek felborzolták a jámborabbak idegeit.

Érdekesen írja le a szerző az általa irányított tűzszüneti tárgyalásokat. Fontosnak tartotta, hogy az iraki tárgyaló partnerek lássák a nagy túlerőt, ezért sok nehéz fegyvert vont össze a tárgyalás színhelye körül. A tárgyalás egyébként udvarias körülmények között folyt le.

Schwarzkopf könyvében azt állítja, hogy az öbölháború után mindenképpen nyugdíjba akart vonulni. Nem volt kedve elvállalni a szárazföldi haderő vezérkari főnöki beosztását, mert tudta, hogy haderőcsökkentés következik, s ennek adminisztrálása nem volt neki való feladat.

Könyve befejező részében néhány kérdésre válaszol, például, hogy miért nem vonultak be Bagdadba? Ilyen célkitűzés a tábornok szerint nem volt, s az ENSZ részéről nem is volt rá felhatalmazás; arab részről nagy visszatetszést váltott volna ki. Az arab erők a háború során sem voltak hajlandók iraki területre lépni és Bagdad ellen a franciák sem vonultak volna. A főváros elfoglalása azt a látszatot kelthette volna, hogy az Egyesült Államok azért semmisíti meg Irakot, mert az meg akarja semmisíteni Izraelt. Nem említi viszont, hogy Irak „életben hagyására" azért volt szükség, hogy Irán pozíciója ne javuljon meg túlságosan.

Még egy dologról hallgat Schwarzkopf tábornok, noha többször kifejezte félelmét az esetleges iraki vegyi, vagy biológiai támadás miatt. Nem szól arról, hogy egy ilyen támadásra az Egyesült Államok hogyan reagált volna? Feltehetőleg azért, mert ez ma is hadititok.

Schwarzkopf tábornok önéletrajzát érdemes volna magyar nyelven is kiadni.

Borosy András

KRÓNIKA

HORVÁTH ANDRÁS

A HIDEGHÁBORÚ KATONAI DOKUMENTUMAI ÉS A TÖRTÉNELEM

Nemzetközi tudományos konferencia, Washington, 1994. március 19-27.

1994. március 19-én, szombaton indultunk a Ferihegy-1. repülőtérről a Delta Airlines 15-ös számú járatával és ragyogó tavaszi napsütésben érkeztünk a washingtoni Dulles nemzetközi repülőtérre. Vendéglátóink már vártak minket – köztük a konferencia fő szervezője, *John Greenwood* úr, aki – mivel tavaly szeptemberben Budapesten járt – személyes ismerősként üdvözölt minket. Miután az összes résztvevőt átsegítették az Egyesült Államokban máskor igen szigorú és aprólékos útlevél- és vámvizsgálaton, a hadsereg két minibuszával szálláshelyünkre, a Pentagon Cityben lévő Doubletree Hotelbe vittek minket, melynek egyik földszinti előadóterme egyben a konferencia helyszíne is volt. Többek között a minden igényt kielégítő szállás és ellátás, valamint a vendéglátók körültekintő figyelmessége tette lehetővé, hogy másnap – mely az egyetlen igazi pihenőnap volt – sikerült kihevernünk az utazás fáradalmait és a 6 órás időeltolódáshoz is alkalmazkodni tudtunk.

Március 21-én, hétfőn vette kezdetét a tényleges munka. A szervezők – igazi baráti gesztusként – a második sorban jelölték ki a magyarok helyét, ami – tekintetbe véve, hogy előttünk csak az amerikaiakat elsősorban érdeklő népes orosz delegáció foglalt helyet – valóban kitüntető figyelmesség volt. A munka elvileg 15 szekcióban folyt, gyakorlatilag azonban minden ülés plenáris volt, a szekciók szerinti bontás csupán tematikus csoportosítást jelentett. A konferencia hivatalos címe (*„Conference on Cold War Military Records and History"*) szerint igen komoly feladatot tűzött a résztvevők elé, hiszen globális megközelítésben tárgyalt egy jelentős és eseményekben gazdag korszakot. A legtöbb előadás az 1950–1970 közötti időszakra helyezte a hangsúlyt. Természetesen a házigazdákat azok a témák érdekelték elsősorban, melyek a szuperhatalmak közötti közvetlen konfrontáció veszélyét magukban rejtő történelmi eseményekkel foglalkoztak. Több szekcióban is központi szerepet kapott például a karib-tengeri válság, a berlini krízis, illetve a NATO ezekre való reagálása és biztonsági intézkedései. Megfigyelhető volt ugyanakkor az a tény, hogy a konferencia érdeklődésének homlokterében csupa európai, illetve észak-atlanti probléma szerepelt, olyan jelentős konfliktusok, mint a koreai, vagy vietnami háború, csak érintőlegesen kerültek szóba. Ami a bennünket közelebbről érintő 50-es évek eleji időszakot és különösen 1956-ot illeti, megállapíthatjuk, hogy megfelelő teret és figyelmet szenteltek ezeknek a kérdéseknek. Mind előadásaink (március 22-én kedden, illetve 24-én csütörtökön hangzottak el), mind hozzászólásaink komoly érdeklődést keltettek, az ülések végén és az azokat követő szünetekben pedig sok kérdést tettek fel és őszintén gratuláltak svédek és olaszok éppúgy, mint lengyelek és amerikaiak. A szimpátianyilvánítás egyértelmű volt akkor is, amikor az egyik szlovák előadó – Magyarország akkori szerepét némileg túldimenzionálva – szinte kizárólag a magyar csapatok 1968-as támadásáról beszélt. Amikor hozzászólásunkban szóvá tettük, hogy a magyar nép döntő többsége a „prágai tavasz" eszméinek győzelmét kívánta, a szekció-ülést követő szünetben a francia, a svéd és az olasz kolléga is felkeresett minket, hogy egyetértését kinyilvánítsa. Mondanivalójuk lényege ugyanaz az egy mondat volt: „You are right. It was a typical Russian agression..."

A konferencián jelentős szerepet kaptak a hidegháborús korszak levéltári vonatkozásai. Ez annál is inkább érthető, mivel az adott időszak kutatásához nélkülözhetetlen források tekintélyes része a NATO tagállamokban is zárt anyagnak minősül. Ez részben természetes, hiszen az iratanyag egy része 30 évnél frissebb

keltezésű, részben a katonai vonatkozású iratok hozzáférhetővé tételével kapcsolatos fokozott óvatossággal magyarázható. (Itt most nem kívánjuk külön említeni a személyiségi jogok védelmét, illetve az egyes iratadományozók hagyatékukkal kapcsolatos kikötéseit és megszorításait, hiszen ezek tiszteletben tartása minden jogállamban alapvető követelmény.)

Az iratanyag részleges zárolásának mértéke keleti irányban haladva egyre nő, és természetesen Oroszországban a legnagyobb. Noha az orosz előadók hangsúlyozták újkeletű „nyitottságukat", az előadásukat követő heves vita rávilágított arra, hogy mennyire relatív az orosz levéltárak „liberalizálódása". Jellemző, hogy noha a tulajdonképpeni téma a hidegháború lett volna, ennek ürügyén rengeteget beszéltek a „melegháború"-ban azaz a II. világháborúban aratott győzelmükről. A konferencia valódi tárgyát időben megelőző események szinte már rögeszmés emlegetése persze nemcsak a „régi dicsőség" nosztalgiázó felidézése volt, hanem annak leplezéséül is szolgált, hogy az ötvenes-hatvanas évek levéltári anyagait Oroszországban még mindig nem szívesen bocsátják a külföldi kutatók rendelkezésére. Hosszasan ecsetelték például, hogy az 1945-ös győzelem 50. évfordulójára több aktuális „csemegével" is előállnak és igyekeztek a házigazdák várható kritikus megjegyzéseit a „közös kiadványokat a közös sikerről" jelszóval megelőzni. Végezetül bejelentették, hogy a Wallenberggel, sőt az 1962-es karib-tengeri válsággal kapcsolatos anyagok nagy részét hozzáférhetővé tették a kutatók számára.

Az „orosz medve" szívreható dörmögése úgy látszik nem hatotta meg az „amerikai sast"... Bruce Menning, a kansasi katonai akadémia oktatója – noha mentes volt minden oroszellenes rosszindulattól – határozottan rámutatott arra, hogy az 1991–92-es enyhítések ellenére még mindig csak az 1941 előtti orosz levéltári anyag tekinthető valóban kutathatónak. Fanyar iróniával számolt be arról, hogy bár első – 1970-es – moszkvai útja óta sokat változott a helyzet, ma is számtalan nehézséggel kell szembenéznie annak, aki oroszországi kutatómunkára szánja el magát. Menning 1970-ben teljes elutasításban ütközött, pedig csak a kozákság XVIII-XIX. századi történetét akarta tanulmányozni. A rosztovi pályaudvaron egy helyi vezető – hogy esetleges illúzióit eloszlassa – a következő szavakkal fogadta az akkor ifjú amerikai egyetemistát: „Kedves barátom, higgye el, Rosztov nem Rio de Janeiro"... 1974-es útja alkalmával azt tapasztalta, hogy az iratokhoz gyakorlatilag nincs segédlet, vagy ami van, az bevallottan nem teljes, bizonyos anyagokat egyszerűen fel sem tüntet. Harmadik útja idején – 1990–91-ben – úgy tűnt, hogy minden rendben lesz, hiszen addigra a „glasznoszty" kellően hosszú ideig hathatott. Menning ekkor az 1921–1941 közötti időszakot akarta vizsgálni, de törekvése alig hozott sikert, mivel az oroszok is csak az első lépéseket tették az anyag feltárásában. Így kutatási engedélyt is csak azért kapott, mert a Kansasi Egyetem utána küldött egy külön hivatalos megbízólevelet, azonban ennek birtokában is csak a *nem minősített* dokumentumokat kaphatta meg, az anyag többsége akkor még (1991 !) 50-70 év után is zárolt volt... A következő évben valóban jelentős liberalizálódás történt, továbbra is gondot okoz azonban az, hogy a katasztrófális orosz gazdasági helyzet miatt a levéltárak kutatótermeit sokszor hónapokra bezárják (takarékossági okokból.) Ez általában a nyári hónapokra esik, pontosan arra az időszakra, amikor a legtöbb külföldi kutató „ostromolja" az orosz levéltárakat.

Menning azzal zárta nagyhatású előadását, hogy nemzetközi együttműködést sürgetett a hidegháborús dokumentumok – köztük a kulcsfontosságú oroszországiak – nyomtatásban való megjelentetése és így hozzáférhetővé tétele érdekében.

Noha a konferencia egészére jellemző volt, hogy az orosz-amerikai viszony állt az érdeklődés homlokterében, a kisebb országok küldötteinek előadását is megfelelő figyelem kísérte. Régiónk különösen kedvező helyzetben volt, hiszen a nyugatiak által lakonikus rövidséggel csak „egykori szovjet blokk"-nak titulált államok a hidegháborút a „vasfüggöny" másik oldalán élték át.

A térség levéltáros előadói közül – negatív értelemben – a cseh kolléga tűnt ki. Pilat doktor katasztrofálisan gyenge angolságával és semmitmondó előadásával nagy csalódást keltett.

A lengyelek elkerülték ezt a buktatót, de a konferencia célját sajátosan értelmezve egyfajta lengyel „hidegháborús fondjegyzéket" olvastak fel. Emiatt hiába említettek érdekes dokumentumokat (például az 1956-os lengyelországi eseményekkel kapcsolatban, vagy Gomulka 1968-as szerepvállalását illetően), szereplésük nem keltette igazán előadás benyomását.

A románok – jellemző módon – nem a hidegháborúval kezdték, hanem kiemelték 1919-es (!) hősi helytállásukat a „bolsevik Magyarország"-gal szemben... Rátérve az aktuális témára, sokat beszéltek a Securitate általi alkalmazott 1956-os retorziókról azok ellen, akik a magyar felkelőkkel szimpatizáltak. Még a hadsereg tisztikarában is jelentős „tiszto-

gatások" voltak. Természetesen kiemelték, hogy Románia nem vett részt az 1968-as – Csehszlovákia elleni – agresszióban.

Noha mindenkit szívélyesen invitáltak Bukarestbe, bevallották, hogy még mindig az 1971-es szigorú kutatási korlátozások vannak érvényben, ugyanakkor a román szenátus hamarosan szavaz a szinte nemzetközi standard-nek számító 30 éves időhatár bevezetéséről.

A magunk részéről igyekeztünk elkerülni azt a csapdát, hogy vonatkozó anyagainkról listaszerű felsorolást készítsünk. (Megfelelő igény esetén ilyen úgyis bármikor összeállítható és bárkinek megküldhető.) Abból a tényből kiindulva, hogy a konferencia hivatalos nyelve mégiscsak az angol, igyekeztünk megfelelni ezeknek a követelményeknek. A Farkas Mihály által bevezetett „szuper-titkosított" iratkezelési rendszert, annak áttekinthetetlenségét és a sztálinista retorika patetikus, olykor komikus szófordulatokat és túlzásokat produkáló kifejezésmódját kívántuk bemutatni – és úgy érezzük, az amerikaiak hálás közönségnek bizonyultak.

Ami Nyugat-Európa és az amerikai kontinens résztvevőinek szereplését illeti, összeségében elmondható, hogy magas színvonalú és kifejezetten érdekes előadásokat hallhattunk, bár néhány kollégát itt is elkapott az a „járvány", melyet magunk között csak „krónikus fondjegyzék-felolvasási láz"-nak minősítettünk. Szerencsére üdítő kivétel bőven akadt, a teljesség igénye nélkül most szeretnénk kiemelni néhány ilyen pozitív példát.

A kanadai Isabell Campbell szereplése azért volt figyelemre méltó, mert – a szó régi értelmében vett – történész-levéltárosi erényeket csillogtatva, lebilincselő előadást tudott produkálni, melyben egyaránt szerepelt hazája hidegháború alatti dilemmáinak összegzése és a vonatkozó kanadai források bemutatása. (Sajnos, ez a szakember-típus nálunk kiveszőben van, egyes kollégák ugyanis ezt a hivatást igyekeznek egyfajta szimpla raktárosi-segédletgyártói szintre degradálni.)

A brit kolléga előadásából különösen azt érdemes kiemelni, amit a katonai vonatkozású dokumentumok sorsáról mondott. Az iratokat maga a Védelmi Minisztérium őrzi, 5 év után selejteznek. A fontosabb iratok további 20 évig náluk maradnak, majd újra felülvizsgálják őket és csak az arra érdemeseket szállítják a Public Record Office-ba, ahol a 30. év eltelte után a nyilvánosság számára is hozzáférhetővé válnak.

Sok kolléga foglalkozott a haditengerészeti levéltárak anyagával, csakúgy, mint a légierőkre vonatkozó dokumentumokkal. Ez utóbbiakra szinte minden országban az átlagosnál szigorúbb kutatási normák vannak érvényben.

Az amerikai kollégák részletesen beszéltek a Nemzeti Levéltárról, annak újabb – a Maryland-i Suitland-ben található – épületéről, a Hadtörténeti Intézet levéltáráról és külön-külön az egyes fegyvernemek archívumairól.

A levéltárakkal foglalkozó szekció-ülések utolsó előadása a NATO Központi Levéltárával kapcsolatos kérdésekről számolt be. Az anyagra vonatkozóan szigorú kutatási tilalom volt érvényben egészen 1989-ig. A kutathatóvá tétellel csak lassan haladnak, az iratok – ellentétben az általában megszokott 30 éves időhatárral – még csak 1958-ig bezárólag hozzáférhetőek.

Általánosságban szinte minden nyugati archívumra jellemző, hogy a számítógépes keresés általánossá és természetessé válása mellett többféle index, sokszempontú fellelhetőséget lehetővé tevő mutatókönyvek és kártyák segítik a történész munkáját.

A kifejezetten történeti témákkal foglalkozó előadásokat a konferencia elejére és legvégére időzítették. Mint már említettük, egyes témákkal kiemelt helyen foglalkoztak, másokat viszont – olykor indokolatlanul – elhanyagoltak. Ez – bármennyire fájlaltuk is, hogy a korszak egyes jelentős eseményei nem kaptak megfelelő hangsúlyt – tulajdonképpen természetes, hiszen egy hét alatt nem lehetett a több évtized hosszúságú időintervallumban lejátszódó hidegháború minden fontos mozzanatát kellő részleteséggel tárgyalni. Annak mindenképpen örülhetünk, hogy a konferenciát az egyértelmű Európa-centrikusság jellemezte. Ez a tény még akkor is örvendetes, ha nyilvánvalóan bizonyos egyoldalúságot eredményezett.

A résztvevők szereplése – csakúgy, mint a levéltári témák esetében – rendkívül eltérő színvonalú volt. Brilliáns előadásokat botrányosan gyenge felolvasások, a legmagasabb történészi nívón kifejtett, imponáló következetességű és precízitású produkciókat, a történettudományt megcsúfoló, harmatgyenge, aktuálpolitikai „vitairatok" követték. Ennek ellenére mégis megállapítható, hogy a résztvevők többsége méltó volt arra, hogy egy ilyen rangos eseményen képviselje hazája hadtörténészeit.

A nyitó előadásban egy amerikai kolléga foglalta össze dióhéjban a hidegháború eseményeit, majd az egykori nagy ellenfél delegációvezetője következett. Amit orosz nyelvű felolvasásában produkált, azt sok mindennek lehet nevezni, csak történészi előadásnak nem. Aki hallotta, sokáig nem felejti el, amit az egyébként igen kedves, megnyerő modorú

ember mondott. Miután megköszönte a házigazdáknak a szíves meghívást, rögtön támadásba ment át: a hidegháborút a sztálinista brossúrák már-már „klasszikus veretű" stílusában, a valóságot némileg leegyszerűsítve a Szovjetunió elleni permanens imperialista agressziónak minősítette. Felfogása szerint például 1953-ban, az elégedetlenkedő keletnémet munkások nem voltak mások, mint „az imperialista reakció megvetése méltó eszközei", akiket ráadásul „szociáldemokrata ügynökök" uszítottak a Szovjetunió és a keletnémet pártvezetés ellen. Az 1953-as események említése az előadás egyetlen valóban a konferencia tárgyához tartozó momentuma volt. Utána, – ahogy azt már szinte várni lehetett – a Szovjetunió II. világháborús dicső szereplésének részletes elemzése következett... Ilyen előzmények után mi sem természetesebb, mint, hogy az előadó végezetül mindannyiunkat felszólított: ne felejtsük el, milyen nagy hálával tartozunk hazájának, épp ezért ne nagyon bíráljuk hidegháborús szerepét: olyan érdemek birtokosa az egykori Szovjetunió, hogy igazán megérdemli az örökös babérkoszorút...

Ennyi volt. Thuküdidész foroghat a sírjában, oknyomozó történelem, tárgyilagosság sehol... Dermedt csend, majd néhány kötelező udvariasságból összeverődő tenyér. A konferencia közönsége ahelyett, hogy kollektívan hamut szórt volna saját fejére, csendben napirendre tért a historia ellen intézett merénylet felett és folytatta a munkát. Senki nem méltatta az elhangzott brossúrát arra, hogy vitatkozzon felolvasójával.

A konferencia egyik fő témája az 1961–62-es berlini válság volt. A német előadó kevesebbet foglalkozott a szovjet-amerikai konfrontáció akkori potenciális veszélyével, sokkal inkább a berlini fal felépítésének okát próbálta megtalálni. Végül azt állapította meg, hogy Walter Ulbrichték a disszidensek áradatát igyekeztek megállítani, 1949–1961 között ugyanis több, mint 2,5 millió (!) keletnémet állampolgár hagyta el az NDK területét. A fal építésének megkezdését későbbi „ismerőseink" közül Erich Honecker és Willy Stoph különösen erélyesen támogatta.

Az amerikaiak természetesen nyomon követték előadásukban a berlini válság kiéleződésének és elcsitulásának egész folyamatát. Bruce Menning, – aki levéltárosi előadást is tartott – arra a következtetésre jutott, hogy a NATO erők határozott fellépése és fokozott aktivitása, – melyhez fenyegető flottamozdulatok éppúgy hozzájárultak, mint a sok szárazföldi hadgyakorlat, melyet az NSZK területén hajtottak végre – akadályozta meg Hruscsov zseniális blöffjét, aki szokása szerint „dupla, vagy semmit" játszott. A katonai erődemonstrációkból ugyanis nyilvánvaló volt, hogy a Nyugat elszánta magát Berlin megvédésére, ha kell, háború árán is, – ezt pedig maga a szovjet pártfőtitkár sem akarta.

Az ifjú és igen tehetséges Gregory Pedlow, – akit előadása témája miatt magunk között tréfásan csak Mr. Live Oak-nak neveztünk – arról beszélt, hogy a berlini válság idején a NATO vezető hatalmai egy olyan testületet hoztak létre, mely különböző terveket dolgozott ki a szovjet erők elleni katonai ellencsapásra vonatkozóan. Ez a testület kapta a LIVE OAK fedőnevet. A LIVE OAK jelentőségét az adta, hogy később – a válság elmélyülésének idején – közvetlen operatív-irányítói feladatokat is kapott a haditerv-variánsok készítése mellett. Pedlow szerint a testület érdeme az, hogy a NATO a későbbiekben potenciálisan képessé vált a szovjet fenyegetés hagyományos fegyverekkel való elhárítására, addig ugyanis a szovjet erők szárazföldi fölényét csak atomcsapásokkal tudták volna ellensúlyozni. (Véleményünk szerint Pedlow tartalmas és kitűnő szónoki képességekkel prezentált előadása a konferencia egyik legjobb produkciója volt.)

A briteket képviselő – japán származású! – történészhölgy Hruscsov agresszivitásának motivációiról szólt. Véleménye szerint ezek a következők voltak:

1. Stabilizálni az NDK-t és megfélemlíteni a vazallus államokat, hogy „ne legyen több Magyarország." (1956!)

2. Megfékezni a keletnémet disszidens-hullámot.

3. Megakadályozni az USA nukleáris fegyvereinek az NSZK-ba telepítését.

4. Megerősíteni saját otthoni tekintélyét, amely Kína és Albánia egyre határozottabb „szakadár" magatartása miatt komoly csorbát szenvedett a szovjet vezérkar „kemény vonalasainak" szemében.

A francia előadó hazájának a berlini krízis idején tanúsított viszonylagos passzivitását magyarázta: a gyarmatokról visszavonuló, az algériai válságba teljesen belebonyolódó Franciaországnak nem volt igazán ereje ahhoz, hogy Európa közepén aktívan, nagyhatalmi státusának megfelelő módon lépjen fel.

Igen sok történészi előadásra jellemző volt egyébként, hogy egy-egy adott tárgykör részletes exponálása mellett, a vonatkozó levéltári forrásokat is igyekezett bemutatni. Ez a komplexitásra való törekvés mindenképpen pozitív fejlemény, emellett ellentmondani

látszik annak az újkeletű hazai közhiedelemnek, hogy a történészi és levéltárosi hivatás véglegesen és visszavonhatatlanul elszakadt egymástól. Ezt a problémát a legfejlettebb országokból érkezett kollégák nem is értik: számukra az a természetes – mint egykor nálunk is –, hogy a levéltáros egyben kutató történész is. Ezt bizonyítja egyébként, hogy a konferencia több nyugati résztvevője is „duplázott", azaz a történészi és levéltárosi szekciókban egyaránt tartott előadást.

Sajnos egy ilyen beszámoló keretei között nincs mód arra, hogy a rangos összejövetel minden érdekes történészi fejtegetését nyomon kövessük. Két előadást mégis meg kell említenünk, az egyik a negatív, a másik a pozitív példák közül való.

A szlovák kolléga – a már említett magyarellenes kirohanások mellett – kínos helyzetbe került, mert a mellé beosztott szlovák-amerikai tolmácslány nem csak a katonai nyelvezettel, de alapvető történeti-politikai fogalmakkal sem volt tisztában. Szerencséjére segített a helyzeten az előadás kellős közepén befutó washingtoni szlovák katonai attasé, aki próbálta megmenteni a mundér becsületét.

A pozitív példa – és erről örömmel számolhatunk be – a magyar történész előadó, dr. Okváth Imre volt. Magabiztos angolsággal és higgadt hangon megtartott előadása általános tetszést aratott, amit egyébként a nagyszámú kérdés is jelzett. Kollégánk a magyar védelmi koncepció 1945–1956 közötti változásait mutatta be, ügyesen érzékeltetve a hadsereg és a tisztikar jelentős arányú felduzzasztásából adódó problémákat. Az elmondottakból a hallgatóság számára az is egyértelművé vált, hogy milyen nagy ellentmondás volt a hadsereg látszólag hatalmas ereje és tényleges ütőképessége között.

A konferencia utolsó előadásai március 25-én, pénteken hangzottak el. A másnapi kirándulás a Pennsylvania-i Carlisle Barracks-ba már csak egyfajta „utórezgés" volt. Az amerikaiak hatalmas energiával dolgozva és óriási pénzt befektetve végülis eredményes tudományos tanácskozást szerveztek és finanszíroztak. Noha egy kicsit saját hidegháborús győzelmüket is ünnepelték, kedvességük és vendégszeretetük az eseményt minden külföldi meghívott számára feledhetetlenné tette.

Helyreigazítás

Ez évi harmadik (szeptemberi) számunkban jelent meg *Lenkefi Ferenc* A lelkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében Magyarországon, 1794–1795 című tanulmánya, melynek 13. oldalán, az első bekezdésben – feltehetőleg a számítógépen történt javítás sajnálatos eredményeképpen – 17 soron keresztül értelmetlen szöveg került kinyomtatásra.

Tisztelt szerzőnktől és olvasóinktól ezúton kérünk elnézést és az alábbiakban közöljük a helyes, 14 sornyi szövegrészt:

úgy gondolta, hogy Vernier a Temesváron megüresedett helyre kerül, míg az elhunyt du Hamel helyét üresen hagyva Aradon elegendő a korábban Temesváron 2. papként tényked Pellisot. Ezért a Bajorországból jött, eredetileg Aradra szánt Jacques maradjon Pesten, hogy a tábori kórházban működött, de betegsége miatt legyengült, s emiatt kilépni szándékozó lelkész helyén szolgáljon. Jourdain mint segítő (als Cooperator) Nagyváradra megy, míg Maillot-t Temesvárra, vagy Eszékre küldik, Buda belátása szerint. Így összesen 12 pap szolgálta a magyarországi helyszíneken. Fizetésüket, mivel a kincstárat nem terhelhetik, vagy az eddig rendelkezésre állt keret újraosztásával, vagy további egyházi anyagi hozzájárulással lehetne előteremteni. Wallis hozzátette, hogy Vernier, Jourdain és Maillot 16-án indul a Bánságba letelepítésre menő (valószínűleg emigráns – L. F.) francia családokkal együtt: *„zur Ansiedlung in das Banat abgehenden französischen Familien mitkommen werden."*[62] Kavanagh mellékelten kapta meg az új lelkészek igazoló okmányait.[63]

– A szerkesztőség –

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BONHARDT ATTILA — A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból, 1920–1922 – – – – – – – – – – – – – 3

KÖZLEMÉNYEK

Károlyi Sándor gróf és kora – – – – – – – – – – – – 50

HECKENAST GUSZTÁV — A Rákóczi szabadságharc tábornokai – – – – – – – – 51

KOVÁCS ÁGNES — Károlyi Sándor főispáni tevékenysége a XVII. század végén – 56

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS — A mohácsi csata – – – – – – – – – – – – – – – – 62

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

URBÁN ALADÁR — Az Országos Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége dokumentumok tükrében, 1848. szeptember 30–október 7. – – 80

SZEMLE

WALTER BERSCHIN–ANGELIKA HÄSE (Hg.) — Gerhard von Augsburg: Vita Sancti Uodalrici. Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich *(Veszprémy László)* – 115

JOSEF MACEK–ERNŐ MAROSI –FERDINAND SEIBT (Hg.) — Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437 *(Szegzárdy-Csengery Klára)* – – – – – – – – 116

MARIA PFEFFER — Flugschriften zum Dreissigjährigen Krieg aus der Häberlin-Sammlung der Thurn- und Taxisschen Hofbibliothek *(Veszprémy László)* – – – – – – – – – – – – – – – 117

MECHTHILD MÜLLER — „In hoc vince". Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert *(Szegzárdy-Csengery Klára)* 118

HANS WERNER NEULEN — Adler und Halbmond. Das deutsch–türkische Bündnis 1914–1918 *(Balla Tibor)* – – – – – – – – – – – – – – – 119

LEHÁR ANTAL — Egy katonatiszt naplója, 1919–1921 *(Nagy Domokos Imre)* – – 120

RENÉ CHARTRAND — Le patrimoine militaire Canadien d'hier á aujourd' hui *(Zachar József)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 122

BONDOR VILMOS — A világégés hadszínterein *(Nagy Domokos Imre)* – – – – – 124

BERNHARD R. KROENER (Hrsg.)–HEIGER OSTERTAG (Red.) — Potsdam. Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte *(Zachar József)* – – – – – – – – – – 125

JÖRG C. STEINER — Das Feldpilotenabzeichen *(Nagy Domokos Imre)* – – – – 129

GENERAL H. NORMAN SCHWARZKOPF — The Autobiography *(Borosy András)* – – – – – – – – – 130

KRÓNIKA

HORVÁTH ANDRÁS — A hidegháború katonai dokumentumai és a történelem. Nemzetközi tudományos konferencia, Washington, 1994. március 19–27. – – – – – – – – – – – – – – – – – 134

CONTENTS

STUDIES

BONHARDT ATTILA — Repatriation of Hungarian Prisoners of War after the Great War. The Organized Return of Hungarian Prisoners of War from Soviet-Russia, 1920–1922 – – – – – – – – – – – – – 3

PUBLICATIONS

Sándor Count Károlyi and His Age – – – – – – – – – – 50

GUSZTÁV HECKENAST — The Generals of the Rákóczi War of Liberation – – – – – – 51

ÁGNES KOVÁCS — The Activity of Sándor Károlyi as Lord-Lieutenant (főispán) at the End 17th Centrury – – – – – – – – – – – – – – 56

WORKSHOP

LAJOS NÉGYESI — The Battle at Mohács – – – – – – – – – – – – – 62

HISTORICAL COURCES

ALADÁR URBÁN — The Beginnings of the Activity of the National Committee of Home Defence (OHB) as Reflected in Documents, 30 September–7 October 1848 – – – – – – – – – – – 80

REVIEW

WALTER BERSCHIN–ANGELIKA HÄSE (Hg.) — Gerhard von Augsburg: Vita Sancti Uodalrici. Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich *(László Veszprémy)* – 115

JOSEF MACEK–ERNŐ MAROSI –FERDINAND SEIBT (Hg.) — Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437 *(Szegzárdy-Csengery Klára)* – – – – – – – – 116

MARIA PFEFFER — Flugschriften zum Dreissigjährigen Krieg aus der Häberlin-Sammlung der Thurn- und Taxisschen Hofbibliothek *(László Veszprémy)* – – – – – – – – – – – – – – – – 117

MECHTHILD MÜLLER — „In hoc vince". Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert *(Szegzárdy-Csengeri Klára)* 118

HANS WERNER NEULEN — Adler und Halbmond. Das deutsch–türkische Bündnis 1914–1918 *(Tibor Balla)* – – – – – – – – – – – – – – 119

ANTAL LEHÁR — The Diary of an Officer of the Army, 1919–1921 *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – – – 120

RENÉ CHARTRAND — Le patrimoine militaire Canadien d'hier á aujourd' hui *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – 122

VILMOS BONDOR — On the Battlefields of the Universal Conflagration *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – – – 124

BERNHARD R. KROENER (Hrsg.)–HEIGER OSTERTAG (Red.) — Potsdam. Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte *(József Zachar)* – – – – – – – – – 125

JÖRG C. STEINER — Das Feldpilotenabzeichen *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – 129

GENERAL H. NORMAN SCHWARZKOPF — The Autobiography *(András Borosy)* – – – – – – – – 130

KRÓNIKA

ANDRÁS HORVÁTH — The Cold War as Reflected in Military Documents. International Session, Washington, 19–27 March 1994 – – – – – – – – 134

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

ATTILA BONHARDT — Le rapatriement des prisonniers de guerre hongrois après la première guerre mondiale. Le rapatriement organisé des prisonniers de guerre hongrois de Russie-Soviétique, 1920–1922 – – – – – – – – – – – – 3

COMMUNICATIONS

Le comte Sándor Károlyi et son époque – – – – – – – 50

GUSZTÁV HECKENAST — Les généraux de la guerre d'indépendance de Rákóczi – – – 51

ÁGNES KOVÁCS — Sándor Károlyi, comme préfet de comitat à la fin du XVIIe siècle 56

ATELIER

LAJOS NÉGYESI — La bataille de Mohács – – – – – – – – – – – – – – 62

PUBLICATIONS DE SOURCES

ALADÁR URBÁN — L'activité de début du Comité de la Défense Nationale d'après des documents, du 30 septembre au 7 octobre 1848 – – – – 80

REVUE

WALTER BERSCHIN–ANGELIKA HÄSE (Hg.) — Gerhard von Augsburg: Vita Sancti Uodalrici. Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich *(László Veszprémy)* – 115

JOSEF MACEK–ERNŐ MAROSI –FERDINAND SEIBT (Hg.) — Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437 *(Klára Szegzárdy-Csengery)* – – – – – – – 116

MARIA PFEFFER — Flugschriften zum Dreissigjährigen Krieg aus der Häberlin-Sammlung der Thurn- und Taxisschen Hofbibliothek *(László Veszprémy)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 117

MECHTHILD MÜLLER — „In hoc vince". Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert *(Klára Szegzárdy-Csengery)* 118

HANS WERNER NEULEN — Adler und Halbmond. Das deutsch–türkische Bündnis 1914–1918 *(Tibor Balla)* – – – – – – – – – – – – – – – – 119

ANTAL LEHÁR — Le journal intime d'un officier, 1919–1921 *(Imre Nagy Domokos)* 120

RENÉ CHARTRAND — Le patrimoine militaire Canadien d'hier á aujourd' hui *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 122

VILMOS BONDOR — Aux champs d'opérations militaires de l'explosion universelle *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – – – – – – – – – – 124

BERNHARD R. KROENER (Hrsg.)–HEIGER OSTERTAG (Red.) — Potsdam. Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte *(József Zachar)* – – – – – – – – – – 125

JÖRG C. STEINER — Das Feldpilotenabzeichen *(Imre Nagy Domokos)* – – – – 129

GENERAL H. NORMAN SCHWARZKOPF — The Autobiography *(András Borosy)* – – – – – – – – – 130

CHRONIQUE

ANDRÁS HORVÁTH — Les documents militaires de la guerre froide et l'histoire. Conférence internationale scientifique, Washington, du 19 au 27 mars 1994 – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 134

INHALT

STUDIEN

ATTILA BONHARDT — Die Heimbeförderung der ungarischen Kriegsgefangenen nach dem Ersten Weltkrieg. Die organisierte Rückführung der ungarischen Kriegsgefangenen aus dem Sowjetrußland, 1920–1922 – – – – – – 3

MITTEILUNGEN

Graf Sándor von Károlyi und seine Zeit – – – – – – – – – 50

GUSZTÁV HECKENAST — Die Generale des Rákóczi-Freiheitskampfes – – – – – – – 51

ÁGNES KOVÁCS — Die Tätigkeit von Sándor Károlyi als Obergespan am Ende des 17. Jahrhunderts – – – – – – – – – – – – – – – – 56

WERKSTATT

LAJOS NÉGYESI — Die Schlacht von Mohács – – – – – – – – – – – – – 62

QUELLENPUBLIKATIONEN

ALADÁR URBÁN — Die Anfangstätigkeit des Ausschusses für Landesverteidigung im Spiegel der Quellen. 30. September–7. Oktober 1848 – – – – 80

RUNDSCHAU

WALTER BERSCHIN–ANGELIKA HÄSE (Hg.) — Gerhard von Augsburg: Vita Sancti Uodalrici. Die älteste Lebensbeschreibung des heilingen Ulrich *(László Veszprémy)* 115

JOSEF MACEK–ERNŐ MAROSI –FERDINAND SEIBT (Hg.) — Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437 *(Klára Szegzárdy-Csengery)* – – – – – – – – 116

MARIA PFEFFER — Flugschriften zum Dreissigjährigen Krieg aus der Häberlin-Sammlung der Thum- und Taxisschen Hofbibliothek *(László Veszprémy)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – 117

MECHTHILD MÜLLER — „In hoc vince". Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert *(Klára Szegzárdy-Csengery)* 118

HANS WERNER NEULEN — Adler und Halbmond. Das deutsch–türkische Bündnis 1914–1918 *(Tibor Balla)* – – – – – – – – – – – – – – – – 119

ANTAL LEHÁR — Das Tagebuch eines Offiziers 1919–1921 *(Imre Nagy Domokos)* 120

RENÉ CHARTRAND — Le patrimoine militaire Canadien d'hier á aujourd' hui *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – – – – – – – – – 122

VILMOS BONDOR — Die Kriegsschauplätze des Weltbrandes *(Imre Nagy Domokos)* – 124

BERNHARD R. KROENER (Hrsg.)–HEIGER OSTERTAG (Red.) — Potsdam. Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte *(József Zachar)* – – – – – – – – – – 125

JÖRG C. STEINER — Das Feldpilotenabzeichen *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – 129

GENERAL H. NORMAN SCHWARZKOPF — The Autobiography *(András Borosy)* – – – – – – – – – 130

CHRONIK

ANDRÁS HORVÁTH — Die militärischen Quellen des kalten Krieges und die Geschichte. Internationale wissenschaftliche Konferenz, Washington, 19–27. März 1994 – – – – – – – – – – 134

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АТТИЛА БОНХАРДТ — Транспортировка венгерских военнопленных на родину после первой мировой войны. Организованное возвращение на родину венгерских военнопленных из Советской России, 1920-1922 – – – – 3

ПУБЛИКАЦИИ

Граф Шандор Каройи и его эпоха – – – – – – – – – – 50

ГУСТАВ ХЕККЕНАСТ — Генералы из стана освободительной борьбы под руководством Ракоци – – – – – – – – – – – – – – 51

АГНЕШ КОВАЧ — Шандор Каройи и его губернаторская деятельность в конце XVII. века – – – – – – – – – – – – – – – – – – 56

МАСТЕРСКАЯ

ЛАЙОШ НЕДЬЕШИ — Битва при Мохаче – – – – – – – – – – – – – – 62

ИСТОЧНИКИ

АЛАДАР УРБАН — Первоначальная деятельность Государственного Комитета Обороны в зеркале документов, 30 сентября - 7 октября 1848 года – – – – – – – – – – – – – – – – – – 80

ОБЗОР

ВАЛЬТЕР БЕРШИН-АНГЕЛИКА ХЭЗЕ — Герхард фон Аугсбург: Vita Sancti Uodalrici. Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich. *(Ласло Вешпреми)* – – – – – – – – – – – – – – – – 115

ЙОЗЕФ МАЦЕК-ЭРНЁ МАРОШИ-ФЕРДИНАНД ЗЕЙБТ — Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. *(Клара Сегзарди - Ченгери)* – – – – 116

МАРИЯ ПФЕФФЕР — Flugschriften zum dreissigjährigen Krieg aus der Häberlin-Sammlung der Thurn- und Taxisschen Hofbibliothek. *(Ласло Вешпреми)* – – – – – – – – – – – – – – – – 117

МЕХТХИЛЬД МЮЛЛЕР — „In hoc vince". Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert. *(Клара Сегзарди Ченгери)*– – – – – – – – – – – – – – – – 118

ГАНС ВЕРНЕР НОЙЛЕН — Adler und Halbmond. Das deutsch-türkische Bündnis 1914–1918 *(Тибор Балла)* – – – – – – – – – – 119

АНТАЛ ЛЕХАР — Дневник офицера, 1919-1921 *(Имре Надь Домокош)* 120

РЕНЕ ШАРТРАН — Le patrimoine militaire Canadien d'hier a aujourd'hui. *(Йожеф Захар)* – – – – – – – – – – – – – – 122

ВИЛЬМОШ БОНДОР — На театрах военных действий мирового пожара *(Имре Надь Домокош)* – – – – – – – – – – – – – – 124

БЕРНХАРД Р. КРОЕНЕР-ХЕЙГЕР ОСТЕРТАГ (ред.) — Potsdam. Staat, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte. *(Йожеф Захар)* – – – – – – – – 125

ЙОРГ Ц. ШТЕЙНЕР — Das Feldpilotenabzeichen. *(Имре Надь Домокош)* – – 129

ГЕНЕРАЛ Х. НОРМАН ШВАРЦКОПФ — The Autobiography. *(Андраш Бороши)* – – – – – 130

ХРОНИКА

АНДРАШ ХОРВАТ — Военные документы холодной войны и история. Международная научная конференция. Вашингтон, 19-27 марта 1944 г. – – – – – – – – – – – – – – – – 134

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.